

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE DERGİSİNİN
ANALİTİK İNCELENMESİ (1882-1914)

MAHMUT SAMİ SERT

2501121009

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ

İSTANBUL, 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Mahmut Sami SERT Numarası : 2501121009
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH Danışmanı : Doç.Dr.Gültekin YILDIZ
Tez Savunma Tarihi : 16.11.2016 Saati : 16:00
Tez Başlığı : "Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye Dergisinin Analitik İncelenmesi (1882-1914)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.ALİ FUAT ÖRENÇ		Kabul
2-DOÇ.DR.GÜLTEKİN YILDIZ		Kabul
3-DOÇ.DR.HASİP SAYGILI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR.METİN ÜNVER		
2-YRD.DOÇ.DR.MEHMET MERT SUNAR		

ÖZ

MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE DERGİSİNİN ANALİTİK İNCELENMESİ (1882-1914)

MAHMUT SAMİ SERT

Osmanlı askerî tarihi araştırmaları için ehemmiyeti haiz kaynaklardan biri de süreli yayınlardır. Osmanlı resmî askerî gazetesi olan *Cerîde-i Askeriyye* bu yayınlara başında gelmektedir. Tespit ettiğimize göre *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye*, askerî tarih çalışmalarını ile alakalı literatürde ihmal edilmiş, yeteri kadar kullanılmamıştır. Kütüphanelerde tam bir koleksiyonunun mevcut olmayışı, bu durumu etkilemiş olabilir. *Mezkûr* dergi, Osmanlı ordusunun dış istihbarattan sorumlu şubesi tarafından yayınlanmıştır. Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu ve sonrasında askerî idadi ve rüşdiyelerin açılması ve yurt çapında yaygınlaşmaya başlamasıyla mektepli subaylar ordu kademesinde ağırlığı oluşturmaya başlamıştır. Bu durum ise bilginin önemini arttırmıştır. On dokuzuncu yüzyılda askerî süreli yayınlar, bilginin kurum içinde dağıtım ve paylaşımında önemli bir rol üstlenmiştir. İşte bu noktada batı kaynaklı askerî doktrinlerin süreli yayınlar vasıtasıyla nasıl yeryüzüne ve Osmanlı'ya dağıldığı araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: ordu, askerî istihbarat, askerî tarih, *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye*, askerî süreli yayınlar

ABSTRACT

ANALYTICAL EXAMINATION OF THE JOURNAL OF MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE (1882-1914)

MAHMUT SAMİ SERT

Periodicals are one of the most important sources for the history of Ottoman military. Cerîde-i Askeriye, official military newspaper, is one of these leading publications. Till recently, Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye has been neglected in late Ottoman military studies.. Absence of a whole collection of this journal in libraries may be one of the reasons of this situation. The journal was published by the Intelligence Department of the Ottoman Army. The increase in the number of Ottoman educated officer corps, made the distribution of knowledge an important issue in the armed forces. In XIXth century, military periodicals played an important role in the distribution and diffusion of the military knowledge and information.

Key Words: Army, military intelligence, military history, Ottoman Military Journal, military periodicals

ÖNSÖZ

Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'yi tez olarak çalışma fikri, 113K650 numaralı TÜBİTAK SOBAG araştırma projesi çerçevesinde nezaretinde inceleme yaptığım proje yürütücümüz ve danışmanım Doç. Dr. Gültekin YILDIZ'ın tavsiye ve yönlendirmesiyle oluşmuştur.

İlk olarak Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'nin Türkiye'deki kütüphane ve dijital veri tabanlarına erişilerek bütün sayılarına ulaşılmaya çalışılmıştır. 219 sayı çıktığını tesbit ettiğimiz derginin ancak 203 sayısı bulunabilmiştir. Akabinde dergideki yazıların fihristi çıkartılmış ve son aşamada analitik incelemeye geçilmiştir.

Üç bölüme ayrılan bu tezin giriş kısmında askerî süreli yayıncılığın tarihi ve Osmanlı Devleti'ndeki yansıması ele alınmış, kaynak ve literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Birinci bölümde Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'nin mevcut sayıları, yazar kadrosu, yayın hayatı ve müelliflerin/mütercimlerin kullandıkları bilgi kaynakları hakkında malumât verilmiştir. İkinci bölümde dergide II. Abdülhamid döneminde (1882-1908) yabancı ordular, eğitim, askerî teknoloji, çatışma senaryoları, harp tarihi, muharebe incelemeleri, dünya askerî tarihindeki önemli askerî komutanlar, savaş hukuku, teknik konular bilgili çıkan yazılar; üçüncü bölümde ise II. Meşrutiyet devrinde takip edilen yabancı ordular, eğitim, askerî teknoloji, muharebe etüdüleri, Osmanlı ordusuna dair gelişmeler hakkında doktrin transferi, tehdit algıları, askerî personel ve teknoloji takibi gibi konulardaki neşriyat değerlendirilmiştir.

Bursiyer olarak araştırma ekibinde yer aldığım 113K650 numaralı proje kapsamında TÜBİTAK SOBAG Başkanlığı tarafından desteklenen bu tezde hedefimiz, Osmanlı resmî askerî dergisi Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye üzerinden Geç Osmanlı ordusunda askerî doktrin geliştirmeye yönelik telif ve tercüme çalışmaları tesbit, Osmanlı askerî süreli yayıncılığının işleyişini aydınlatmak ve askerî bilginin kurumun içinde nasıl dağılıp yayımlandığını ortaya çıkarmaktır.

Gerek projede gerekse tez aşamasında pek çok manevî desteklerini gördüğüm danışmanım Doç. Dr. Gültekin YILDIZ'a şükranlarımı arz ederim.

Tezimi okuyup değerlendirmeye alan jüri üyeleri Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, Doç Dr. Hasip SAYGILI, Yrd. Doç. Dr. Metin ÜNVER ve Yrd. Doç. Dr. M. Mert Sunar'a teşekkürlerimi sunarım.

Adı geçen TÜBİTAK destekli 113K650 no.lu araştırma projesinde birlikte çalıştığım Mustafa YENİ, Rıdvan AYAYDIN ve Fatih TETİK'e teşekkür ederim.

Ayrıca Fransızca metinlerin tercümesinde yardımcı olan İbrahim COŞKUN'a, Sırp, Bulgar ve Rus askerî süreli yayınları hakkında paylaştığı bilgilerin yanısıra tablo ve grafiklerin oluşturulması aşamasında da yardımını esirgemeyen Jovo MİLADİNOVİÇ'e, eksik Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye sayılarının Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinden temininde mesai harcayan Nuri KALKAN'a da teşekkür borçluyum.

Son iki yıldır geçirdiğim zorlu süreçte her türlü desteğiyle ayakta kalmamı sağlayan babam Mehmet Ali SERT'e ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

İstanbul 2016

Mahmut Sami SERT

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
HARİTA LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	
A. Modern Ordularda Bilginin Yayılışı ve Askerî Süreli Yayıncılık.....	1
B. Kaynaklar ve Literatür.....	11
1. BÖLÜM: MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE’NİN ÖZELLİKLERİ	
1.1. Mecmuanın Mevcut Sayıları.....	15
1.2. Mecmuanın Tarihçesi.....	17
1.3. Mecmuanın Yazar Kadrosu	20
1.4. Mecmuanın Bilgi Kaynakları.....	26
2. BÖLÜM : II. ABDÛLHAMİD DÖNEMİNDE MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE’NİN İÇERİĞİ	
2.1. Yabancı Ordular.....	39
2.1.1. Rusya.....	40
2.1.2. Almanya.....	44

2.1.3. Avusturya-Macaristan	46
2.1.4. İtalya	47
2.1.5. Fransa	48
2.1.6. İspanya	49
2.1.7. İngiltere	50
2.1.8. Romanya	50
2.1.9. Bulgaristan	51
2.1.10. Yunanistan	52
2.1.11. Karadağ	52
2.1.12. Sırbistan.....	53
2.1.13. Diğer.....	53
2.2. Eğitim	57
2.2.1. Genel Askerî Eğitim	60
2.2.2. Piyade, Süvari ve Topçu Sınıflarının Eğitimi.....	61
2.2.3. Taktik Eğitim	63
2.2.4. Fikriyat ve Maneviyat	64
2.2.5. Subay ve Astsubay Eğitimi.....	64
2.3. Askerî Teknoloji.....	65
2.3.1. İstihkâm	67
2.3.2. Tüfek	69
2.3.3. Torpido ve Torpil.....	69
2.3.4. Top.....	70
2.3.5. Balon.....	72

2.3.6. Dumansız Barut.....	72
2.3.7. Muhtelif Aletler.....	74
2.4. İaşe ve Lojistik.....	75
2.5. Askerî Liderler	75
2.5.1. Moltke	76
2.5.2. Napoleon Bonapart	78
2.5.3. Büyük Friedrich	79
2.5.4. Gustavus Adolphus.....	81
2.5.5. Suvarov.....	82
2.6. Muhtemel Çatışma Senaryoları.....	83
2.7. Harp Tarihi ve Muharebe Tetkikleri.....	87
2.7.1. Galya Seferi.....	87
2.7.2. Kırım Harbi.....	88
2.7.3. 1870-1871 Savaşı.....	89
2.7.4. Tonkin Muharebesi.....	90
2.7.5. Sırp-Bulgar Savaşı.....	91
2.7.6. Boer Savaşı.....	92
2.7.7. Rus – Japon Savaşı.....	93
2.9. Harp Hukuku	95
2.10. Teknik Konular	96
2.11. Sağlık.....	97
2.12. Kitap Tanıtımı.....	100

3.BÖLÜM: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE

3.1. Yabancı Ordular.....105

3.1.1. Bulgaristan.....106

3.1.2. Rusya.....107

3.1.3. Yunanistan107

3.1.4. Almanya108

3.1.5. Fransa109

3.1.6. İtalya.....109

3.1.7. İngiltere.....110

3.1.8. Diğer.....110

3.2. Eğitim111

3.2.1. Genel Askerî Eğitim112

3.2.2. Piyade, Süvari, Topçu Eğitimleri.....113

3.2.3. Taktik ve Operatif Eğitim.....114

3.2.4. Fikriyat ve Maneviyat115

3.2.5. Subay ve Astsubay Eğitimi.....115

3.3. Askerî Teknoloji.....116

3.3.1. Makineli Tüfek / Mitralyöz116

3.3.2. Projektör119

3.4. Muharebe Tetkikleri.....120

3.4.1. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı.....120

3.4.2. Melila Savaşı.....121

3.4.3. 1909 Arnavutluk İsyanı.....122

3.5. Osmanlı Ordusu Talim ve Manevraları.....	123
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA.....	128
EK: MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE FİHRİSTİ.....	137

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Avrupa Ülkelerindeki Resmî ve Gayri Resmî Askerî Süreli Yayınlar-4

Tablo 2: Osmanlı Resmî ve Gayri Resmî Askerî Süreli Yayınları-13

Tablo 3 : MFA Müellifleri -21

Tablo 4: Müelliflerin Rütbeleri-25

Tablo 5: MFA'da Kaynak Olarak Kullanılan Yabancı Süreli Yayınlar-27

Tablo 6: Kitap, Risale ve Talimnameler ile Tercüme Edildikleri Lisanlar-32

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: MFA Yazarlarının Rütbeleri (Yüzdelik Dağılım)-25

Grafik 2: MFA'da Kullanılan Yabancı Süreli Yayınlar -30

Grafik 3: MFA Süreli Yayınlarının Lisanları-31

Grafik 4: Kitap, Risale, Layiha ve Talimnamelerin Lisanları-36

Grafik 5: MFA'de Kullanılan Tüm Yabancı Yayınların Lisanları-36

Grafik 6: II. Abdülhamid Döneminde İşlenen Mevzular-39

Grafik 7: II. Abdülhamid Döneminde Takip Edilen Yabancı Ordular-40

Grafik 8: II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Konuları-58

Grafik 9: II. Abdülhamid Döneminde Askerî Teknoloji Konuları-75

Grafik 10: II. Meşrutiyet Döneminde İşlenen Konular-104

Grafik 11: II. Meşrutiyet Döneminde Yabancı Ordular-105

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Bilgi Kaynaklarının Orijinleri-37

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

bkz.: Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO : Bâbîâli Evrak Odası

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

İHR. : İrade Hariciye

İDH. : İrade Dâhiliye

Y.PRK.A. : Yıldız Perakende Askeriye

GİRİŞ

a) Modern Ordularda Bilginin Yayılışı ve Askerî Süreli Yayıncılık

‘Kamuoyuna açık, yazılı, görsel ve işitsel araçlar ile yayınlanan bilginin belirli bir hedefe göre kıymetlendirmeye tabi tutulması’¹ olarak tanımlanan açık istihbarat kavramı, dünya genelinde oldukça yaygın olarak kullanılan bir istihbarat toplama türüdür. Gazete, dergi, kitap, ansiklopedi başta olmak üzere tüm matbu iletişim araçları ile radyo, televizyon ve internet gibi görsel ve işitsel kitle yayın organları birer açık istihbarat kaynağıdır.²

Tarihte de açık istihbarat kullanımına dair örnekler görmek mümkündür. Kırım Savaşı sırasında İngiliz gazetelerinin –bilhassa *Times*’ın- cepheye dair ve ayrıca İngiliz ve Rus ordularına ait bilgileri kamuya paylaşmalarına istinaden Rus Çarı I. Nikola’nın “casusa ihtiyacımız yok çünkü *Times* var” dediği rivayet edilmektedir.³ Gerek Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Konfederasyon/Güney Ordusu komutanı General Lee’nin istihbarat subaylarının Birlik/Kuzey ordularının askerî hareketliliklerini Birlik bölgelerinden temin ettikleri gazetelerden takip etmesi⁴ ve gerekse Balkan Savaşı sırasında *New York Times* gazetesinin Balkan ordularının asker mevcutları hakkında çıkan yazılar⁵, açık istihbarat kaynaklara birer örnektir. 20. asırdan misal göstermek gerekirse 1944 yılında İtalya’da Monte Cassino Manastırı’nı istinadgâh yapan Alman savunma hattını geçemeyen Amerikan ordusu, Tuğgeneral Toker’in Napoli şehrinde bir kitapçıdan temin ettiği manastıra ait bir

¹ Ümit Özdağ, **İstihbarat Teorisi**, Kripto Kitaplar, 2. Baskı, Ankara 2008, s. 319.

² Atilla Akar, **Casuslar: Derin Savaşın Sıradışı Neferleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2005, s. 35.

³ Ian Stewart-Susan Lisa, *War, Culture, And The Media*, Wiltshire-İngiltere: Flicks Books, 1996, s.149, buradan aktaran Doğu Aydın, **Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı**, Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2012, s. 25. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁴ R.A.Norton, “Guide to Open Source Intelligence”, **Journal of U.S. Intelligence Studies**, Cilt 18, Sayı 2, Kış/Bahar 2011, s. 65.

⁵ Fikretin Yavuz, “New York Times Gazetesinin Gözüyle Balkan Savaşları” **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6, sayı XVI, Aralık 2013, s.154. (New York Times, 3 October 1912 How The Crisis Originated)

kitapta yer alan bilgilerden hareketle, manastırın zayıf noktalarını bombalamış ve Alman hatlarını geçmeye muvaffak olmuştur.⁶

Bu meyanda hem Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye (MFA)'yi ve bu dergide kullanılan yabancı askerî gazete ve dergileri birer açık istihbarat kaynağı olarak değerlendirmek mümkündür. Mesela Receb 1304 / Mart 1303 tarihli Cilt 11, Cüz 61'de İkinci Şube tarafından tercüme edilen "*Hazneli Mükerrer Ateşli Tüfenkler*" başlıklı makale, İngiliz resmî askeri gazetesinin 26 Şubat 1887 tarihli ve 1414 numaralı sayısından çevrilmiştir. Bir başka örnek olarak Zilkaade 1305 / Temmuz 1304 tarihli Cilt 13, Cüz 77'de "*Dakikada Kırk Defa Endaht Olunan Toplar*" *Kölnische Zeitung* gazetesinin 2 Kânunusani 1888 tarihli sayısından Piyade Kaymakamlarından Mehmed Zeki tarafından tercüme edilmiştir.

Askerî teknolojik gelişmelerden, sonraki zaman dilimleri içerisinde, süreli bir yayım vasıtasıyla haberdar olunması Osmanlı Harbiyesinin/Genelkurmayının dünya devletleri hakkında bilgi toplamak için açık istihbarat kaynaklarını da kullandıklarını göstermektedir.⁷

Matbaanın ortaya çıkışından beri süreli yayımlar, bilginin kitlelere ulaştırılması bakımından toplumların içinde buldukları ahval ve zihnî yapısını geliştirme ve yönlendirmede mühim bir vazife oynamışlardır. Gazeteler hızlı bilgi aktarımı sağlarken, dergiler daha uzun bir zaman aralığında neşredilir ve tahlilleri/içerikleri daha tutarlı olabilmektedir. Dergiciliğin başlaması 17. asır Almanya'sına dayanmaktadır. 1663'te Hamburg'da yayım hayatına başlayan *Erbauchliche Monats Unterredungen* (Aylık Fikir Örnekleri), dergicilikte öncü olarak kabul edilmektedir.⁸

Askerî süreli yayımlar bilginin subay ve astsubay kadrosuna daha çabuk ulaşması gayesiyle çıkarılmaya başlanmıştır. Bir ordunun subaylarına hangi bilgiyi aktarmak istediği, resmî süreli yayımların muhtevassından tespit edilebilir. Şimdiye kadar yaptığımız araştırmada - dünyada askerî süreli yayıncılığın nerede çıktığına

⁶ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 327.

⁷ Süreli yayımlar vasıtasıyla açık istihbarat toplamayı başka devletler de yapmıştır. Mesela İspanya, yabancı orduların kullandıkları taktik, strateji, askeri nizamnameler konularında bir dergi çıkarmak için Osmanlı Devletinden askeri nizamname talep etmiştir. B.O.A., HR.TO. Dosya No 287, Gömlek No 64, 26...1875.

⁸ "Dergi", *Ana Britannica*, Cilt 7, 1989, s.163.

dair kesin birşey söylemek için daha fazla veriye ihtiyacımız olmasına rağmen - tespit ettiğimiz en eski tarihli askerî süreli yayını Londra’da 1754-1868 yılları arasında çıkan *The Annual Army List* (Yıllık Ordu Listesi) isimli süreli yayındır. Subay atamaları, terfiler, nişanlar, görevde hayatını kaybedenlerden oluşan içeriği, Osmanlı Devleti’nde çıkarılan *Ceride-i Askeriyye*’ye benzemektedir. Yine İngiltere-Londra’da 1782-1814 arasında çıkarılan bir başka süreli yayını *Steel's Navy List* adlı gazetedir.⁹ Gazetede İngiliz donanmasına ait gemiler, harpte batanlar, kaybolanlar, emekli olan subaylar, terfiler gibi resmî haberlere yer verilmiştir. Bunlardan başka 18. yüzyıla ait bir diğer süreli yayını da Almanya-Hannover’de 1788’de yayını hayatına başlayıp 1805’de sona eren *Neues militärisches Journal* dergisidir. Derginin muhtevası ağırlıklı olarak Fransız İhtilali savaşılarını kapsar.¹⁰

18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransa, Avusturya-Macaristan ve Rusya’da başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de askerî süreli yayımlar çıkmaya başlamıştır. Artan bilgi ihtiyacının askerî personele yayılması ihtiyacı giderek artmıştır. Meselâ, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı’nda Fransız ordusu subaylarının makineli tüfek ve yeni çıkan toplar hakkında bilgi sahibi olmadıkları, bu açığı kapatmak için askerî bir dergi çıkartılması kararı alınmıştır.¹¹

Osmanlı Devleti’nde ise ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekâyi’de “mevadd-ı askeriyeye” başlığı altında askerî haberler yer almıştır. Ancak bu haberler şekil bakımından makale olmadığı gibi muhteva açısından da fennî değildir. Daha çok terfiler, cezalar, atamalar yer almaktadır. İlk Osmanlı resmî askerî gazetesi *Ceride-i Askeriyye*’de ise terfi, disiplin cezaları, atama ve tayinlerden başka yabancı ülke ordularından haberler, ilanlar, denizcilik ve gümrük haberlerine yer verildiği gibi, kimi zaman da Osmanlı ordusuna dâir haberlere yer verilmiştir. Zamanla *Ceride-i Askeriyye* sütunları askerî teknoloji ve fennî bilginin daha fazla ihtiyaç göstermesi

⁹ “Steel’s Navy List”, (Çevrimiçi)

<http://www.bl.uk/collection-items/steels-navy-list> Erişim Tarihi: 1.12.2014 (“British Library” kataloğu)

¹⁰“Neues militärisches Journal”, (Çevrimiçi)

<http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/neumiljour/> Erişim Tarihi: 10.12.2014. (Bielefeld Üniversitesi resmi sitesi koleksiyonu)

¹¹ Laure Loucopoulos, “Revue Militaire de l’Etranger 1872-1914: acteur majeur de la formation des officiers au début de la III.République”, (Çevrimiçi)

<http://en.calameo.com/read/001126275fd4a3a198598>, Erişim Tarihi: 4.01.2015.

karşısında yetersiz kalmış ve Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'nin neşrine giden süreç başlamıştır.

Yaptığımız araştırmada bulabildiğimiz Batı menşeli askerî süreli yayınlar –I. Dünya Savaşı ve sonraki yıllarda çıkanları hariç tuttuğumuzda– şöyledir¹²:

Tablo 1: Avrupa Ülkelerindeki Resmî ve Gayrî Resmî Askerî Süreli Yayınlar

ALMANYA	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Neues militärisches Journal	(1788-1805)
2. Neue Bellona oder Beiträge zur Kriegskunst und Kriegsgeschichte	(1801-1806)
3. Militär-Wochenblatt	(1816-1942)
4. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft, und Geschichte des Krieges	(1824 - 1861)
5. Allgemeine Militär- Zeitung	(1826-1902)
6. Archiv für die Offiziere der Königlich Preussischen Artillerie und Ingenieur Corps	(1835-1869)
7. Archiv für die Artillerie- und Ingenieur-Offiziere	(1835-1897)
8. Archiv für die Offiziere der Königlich Preußischen Artillerie- und Ingenieur-Corps	(1835-1869)
9. Militärwissenschaftliche Mitteilungen	(1856-1944)
10. Neue Militär-Zeitung	(1856-1859)
11. Militärische Blätter	(1858-1870)
12. Archiv für die Artillerie und Ingenieur Offiziere des deutschen Reichsheeres	(1870-1897)
13. Militär-Wochenblatt für das deutsche Bundesheer	(1860-1863)

¹² Bu liste, **British Library**, **Bayerische Staatsbibliothek**, **Bielefeld Universität**, **Biblioteca Nacional de Espana**, **Metelwin Digital Library**, **Rossiskaya Nasyonálnaya Biblioteka** katalogları ile kamu erişimine açık encyclopedia.mil.ru, gallica.org ve archive.org taranarak hazırlanmıştır.

14. Allgemeine Militär- Zeitung Literaturblatt	(1860-1879)
15. Armee-Verordnungsblatt	(1867-1871)
16. Der Militärarzt	(1867-1918)
17. Monatshefte für Politik und Wehrmacht	(1871-1921)
18. Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine	(1871-1918)
19. Deutsche militärärztliche Zeitschrift	(1872-1920)
20. Löebell's Jahresberichte über die Veränderungen und Fortschritte im Militärwesen	(1875-1928)
21. Neue militärische Blätter: Monatschrift für Armee und Marine	(1884-1896)
22. Deutscher Armeekalender	(1888-1893)
23. Kriegstechnische Zeitschrift	(1898-1919)
24. Marine-Rundschau	(1890-1989)
25. Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde	(1897-...)
26. Danzers Armee-Zeitung	(1899-1919)
27. Nauticus Jahrbuch für Deutschlands Seeinteressen	(1899-1991)
28. Marine-Taschenbuch	(1903-1919)
29. Vierteljahrshefte für Truppenführung und Heereskunde	(1904-1914)
AVUSTURYA-MACARİSTAN	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Österreichische militärische Zeitschrift	(1808-...)
2. Neue Militärische Zeitschrift	(1808-1914)
3. Militärische Zeitung	(1848-1886)
4. Oesterreichischer Soldatenfreund: Zeitschrift für militärische Interessen	(1848-1919)
5. Mittheilungen über Gegenstände der Artillerie- und Kriegswissenschaften	(1856-1869)
6. Militärwissenschaftliche Mitteilungen	(1856-1944)

7. Militär-Zeitung	(1857-1868)
8. Organ des Wiener Militär-Wissenschaftlichen Vereins	(1870-1874)
9. Organ der Militärwissenschaftlichen Vereine	(1875-1906)
10. Mitteilungen über Gegenstände des Artillerie- und Geniewesens	(1870-1919)
11. Almanach für die k. und k. Kriegsmarine. Mit Genehmigung des k. u. k. Kriegsministeriums, Marinesektion	(1876-1918)
12. Mittheilungen des k.u.k. Militärgeographischen Instituts	(1881-1907)
FRANSA	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Annuaire de l'état militaire de France	(1791-1936)
2. Journal militaire officiel contenant les ordonnances et nominations	(1794-1912)
3. Journal des sciences militaires	(1825-1914)
4. Spectateur militaire	(1826-1914)
5. La Revue Militaire Française	(1869-1875, 1921-1936)
6. Revue militaire de l'étranger	(1872-1899)
7. Revue d'artillerie	(1872-1939)
8. Le Soldat-laboureur. Revue patriotique, militaire et agricole	(1879-1882)
9. Revue du génie militaire	(1887-1959)
10. Revue d'infanterie	(1887-1939)
11. Revue du service de l'intendance militaire	(1888-1959)
12. Bulletin officiel de la Marine	(1893-1947)
13. Revue militaire des armées étrangères ("Revue militaire de l'étranger" in devamıdır)	1899-1914)
14. Armée et marine: revue hebdomadaire illustrée des armées de terre et de mer	(1899-1926)

15. Revue d'histoire rédigée à l'État-major de l'armée (Section historique)	(1901-1914)
16. Revue des Troupes Coloniales	(1902-1949)
17. Revue de cavalerie	(1905-1925)
18. Revue militaire générale	(1907-1973)
19. La Revue aérienne	(1908-1914)
İNGİLTERE	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. The Annual Army List	(1754-1868)
2. Steel's Navy List	(1782-1814)
3. Navy List (günümüzde de devam etmektedir)	(1814 -)
4. The British Indian Military Repository	(1822-1827)
5. Naval and Military Magazine	(1827-1828)
6. The United Service Gazette and Naval and Military Chronicle	(1833-1921)
7. The Naval & Military Gazette and Weekly Chronicle of the United Service	(1833-1874 ; 1875-1886)
8. New Annual Army List (Muhtelif devirlerde farklı isimler almıştır)	(1840-1915)
9. The Army and Navy Register, and Woolwich Garrison Gazette	(1841-1846 ; 1848-1855)
10. New Navy List	(1841-1856)
11. Jones's Woolwich Journal, and Army&Navy Gazette	(1844-1853)
12. Jackson's Woolwich Journal, and Army and Navy Gazette (Jane's Woolwhich Journal'in devamıdır)	(1853-1855; 1859; 1869-1901)
13. Journal of the Royal Artillery (muhtelif isim değişiklikleriyle günümüzde de yayınına devam etmektedir)	(1858-....)
14. Volunteer Service Gazette and Military Dispatch	(1859-1903)
15. Army Medical Department: Report for the Year	(1859-1897)
16. Army and Navy Gazette: Journal of the Militia and Volunteer Forces	(1860-1921)

17. Journal of the Royal United Services Institute	(1861-1909)
18. The Chatham Gazette	(9 Mayıs 1868-2 Temmuz 1869)
19. The Broad Arrow: A Paper for the Services	(1868-1869 ; 1871-1917)
20. Quarterly Army Lists	(1879–1922)
21. The Slasher	(Temmuz 1881 – Şubat 1882)
22. The Kentish Volunteer (The Slasher’ın devamıdır)	(Mart 1882-Eylül 1883)
23. The Illustrated Naval And Military Magazine	(1884- 1896)
24. The Naval & Military Record and Royal Dockyards Gazette	(1886-1936)
25. The Semi-Official Journal of the Army and Navy	(1893-1894 ; 1904-1916)
26. The Royal Engineers Journal	(1896-1904)
27. The Royal Engineers Monthly List (The Royal Engineers Journal’ın devamıdır)	(Ocak – Ekim 1905)
28. The Ladysmith Bombshell (13 Ekim 1900’e kadar adı sık sık değişmiştir. Boer Harbiyle ilgilidir)	(18 Kasım 1899-8 Ocak 1900)
29. The Volunteer Service and Imperial Yeomanry Chronicle	(1903-1908)
30. The Fleet: An Illustrated Journal of the Navy and the Nation	(1905-1950)
31. The Territorial Service Gazette	(1908-1925)
RUSYA	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Artilleriskiy Jurnal / Артиллерийский журнал (Topçu dergisidir)	(1808-1917)
2. Russkii Invalid / Русский инвалид (Rusya’nın resmî askerî gazetesidir)	(1813-1917)
3. Voенно Medisinski Jurnal /Военно-медицинский журнал (Askerî tıp dergisidir. Rus ihtilalinden sonraki iç savaşı müteakip 1924’ten itibaren tekrar yayınlanmaya	(1833-1917)

başlamıştır)	
4. Voенно İnjenerniy Jurnal / Военно Инженерный журнал	(1857-1917)
5. Voенniy Sbornik / Военный сборник	(1858-1917)
6. Oruzheinyi Sbornik / Оружейный сборник	(1861-1909)
7. Voenen Jurnal / Военен журнал	(1888-1947)
8. Intendanski Jurnal / Интендантский журнал	(1899-1917)
9. Vozduhoplavatel / Воздухоплаватель (Havacılık dergisidir)	(1880-1883;1903-1916)
10. Armiya / Армия	(1906-1907)
11. Ofiserskaya Jizn / Офицерская жизнь	(1906-1914)
12. Varşovski Voenni Vestnik/ Варшавский военный вестник (Varşova askerî gazetesidir)	(1906-1914)
SİRBİSTAN	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Voyn / Војин	(1864-1870)
2. Ratnik / Ратник	(1879-1941)
3. Slujbeni Voyni List / Службени војни лист (Sırbistan'ın resmî askerî gazetesidir)	(1880-1941)
4. Srpska Straja / Српска стража	(1895-1903)
5. Voyn / Војин	(1897-1898)
6. Uzdanița / Узданица	(1901-1912)
7. Artileriysko İnjenerski Glasnik / Артиљеријско-инжењерски гласник	(1905-1906)
8. Voyska / Војска	(1903-1907)
9. Srpska Voyska / Српска војска	(1908-1912)
10. Naoružani Narod / Наоружани народ	(1911-1912)
BULGARİSTAN	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Voenen Jurnal / Военен журнал	(1888 - 1947)
2. Voyniřka Sbirka / Войнишка сбирка	(1893 - 1914)

3. Voin / Воин	(1900-1902)
4. Oteçestvo / Отечество	(1914 - 1918)
İTALYA	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Rivista Militare (Günümüzde de yayınlanmaktadır)	(1856 - ...)
2. Il Monitore Militare	(1893)
3. Giornale Medicina Militare (Günümüzde de yayınlanmaktadır)	(1851 -...)
4. Rivista marittima (Günümüzde de yayınlanmaktadır)	(1873 -...)
5. Rivista di artiglieria e genio	(1891 -?)
BELÇİKA	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. La Belgique militaire	(1835-1837)
2. Revue Militaire Belge	(?)
3. Revue belge d'art, de sciences & de technologie militaires	(?)
İSPANYA	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. El Observador político y militar de España	(1 Haziran 1806-15 Mart 1810)
2. La España militar	(1842-1843)
3. El Militar español	(1846-1848)
4. Boletín oficial del ejército	(1847-1852)
5. La Correspondencia Militar	(1877-1932)
6. Revista general de Marina (Günümüzde de yayınlanmaktadır)	(1877- ...)
7. La Nación militar	(1899-1912)
İSVİÇRE	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. Schweizerische Militärzeitung (Muhtelif devirlerde isim)	(1834-...)

değiştirerek günümüze kadar gelmiştir)	
2. Allgemeine schweizerische Militärzeitung	(1855-1870)
3. Revue Militaire Suisse (Günümüzde de yayınlanmaktadır)	(1856 - ...)
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	
SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
1. The Nautical Magazine	(?)
2. The United States service magazine	(?)
3. The Military and naval magazine of the United States	(1833-1836)
4. Proceedings (Günümüzde yayını devam etmektedir)	(1874 - ...)
5. The Army and Navy Quarterly	(1885-?)
6. The National guardsman	(1877- ?)
7. Naval Institute Press	(1898-1978)
8. Journal of the Military Service Institution of the United States	(1879 – 1917)
9. Confederate States medical & surgical journal	(1864-1865)

b) Kaynaklar ve Literatür

Hasan Duman'ın 3 cilt hacmindeki *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri* isimli çalışması ülkemizde süreli yayınlar ve gazetelere dair hiç şüphesiz şimdiye kadar yapılan en kapsamlı çalışmadır. Hangi gazetenin/derginin hangi kütüphanede olduğu ve mevcut sayıları hakkındaki bilgiler, doyurucu bir şekilde araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Biz de *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye* dergisini araştırırken bu eserden istifade ettik. Her ne kadar gösterilen sayılardan bazılarının mezkûr kütüphanelerde bulunamaması gibi bir problemle karşılaştık da bunun sebebi muhtemelen aradan geçen yıllar zarfında kütüphanelerdeki taşıma/kataloglama/tasfiye işlemleridir.

Bibliyografik olarak Hamit Pehlivanlı'nın iki ciltlik *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini* ve Hüseyin Yıldırım'ın *Risâle-i Mevkûte-i Bahriye-Deniz Mecmuası-Donanma Dergisi-Deniz Kuvvetleri*

Dergisi Makaleler Listesi adlı çalışmaları, askerî süreli yayınlar üzerine çalışanlara kolaylık sağlamaktadır. Bu iki bibliyografyada makalelerin müellifleri ve çıktıkları sayılar hakkında verilmiş bilgiler araştırmacıya rehber olmaktadır.

Osmanlı askeri tarihi incelenirken süreli yayınlar boyutu ne yazık ki bugüne dek ihmal edilmiştir. Osmanlı dönemi askerî süreli yayınlarına dair şu zamana değin az sayıda inceleme yapılmıştır. Hamit Pehlivanlı'nın "Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreli Yayınların Yeri", Efdal As'ın "Türkiye'de Askeri Tarih Çalışmalarında Kullanılabilecek Süreli Askeri Yayınlar", başlıklı makaleleri 19. Yüzyıl askeri süreli yayınlarına dair tanıtıcı bilgiler içermektedir. Ayten Can Tunalı'nın "Ceride-i Askeriye'nin Tarih Araştırmalarındaki Yeri", başlıklı makalesi, adı geçen yayını tanıtıcı mahiyettedir. 2008 yılında Alper Yıldırım'ın hazırladığı *Askerî Bir Süreli Yayın: Ceride-i Askeriye* başlıklı yüksek lisans tezi ise Osmanlı resmî askerî gazetesi olan Ceride-i Askeriye'nin 15 Aralık 1880 – 20 Mart 1881 yılları arasındaki 25 sayısı ele alınmış, resmî ve gayri resmî haberler başlıkları altına toplanan yazılar transkript edilmiştir. Süleyman Emre Sunu'nun 2007'de hazırladığı *The Great War and the Visual Mobilization of the Ottoman Public Sphere: The case of Donanma Journal – Birinci dünya Savaşı ve Osmanlı Kamusal Alanının Görsel Seferberliği: 'Donanma' Mecmuası* başlıklı yüksek lisans tezinde 1330/1914 – 1335/1919 yılları arasında 143 sayı çıkmış olan *Donanma Mecmuası*'nın muhteviyatında propaganda cihetine ağırlık verilmiştir. Zehra Çakmaktepe'nin 2002'de hazırladığı *Donanma mecmuası (inceleme, tahlili fihrist ve seçme metinler)* yüksek lisans tezi de 1327/1911 – 1330/1914 arasında çıkan *Donanma* ve 1330/1914 - 1335/1919 arasında çıkan *Donanma Mecmuası*'nın tahlili ve fihristi üzerinedir. Yücel Çelik'in 2013'te hazırladığı *Nevsal-i Askeriye Kitabının Transkripsiyonu* adlı yüksek lisans tezi de Selanikli Mehmed Tevfik'in 1316/1899 tarihinde çıkardığı *Nevsal-i Askerî* hakkındadır. Necdet Hayta ve Uğur Ünal'ın 2007'de birlikte hazırladıkları *Osmanlı Askerî Gazetesi: Cerîde-i Askeriyye 1-30* başlıklı eserde *Cerîde-i Askeriyye*'nin ilk otuz sayısı transkript edilerek yayınlanmıştır.

Mehmet Ali Karaman'ın 2014'te hazırladığı *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbûatı ve Siyasi Hayattaki Rolü* başlıklı bir doktora tezi mevcuttur.

Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye hakkında genel bilgi verilmiş olan bu tezde ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet dönemi süreli yayınları incelenerek, Osmanlı askerî ve siyasi düzenine yaptığı tesirler ele alınmıştır.

Osmanlı askerî süreli yayınları bahsine gelecek olursak, yaptığımız araştırmada tespit edebildiklerimiz şunlardır¹³:

Tablo 2: Osmanlı Resmî ve Gayrî Resmî Askerî Süreli Yayınları

SÜRELİ YAYIN	YAYIN TARİHİ
Ceride-i Askeriyye	(H.7 Şaban 1280/M.16 Ocak 1864 – R.15 Teşrin-i Evvel 1338/ M. 15 Ekim 1922)
Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye	(R. Mart 1298/ H. 1300/ M. Mart 1882 – R. Teşrin-i Evvel 1329 /M. Ekim 1913)
Ceride-i Bahriyye	(R.13 Haziran 1305/26 Şevval 1306/M. 25 Haziran 1889 – Hangi tarihte sonlandığı meçhuldür. Hasan Duman'a göre en son 1330/1914 yılında 674.sayıya kadar gelmiştir)
Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye	(R. Mart 1305/1889 - R. 1330/1914)
Risale-i Mevkûte-i Bahriyye	(R. Haziran 1330 / M. Haziran 1914 – M. Nisan 1928)
Mecmua-i Seneviye-i Bahriyye	(R. 1331/M. 1915-R. 1335/M. 1919 ve 1926)
Ceride-i Tıbbiye-i Askeriyye	(R.1287/M.1871 – R.1338/M.1922)
Asker	(R. Ağustos 1324/ M. Eylül 1908 – 1325/1909. 28 sayı çıkmıştır)
Zafer	(H.Rebiülevvel 1330/ R.Mart 1328/M. Mart 1912 – H. Şevval 1330 / R. Eylül 1328 / M.Teşrin-i Evvel 1912)

¹³ Bu liste Hasan Duman'ın **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri** kataloğu ve Hamit Pehlivanlı ile Efdal As'ın mezkûr makalelerine istinaden vücuda getirilmiştir. Osmanlı askerî tarihi açısından süreli yayınların önemini nazarı dikkate alırsak I. Dünya Harbi döneminde çıkan süreli yayınları da listeye eklemenin uygun olacağını düşündük.

Ordu ve Donanma	(Mart 1328/1912 – Haziran 1330/1914. Balkan Savaşı sırasında yayınına ara vermiştir.)
Musavver Seyf ve Kalem	(1 Teşrin-i Evvel 1324/1908'den 15 Haziran 1325/1909)
Silah	(1325-1337. İsmi ve yayın aralığı sık sık değişmiştir)
Şanlı Ordu	(H. 1325-1327. Propaganda gazetesidir.)
Kılınç	(R. 1325-1326. Bağdat'ta çıkmıştır.)
Müdafaa-i Milliyye	(1326/1914-1327/1915)
Risale-i Mevkûte-i Harbiyye	(Mayıs 1327/1911-1330/1914)
Haftalık Risale-i Askeriyye	(5 Teşrin-i Evvel 1324-13 Mart 1329)
Mâkes-i Efkar-ı Askeriyye	(11 Eylül-2 Teşrin-i Evvel 1324)
Osmanlı Askeri	(1325'e ait I.sayı vardır. Başka çıkmamıştır)
Umman	(1326. 5 sayı çıkmıştır)
Donanma	(1 Mart 1326-1329)
Donanma Mecmuası	(1330/1914-1342/1926)
Donanma Emirnamesi	(1330/1914-Haziran 1334)
Harb Mecmuası	(Teşrin-i Sani 1331-Haziran 1334)
Trablusgarb ve Devlet-i Âliye Vekâyi-i Harbiyyesi	(Tarihsiz. 5 sayı çıkmıştır)
Nevsâl-i Askerî	(1316 ve 1321)
Nevsâl-i Bahrî	(1325)
Salname-i Askerî	(H.1282-1326 arasında 14 sayı çıkmıştır)
Salname-i Bahrî	(H.1307-R.1342 arasında 24 sayı çıkmıştır.)

Bu süreli yayınlarda işlenen ve takip edilen konular hakkında bilgi sahibi olmak, hiç şüphesiz bizim 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başındaki Osmanlı ordu komutasının öncelikleri ve personeliyle paylaşmak istediği malumat hakkında daha etraflı bir kanaate varmamızı sağlayacaktır.

1. BÖLÜM

MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE'NİN ÖZELLİKLERİ

1.1. Mecmuanın Mevcut Sayıları

Tezimizin mevzusu olan **Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye**, Hicri 1300/ Rumi 1298/ Miladi 1882 yılında yayın hayatına başlamıştır. Türkiye'deki hiçbir kütüphanede tam koleksiyonu yoktur. Nüshaları en çok Ankara'da Milli Kütüphane ve İstanbul'da Belediye Kütüphanesi (Taksim Atatürk Kitaplığı) koleksiyonlarında bulunuyorsa da tam değildir. Maalesef tüm taramalarımıza rağmen 20. cildin 118-123*, 21. cildin 126-128, 24. cildin 140, 25. cildin 150 no.lu sayıları ile 1326 yılının Şubat, 1328 yılının Teşrin-i Evvel-Kanûn-ı Sâni sayıları bulunamamıştır.

Derginin bulabildiğimiz son nüshası Milli Kütüphane'de 1329/ Ağustos-Eylül-Teşrin-i Evvel (Ağustos-Eylül-Ekim 1913) yılına ait olmakla beraber Millet Yazma Eser Kütüphanesinde A. E. Mtf 9594 demirbaş numarası ile kayıtlı olan MFA nüshası üzerinde biraz durmak gerekir. Tarih kaydının olmadığı bu nüshada iki makale vardır. İlki bizim en son olarak bulduğumuz 1329 Ağustos-Eylül-Teşrin-i Evvel sayısında yer alan "*Almanya Ordusunda Bazı Müşahedâtım*" başlıklı olandır. İkincisi ise "*Talimnamemizden Ne Bilinir ve Ne Bilinmez*" başlığını taşımaktadır. Nüshası bakımda olduğu söylendiği için göremedik. Milli Kütüphane'de bulduğumuz son nüshanın üç aylık çıktığını göz önüne aldığımızda, ikinci makalenin olduğu kısmı da Teşrin-i Sâni/Kanûn-ı Evvel-/Kanûn-ı Sâni 1329 (Kasım-Aralık 1913, Ocak 1914) olarak kabul edebiliriz.

Mecmuanın kütüphanelerde bulunan nüshaları şunlardır (Tarihler kataloglarda görüldüğü şekliyledir):

Belediye Kütüphanesi (Taksim Atatürk Kitaplığı): O/222'de kayıtlıdır. 1298 (1-6), 1299 (13-24), 1300 (25-36), 1301 (37-48), 1302 (49-60), 1303 (61-72),

* Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Nadir Eserler Bölümünde 123.sayı 1311 yılına ait kayıtlı gözükmemektedir ancak incelememizde sayının mevcut olmadığı tespit edilmiştir.

1304 (73-84), 1305 (85-96), 1306 (97-102), yıl bilgisi bulunmayan (103-110, 113-114). 1326 ve 1327 yıllarına ait sayılar O/176'da kayıtlıdır.

Milli Kütüphane: 1962 SA 28'de kayıtlıdır. 1298 (1-11), 1299 (13-18), 1300 (25-36), 1301 (43-48), 1302 (49-60), 1303 (61-66), 1304 (73-84), 1305 (85-96), 1306 (98-101), yıl bilgisi bulunmayan (103-117), 1316 (124-125, 129-130, 132-137), 1317 (141-144), 1318 (146-149), 1319 (151-154), 1320 (155-158), 1321 (159), 1322 (160-161), 1323 (162-163), 1324 (164-166), 1325 (Ağustos/6, Kânûn-ı Evvel/10), 1326 (Mart/1, Nisan/2, Haziran/4, Ağustos/6, Eylül/7, Kânûn-ı Sâni/11), 1327 (Teşrin-i Evvel/8, Kânûn-ı Evvel/10), 1328 (Mart/1, Nisan/2, Mayıs/3, Haziran/4, Temmuz/5, Ağustos/6), 1329 (Mart/1, Nisan/2, Mayıs/3, Haziran/4, Ağustos/6, Eylül/7, Teşrin-i Evvel/8).

Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Bağış Kitapları: 688/SÖ yer ve S94658 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. 1298 (1-12), 1299 (15-18), 1300 (25), 1301 (37, 41, 43, 44), 1302 (50, 54), 1303 (61), 1305 (93), 1307 (100), 1308 (104,106), 1309 (111,112,113,115,116), 1315 (128-129), 1316 (131-138), 1317 (138, 139, 142-145), 1318 (146-149), 1325 (1, 2, 5-9) 1326 (1-5) , 1328 (1-4).

Hakkı Tarık Us: Mart – Şubat 1298 (1-12).

Beyazıt Devlet: 1302 Nisan-Haziran, Ağustos-Teşrin-i Sâni, Kânun-ı Sâni, Şubat; 1305 Mart-Mayıs, Temmuz-Şubat; 1306 Mart, Mayıs.

İSAM Kütüphanesi: (Rumi) Şubat 1298 – Mart 1303 (12-60).

Millet Yazma Eser Kütüphanesi: Ae.Ask.226 Demirbaş numarası ile kayıtlı 1301 Rebiyülâhir/1299 Şubat (24); A.E.Mtf.9707 demirbaş numaralı Şevval 1305-Haziran 1304 (76); A.E.Mtf 9594 demirbaş numarasında kayıtlı tarihsiz nüsha.

Askerî Müze Kütüphanesi: 1882-1883 (R.1298/H.1299-1300. 1-12. sayılar), 1889 (R.1305/H.1306. 85-94. sayılar). 1901, 1911 ve 1912 olarak kayıtlı sayıları ise tamirde olduğu söylendiği için göremedik.

1325 yılına kadar her altı sayı bir cilt¹⁴, 1306'ya kadar ise her iki cilt bir yıla ait olarak çıkmıştır. Her ne kadar Seyfettin Özege'de 100. sayı 1307'ye ait görülüyorsa da Belediye Kütüphanesi ve Milli Kütüphanedeki koleksiyonlarıyla yaptığımız karşılaştırmaya göre bu doğru değildir ve 1306'ya aittir. 1325 tarihinden sonra her yıl bir ciltte toplanmıştır. 1307'de mecmua yayınlanmamıştır. Dikkat çekici bir başka husus da 1309 yılına ait 117. sayıdan sonra, 125. sayının kapağında 1315 tarihinin olmasıdır*. Aradaki kayıp altı sayının hangi tarihlerde çıktığı bilinmiyorsa da 6 yıl gibi bir sürede derginin çıkışında kopukluk olduğu kesindir. 1317'den sonra ise çıkan sayılara baktığımızda düzensiz neşrin devam ettiğini görürüz. Meselâ 1320'de beş sayı çıkarken, 1321 ve 1323'de sadece bir sayı çıkmıştır. 1325'de dokuz sayı, 1326, 1327, 1328'de oniki sayı, 1329'da ise sekiz sayı çıkmıştır.

1.2. Mecmuanın Tarihçesi

Mart 1967 tarihli *Silahlı Kuvvetler Dergisi*'nde Orhan Öcal'ın kaleme aldığı "Dergimizin Tarihçesi" isimli makaleye göre "Ceride-i Askeriyye'nin yayınlanmasından yaklaşık olarak 15 yıl sonra, 1294 Hicri (1878 miladi) yılı Eylül ayında Mecmua-i Fünun-ı Askeriyye adlı aylık derginin yayınlandığını görüyoruz.... Mecmua-i Fünun-ı Askeriyye, çıkışından 4 yıl sonra 1882 tarihinde Mecmua-i Askeriyye adıyla yayınına devam etmeye başlıyor. Mart 1926'ya kadar bu isimle yayınlanıyor".¹⁵

Belediye Kütüphanesinde katalogda H.1283 olarak kayıtlı ancak üzeri tarihsiz bir MFA nüshası ile Milli Kütüphane koleksiyonunda tarama yaparken 1294 Eylül tarihli ve Numero 1 kaydı olan bir nüshasına da rastlamıştık. Mezkûr sayının ilk sayfasında "ayda bir defa neşrolacağı ve Ceride-i Askeriyye abonelerine meccanen (ücretsiz) birer nüsha verileceği" ifadesi yer almaktadır. Bunun derginin ilk sayısı

¹⁴ Mecmuanın bir örneğinin padişaha incelemesi için takdim edildiği bilgisinin yer aldığı belgede de altı sayısının bir ciltte toplandığı belirtilmektedir. "Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye dairesi marifetiyle bit-tertîb vaz ve tab' ve intişar ve altı nüshası bir cilde itibar olunan Mecmua-i Fünun-ı Askeriyye'nin altıncı cildi emsâl misillü...." Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y..PRK.A.. Dosya no 26, Gömlek no 60, 27 Receb 1302/12 Mayıs 1885.

* Bu sayı Milli Kütüphanede 1316 olarak kayıtlıysa da doğru değildir.

¹⁵ Orhan Öcal "Dergimizin Tarihçesi", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Mart 1967, Sayı 221, s. 6-7.

olabileceğine kanaat getirmiştik ki Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'nin Rumî Mart 1298 / Hicri Cemaziyelahir 1300 tarihli 1. sayısındaki mukaddime kısmında verilen izahât sahip olduğumuz fikri değiştirmemize sebep oldu. Mukaddimedede, Tensikât-ı Askeriyye komisyonunda alınan karar gereği, Ceride-i Askeriyyenin resmî haberlerinden ötürü fennî kısma yer kalmadığı, bu sebepten ötürü resmî maddelerin Ceride-i Askeriyye'de, askerî fen ve terakki ile alakalı maddelerin ise her ayın on beşinde neşredilecek Mecmua-i Fünun-ı Askeriyye'de toplanacağı bilgisi yer almaktadır¹⁶.

Dergi ile ilgili resmî bir haber olup olmadığını kontrol maksadıyla Ceride-i Askeriyye nüshalarını tararken, H. 9 Zilkaade 1280 (M. 16 Nisan 1864) tarihli Def'a 14'te birinci sayfada yer alan *askeri haberlerin yoğunluğundan ötürü fen kısmının yer almayacağı bunun ayrıca bir ek şeklinde verileceği, verilecek ekin Mecmua-i Fünun-ı Askeriye adını taşıyacağı* şeklindeki bir haber dikkatimizi çekti. H. 6 Muharrem 1281 (M. 11 Haziran 1864) tarihli def'a 22'de üçüncü sayfada ise, Hassa Ordusu yüzbaşlarından Ahmed Efendi, Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye için bir teşekkür yazısı yazmıştır. Devam eden taramamızda def'a 230 H. 23 Safer 1285 R.2 Haziran 1284 tarihli Ceride-i Askeriyye'nin üçüncü ve dördüncü sayfalarında tefrika kısmında Mecmua-i Fünun-ı Askeriyye'ye rastladık. Sayfa numaralarının da olduğu bu tefrika, 302. sayfadan başlıyor ve 305. sayfada sona eriyordu. Muhtevasında fırka (tümen) diziliş nizamı ve fırkanın geri çekilmesi yer almaktaydı. Aynı tefrikayı en son def'a 243'de gördük. Burada da dağlık araziye saldırıdan bahsediliyordu.

Bu safhadan sonra elimizdeki mevcut verilere nazaran, Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'nin daha önceleri Ceride-i Askeriyye'nin küçük bir ilavesi olduğu, başlı başına hacimli ve müstakil olmadığı, H.13008/R.1298/M.1882 tarihinden sonra ise nev'i şahsına münhasır ayrı bir yayın haline geldiğini söylemek mümkündür.

MFA'nin bulabildiğimiz son nüshasının Teşrin-i Evvel (Ekim) 1913 tarihine ait olduğunu belirtmiştik. Balkan Harpleri akabinde ve I. Cihan Harbi döneminde yayın hayatına ara veren dergi, Rumî 1 Mart 1335 (Miladi 14 Mart 1919) tarihinde *Mecmua-i Askeriye* adıyla tekrar yayınlanmaya başlamıştır. 71 sayı yayımlandıktan

¹⁶ "Mukaddime", **Mecmua-i Fünun-ı Askeriye**, Cemaziyelahir 1300, Mart 1298, Cüz 1, s. 2-4.

sonra Mart 1929 tarihinden Şubat 1948'e kadar *Askerî Mecmua*, Mart 1948'den Eylül 1961'e kadar *Ordu Dergisi* ve Eylül 1961'den günümüze ise *Silahlı Kuvvetler Dergisi* adını alarak yayın hayatına devam etmiştir.

MFA'nın, 1882-1908 [H.1300-1326 / R. 1298-1324] yılları arasında Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi İkinci İstatistik ve Tercüme Şubesi tarafından¹⁷ hazırlanıp basıldığı, bu yıllara ait sayıların bulabildiğimiz kapaklarında belirtilmektedir. II. Meşrutiyet'ten sonra derginin yayıncısı Birinci Şube olarak değişmiştir. R.1325 [1909] yılına ait birinci sayısının kapağında '*umûr-ı idare: Erkân-ı Harbiyye Nezareti Muhasebât Dairesi Birinci Şubesi Ceride Kısmı tarafından ifa olunur*' ibaresi yer almaktadır. Fakat bir sonraki R.1325 [1909] 2 numaralı Temmuz sayısında ise "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Birinci Şubesi Ceride Kısmı tarafından neşrolunur*". Bu durum 1329 (1913) tarihindeki son sayılarında da böyledir.

Mecmuanın fiyatı hakkında bazı sayıların arka kapaklarında bilgi mevcuttur. R. 1327 [1911] yılına kadar çıkan nüshalarda herhangi bir ibareye rastlamadık. Bu tarihe kadar Ceride-i Askeriyye abonelerine "meccanen" yani ücretsiz verildiği şeklinde okunabilir. 1911/1327'den sonra ise fiyat ibarelerine arka kapakta rastlanmaktadır ve bunlar sıklıkla değişmektedir. Meselâ 1327 Teşrin-i Evvel (Ekim 1911) sayısında fiyatı 60 para iken, 1328 Mayıs (1912) sayısında 2 kuruş, 1329 Mart sayısında (1913) 3 kuruş, aynı yılın Mayıs sayısında 100 paradır.

¹⁷ İkinci Şube'nin görevleri yabancı orduların askerî kuvvetleri hakkında bilgi toplamak ve yeni gelişmelerinden haberdar olmaları için birliklere askerî gazete, risale, ilânlar vasıtasıyla bunları duyurmak ve ayrıca yurtdışına gönderilmiş ataşemiliterler ve yüksek memurlarca düzenlenen raporları tahkik ve tetkik olarak izah edilmiştir: "*Düvel-i Ecnebiyye kuvve-i askerîyelerinin tahkik ve ordularının tertib ve teşkiline dair malûmatın isthsal ve cemi düvel-i ecnebiyyede hudemât-ı askerîyenin muhtelif sınıflarında husûle gelen terakkîyâtın tahkik ve tedkiki düvel-i ecnebiyye ordularının tertibat ve terakkîyât-ı nafıası hakkında isthisal olunan malumatdan müstefid olacak sınıflara ve şubelere askerî gazeteleri ve risaleleri veyahut hususî ilanlar ile malûmat itası ve ataşe militerler ve gerek memuriyet-i fevkalâde ile ve gerek seyahat üzere memâlik-i ecnebiyyeye gönderilmiş olan zabıtân taraflarından irsal olunan lâyhalar münderecâtının tahkik ve tedkik edilmesi. Gerek sunûf-ı asker-nizamiyye ve gerek istatistik şubesi erbab-ı iktidarı tarafından tercüme ile neşrine ruhsat i'tası istid'a olunan resâil ve levâiyhin tetkikiyle ruhsat itası muamelâtının icrası ve matbuât-ı ecnebiyye tarafından neşr olunub da serasker paşanın istifadesini mucib olan malûmat ve âsârın cemi"; "Devâir ve Şuubâtın Vezaifi", **Ceride-i Askeriyye**, 10 Safer 1305 /15 Teşrin-i Evvel 1303,(27 Ekim 1887), cüz 122, s.125.*

Mecmuanın kaç adet basıldığı, hangi vilayetlerde kaç subayın abone olduğu, hangi kitabevi yahut dükkândan dağıtımının yapıldığı hakkında ise şimdilik herhangi bir veriye ulaşamadık.

1.3. Mecmuanın Yazar Kadrosu

MFA'nın yazar listesi mülazım-ı evvel (üsteğmen) rütbesinden ferik rütbesine kadar bir yelpazeyi içermektedir. Bazı müellifler muhtelif rütbelerde buldukları sırada makalelerini yayınlamışlardır. Meselâ 11 makalesi olan Mehmed Zeki, bu makalelerinin dokuzunu kaymakam (yarbay), birini hem Kaymakam hem Miralay (albay), birini Miralay rütbesindeyken yazmıştır. Keza, padişahın yaverlerinden olan Arifi'nin 9 makalesi vardır ve bunlardan ikisini Kaymakam, yedisini Miralay rütbesindeyken yazmıştır.

Serî halinde giden makaleler tek makale kabul edilmiştir. En çok makale Şube/İkinci Şube (İstatistik ve Tercüme Şubesi) imzasıyla çıkmıştır. Bunlar kuvvetle muhtemel müşterek bir kadro tarafından yapılan çevirilerden ibarettir. İkinci şube imzasını taşıyan makalelerden sonra en çok makale kolağası (kıdemli yüzbaşı) Mehmed Ali Nüzhet imzasını taşımaktadır.

Bazı yazarların şebenderlik veya ataşemiliterlik yaptıkları dikkatimizi çekmektedir. Mesela en çok makalesi olan müellif Mehmed Ali Nüzhet Bey, kolağası rütbesindeyken Kirmanşah şebenderliği görevinde bulunmuştur.¹⁸ 5 makalesi olan Salih Sabri Bey, binbaşı rütbesindeyken Podgoriçe ve Kars Şebenderlikleri¹⁹; 4 makalesi olan Ahmed Fevzi Bey, kaymakam rütbesindeyken Petersburg Sefareti Ateşemiliterliği²⁰; mecmuada binbaşı rütbesindeyken bir makalesi olan Seyfullah Bey, miralay rütbesindeyken Atina sefareti ateşemiliterliği²¹; 5 makalesi olan Süvari Miralayı Aziz Bey, Washington'da²² ve Boer Savaşı sırasında

¹⁸ BOA., İ.HR., Dosya no 340, Gömlek no 27, 29 Cemaziyelevvel 1310/19 Aralık 1892.

¹⁹ BOA., İ.HR., Dosya no 346, Gömlek no 63, 29 Şaban 1312/ 25 Şubat 1895.

²⁰ BOA., İ.DH., Dosya no 1121, Gömlek no 87640, 5 Cemaziyelahir 1306/6 Şubat 1889. *Hariciye Nezaret-i Celîlesi Salnamesi*, H.1306/1889, s. 276.

²¹ BOA., BEO. Dosya No 284, Gömlek No 21244, 18 Rebiyülevvel 1311/29 Eylül 1893.

²² *Salnâme-i Nezaret-i Umûr-ı Hariciyye*, H.1318 (1900-1901), s. 235.

İngiliz Mareşal Lord Roberts'ın nezdinde²³ askerî gözlemcilik makamlarında bulunmuşlardır.

Tablo 3 : MFA Müellifleri

MÜELLİF	MAKALE SAYISI	RÜTBESİ
Şube/İkinci Şube	76	-
Mehmed Ali Nüzhet	20	11 Yüzbaşı, 9 Kolağası
Hafız Said	15	7 Yüzbaşı, 7 Kolağası, 1 Binbaşı
Mehmed Zeki	11	9 Kaymakam, 1 Miralay, 1 makalesi ise büyük kısmı Kaymakam rütbesindeyken son üç sayısı Miralay rütbesindeyken
Kemaleddin	9	4 Yüzbaşı , 5 Kolağası
Arifi/Arif	9	2 Kaymakam , 7 Miralay
Bedreddin	9	Binbaşı
Fahreddin	9	Yüzbaşı
Receb	8	5 Yüzbaşı, 3 Kolağası
Ali Rıza	6	Mülazım-ı Evvel
Ahmed Refik (Tarihçi)	6	Yüzbaşı
Bedreddin	6	Kaymakam
İbrahim Muhyiddin	5	Binbaşı
Aziz	5	Miralay
Salih Sabri	5	Binbaşı
Süreyya	5	Kaymakam
Rıfat	5	Kolağası
Ahmed Muhtar	4	2 Miralay, 2 Ferik
Ahmed Rıfat	4	Yüzbaşı
Mehmed Şevket	4	2 yüzbaşı, 2 kolağası
Ahmed Fevzi	4	2 yüzbaşı, 1 binbaşı 1 Kaymakam
Vahid	4	Kolağası
Kerameddin	4	1 yüzbaşı, 3 Kolağası
Mehmed Sabit	3	Mirliva

²³ BOA., BEO. Dosya no 3618, Gömlek no 271313, 1 Receb 1319/14 Ekim 1901.

İbrahim Seyfi	3	1 Yüzbaşı, 2 Binbaşı
Bedreddin	3	Yüzbaşı
Mehmed Sadık	3	Binbaşı
Hasan Zeki	3	Yüzbaşı
Mahmud Muhtar	3	Ferik
Abdurrahman	3	Kaymakam(1 Kaymakam Süreyya ile müşterek)
Ali İhsan	3	2 yüzbaşı, 1 Kolağası
Pertev	3	Kaymakam
Hüsni	3	Kolağası
(Ayn). F	2	-
Rıfkı Kapudan	2	Bahriye Solkolağası
Niyazi Rıfkı	2	Yüzbaşı
Ali Rıza	2	Binbaşı
Ahmed Ragıb	2	Binbaşı
Naci	2	Piyade Kolağası
M. Ragıb/Ragıb	2	Kolağası
Rüşdi	2	Mülazım-ı Evvel
Rıza	2	Yüzbaşı
Ahmed Refik	2	1 Yüzbaşı, 1 Binbaşı
Muhiddin	2	Yüzbaşı
Ömer Kamil	2	Kolağası ilk makale, son 5 sayısını Binbaşı rütbesindeyken yazmıştır
Halid	2	Kaymakam
Şevket	2	Kolağası
Hüseyin Remzi	2	1 Binbaşı , 1 Miralay
Mehmed Ali	2	Binbaşı
Mehmed Reşid	2	Yüzbaşı
Hüseyin Selahaddin	2	Binbaşı
Yusufoşalı Tahsin	2	Yüzbaşı
B.A. [Binbaşı Atamyan olması kuvvetle muhtemel]	2	Binbaşı (?)
Mehmed Said	1	Yüzbaşı
Hamdi	1	Mülazım-ı Evvel

Ragıb	1	Kolağası
Mülkiyeden Halil	1	-
A. Hamdi	1	Mülazım-ı Evvel
Şakir	1	Kolağası
Tevfik	1	-
Mehmed Tevfik	1	Kolağası
Tevfik	1	-
Tevfik	1	-
Mehmed Murad	1	Kolağası
Yakub Vasfi	1	Yüzbaşı
Ahmed Cemil	1	Mülazım
A(E).S	1	Kaymakam
Havşild [Hausschild]	1	Kaymakam
Mehmed Ali	1	Mülazım
Refik	1	Mülazım
Ahmed Sadi	1	Yüzbaşı
Ahmed Said	1	Kolağası
Ahmed Sadık	1	Binbaşı
Halid	1	Yüzbaşı
Mehmed Halid	1	Yüzbaşı
Raif	1	Binbaşı
Seyfullah	1	Binbaşı
Hafız İsmail	1	Yüzbaşı
Hafız Reşid	1	Yüzbaşı
Bedreddin	1	Kolağası
Şevket	1	Mülazım
Şevket	1	-
Mahmud Şevket	1	Yüzbaşı
Şevki	1	Yüzbaşı
Mehmed	1	Yüzbaşı
Şevki	1	-
Edhem	1	Kaymakam
Sadık Sabri	1	Yüzbaşı

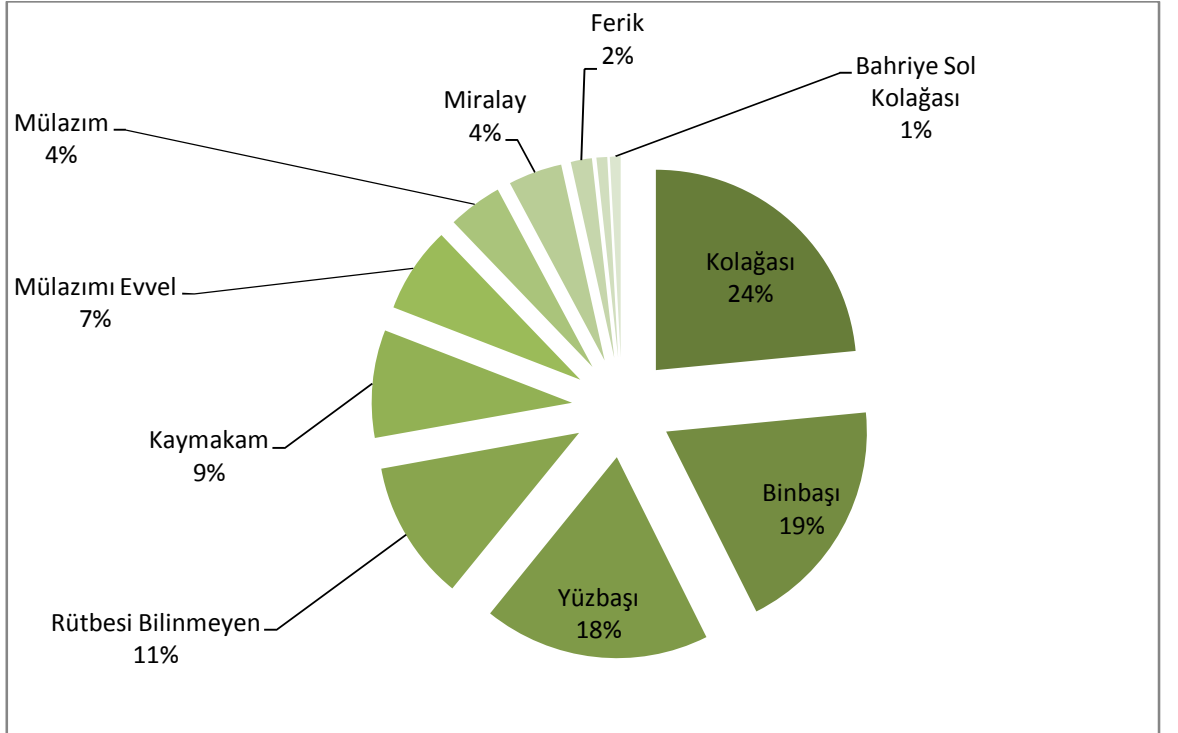
Ahmed Sadık	1	Binbaşı
İsmail	1	Kaymakam
Hasan Tahsin	1	Binbaşı
Naci	1	Kolağası
Osman	1	Makaleyi yazdığı sırada rütbesi Yüzbaşı iken son iki sayısında Kolağası olmuştur
Şerafeddin	1	Kolağası
Sabri	1	Kolağası
Mustafa	1	Mülazım-ı Evvel
M.A.	1	-
A.	1	-
Yahya Hayati	1	Kolağası
Şefik Avni	1	Kolağası
Mehmed Cemil	1	Binbaşı
Tevfik Vehbi	1	-
M. V. T.	1	-
Mehmed Hayri	1	Kolağası
Mahmud Cemil	1	Mülazım-ı Evvel
Ahmed Cemil	1	Mülazım
Cemal	1	Mülazım-ı Evvel
Yusuf Cemal	1	Binbaşı
Asım	1	Kolağası
Eşref	1	Mülazım-ı Evvel
Mehmed Suphi	1	Kolağası
S.S.	1	-
Ali Galib	1	Binbaşı
Mahmud	1	Miralay
Mahmud Kemal	1	Binbaşı

Mecmuada yazdığı sırada rütbesi terfi edenler son rütbelerine göre listeye alınmıştır.

Tablo 4: Müelliflerin Rütbeleri

RÜTBE	MÜELLİF SAYISI
Kolağası	27
Binbaşı	22
Yüzbaşı	21
Rütbesi Bilinmeyen	13
Kaymakam	10
Mülazım-1 Evvel	8
Miralay	5
Mülazım	5
Ferik	2
Mirliva	1
Bahriye Sol Kolağası	1

Grafik 1: MFA Yazarlarının Rütbeleri (Yüzelik Dağılım)

Görüldüğü üzere MFA’de yazan subaylar ağırlıklı olarak yüzbaşı, kolağası, binbaşı rütbelerinde zâbitandandır.

1.4.Mecmuanın Bilgi Kaynakları

MFA’da sıklıkla Almanca yayın yapan süreli yayımlar kullanılmasına rağmen düzenli olarak en çok takip edilen süreli yayın Fransızca neşredilen *Revue Militaire de l’Etrangere*’dir. Onu yine Fransızca yayınlanan *Revue du Cercle Militaire* ve Almanca yayınlanan *Militär Wochenblatt* takip etmektedir.

Süreli yayınlarda Almanca 22, Fransızca 15, Rusça 5, İngilizce 5, İtalyanca 7, Bulgarca ve Romence 1’er adet süreli yayın kullanılmıştır.

Genel olarak bilgi kaynaklarına bakıldığında, süreli yayımlar, kitap, risale, lâyiha, talimnameler içerisinde en çok Almanca yayın yapan neşriyat (36 adet) takip edilmiştir. Bu neşriyatı Fransızca (24) ve Rusça (13) yayımlar izlemektedir. Bu demektir ki Osmanlı subayları 1882-1914 arasında en iyi olarak Almanca, Fransızca ve Rusça dillerini bilmektedir.²⁴ Bunun haricinde bilinen diller arasında İtalyanca, İngilizce, Romence, Bulgarca’nın da olduğu söylenebilir. (Bkz. Grafik 5)

²⁴ 1886 yılına ait Mekteb-i Harbiye ders programına göre, birinci ve ikinci sınıfta yabancı dil derslerinden Fransızca, Almanca ve Rusça lisanları öğretilmekteydi. Bu derslerden Rusça, 1902’de kaldırılmıştır. Nihal Çelebioğlu Özseri, **1773-1923 yılları arasında Askeri Okullarda Yabancı Dil Öğrenimi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2000, s. 69.

Tablo 5: MFA’da Kaynak Olarak Kullanılan Yabancı Süreli Yayınlar

SÜRELİ YAYIN	ALINTILAMA SAYISI	DİLİ
Revue Militaire de l’Etranger ²⁵	30	Fransızca
Revue du Cercle Militaire ²⁶	14	Fransızca
Militär Wochenblatt ²⁷	10	Almanca
Journal de sciences militaires	7	Fransızca
Russki Invalid ²⁸	6	Rusça
Voeni İzvetsiya	4	Bulgarca
Metz Zeitung	4	Almanca
Revue Enternational	3	Fransızca
Revue de l’armee Belge	3	Fransızca
Berlin Ceride-i Askeriyesi	2	Almanca
Deutschers Zeitung	2	Almanca
Golos ²⁹	2	Rusça
İngiliz Resmî Askeri Gazetesi	2	İngilizce

²⁵ MFA’da *Revü Militer* olarak da geçmektedir. 1872-1914 arasında çıkmıştır. 1870-71 Fransa-Prusya savaşından sonra subayların ve askerlerin savaş araç gereçleri, taktik ve operatif seviyede bilgilerinin daha artması ve yaygınlaşması gerektiği düşünülerek bu dergi çıkartılmıştır. Muhtevasında, coğrafi etütler, harp tarihi, muharebe tetkikleri, koloni orduları, yabancı ordulardan haberler vardır. Laure Loucopoulos, “Revue Militaire de l’Etranger 1872-1914: acteur majeur de la formation des officiers au début de la III.République”, (Çevrimiçi)

<http://en.calameo.com/read/001126275fd4a3a198598>, Erişim: 4.01.2015.

²⁶ Türkçeye “Askerî Dairenin Dergisi” olarak çevrilebilen derginin açıklamasında “Kara ve Deniz Ordularının Subay Toplantıları Bülteni” ibaresi (*Bulletin des réunions d’officiers des armées de terre et de mer*) yer almaktadır. 1886–1907 arasında çıkmıştır. “Revue Du Cercle Militaire”, (Çevrimiçi) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb328590336/date.r=Revue+du+cercle+militaire.langEN> Erişim:11.01.2015.

²⁷ “Haftalık Ordu Dergisi” olarak çevirebileceğimiz dergi, Almanya’nın resmî askerî dergisidir. 1816-1942 yılları arasında yayınlanmıştır. 1883’te “askeri literatür” eki vermeye başlamıştır. Bu ekinde her hafta çıkan askerî neşriyat hakkında tanıtıcı yazılar vardı. “Militär Wochenblatt”, (Çevrimiçi) <http://de.wikipedia.org/wiki/Militär-Wochenblatt> Erişim: 17.11.2014.

²⁸ Çarlık Rusya’sının resmî askerî gazetesidir. 1813 yılında Petersburg’da kurulan gazete, 1862’de Savaş Bakanlığı’nın resmî gazetesi olmuştur. 1813’de günlük, 1814-15 yıllarında haftada iki kez, 1816’da yeniden günlük ve 1869’dan kapanana kadar haftada üç kez yayınlanmıştır. “Russki Invalid”, (Çevrimiçi)

<http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Russkii+Invalid>, Erişim: 14.12.2014.

²⁹ 1863-1885 yılları arasında St.Petersburg’da yayınlanan edebî ve siyasî Rus gazetesi. “Golos”, (Çevrimiçi)

[http://en.wikipedia.org/wiki/Golos_\(newspaper\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Golos_(newspaper)) Erişim: 17.12.2014.

Kölnische Zeitung	2	Almanca
Magdeburgische Zeitung ³⁰	2	Almanca
Militär Straflor	2	Almanca
Pester Lloyd ³¹	2	Almanca
1882 İtalyan Salnamesi	1	İtalyanca
1883 Alman Askeri Salnamesi	1	Almanca
Almanya Resmî Askerî Gazetesi	1	Almanca
Alsace Port	1	Fransızca
Arme Almanak	1	Almanca
Army and Navy Journal	1	İngilizce
Arçino İtalyano (?)	1	İtalyanca
Bulletin de la réunion des orsem	1	Fransızca
Cregulation and Order Force Army	1	İngilizce
Darmstat'da Basılan Askerî Ceride	1	Almanca
Diritto (?)	1	İtalyanca
Escrito İtaliano	1	İtalyanca
Fransız Askerî Journalleri	1	Fransızca
Fransız Resmî Gazetesi	1	Fransızca
Gazete Dumagda	1	Rusça
Gazete Universal Duisburg	1	Almanca
General Order	1	İngilizce
Independant Roman	1	Romence
İtali (?)	1	İtalyanca

³⁰ Almanya'daki en eski gazetelerdendir. 1664 tarihinde Magdeburg şehrinde yayınlanmaya başlayan Magdeburgische Zeitung, 1944'e kadar aralıksız neşredilmiştir. Bu tarihten sonra birkaç kez isim değiştirmiştir. "Magdeburgische Zeitung", (Çevrimiçi)

[http://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburgische Zeitung](http://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburgische_Zeitung), Erişim: 02.01.2015.

³¹ 1854-1945 arasında yayın hayatını sürdürmüş Budapeşte'de Almanca yayınlanan günlük gazetedir. Haberlerinin muhteviyatı Macaristan, Balkanlar, Rusya ve Osmanlı Devleti odaklıdır. "Pester Lloyd", (Çevrimiçi)

[http://en.wikipedia.org/wiki/Pester Lloyd](http://en.wikipedia.org/wiki/Pester_Lloyd), Erişim: 04.03.2015.

Italia Militare	1	İtalyanca
İtalya Ceride-i Askeriyesi (<i>Rivista Militare</i>)	1	İtalyanca
Leipziger Illustrierte Zeitung ³²	1	Almanca
Message Official	1	İngilizce
Militär Zeitung	1	Almanca
National Zeitung	1	Almanca
Norddeutsche Allgemeine Zeitung ³³	1	Almanca
Ost Preussische Zeitung	1	Almanca
Post Die Berlin	1	Almanca
Razvedçik	1	Rusça
Revue de Artillerie ³⁴	1	Fransızca
Revue de Cavalerie ³⁵	1	Fransızca
Revue Militaire Belge	1	Fransızca
Revue Militaire des Armes Etrangeres	1	Fransızca
Rusların topçu ve istihkâm sınıflarına ait mecmua	1	Rusça

³² Illustrierte Zeitung olarak 1 Temmuz 1843'te yayınlanmaya başlayan gazete, Leipzig kentinde basıldığı için Leipziger Illustrierte Zeitung olarak da anılmaktadır. Eylül 1944'te kapanmıştır. "Illustrierte Zeitung", (Çevrimiçi)

http://de.wikipedia.org/wiki/Illustrirte_Zeitung Erişim 10.12.2014.

³³ 1861'den 1918'e kadar bu isimle neşredilmiştir. Bilahare 1945'e kadar da Deutschers Allgemeine Zeitung adıyla yayınlanmaya devam etmiştir. "Deutschers Allgemeine Zeitung", (Çevrimiçi)

http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Deutsche_Allgemeine_Zeitung&redirect=no Erişim: 17.1.2014.

³⁴ Fransız topçu dergisidir. 1872-1939 yılları içinde yayınlanmıştır. Bu süre dâhilinde yedi bin makalenin yayınlandığı dergide topçuluktan başka makineli tüfekler, seri ateşli piyade tüfekleri ve hava-topçu (uçaksavar) hakkında da yazılar neşredilmiştir. Julie d'Andurain "La Revue d'artillerie (1872-1939)", (Çevrimiçi)

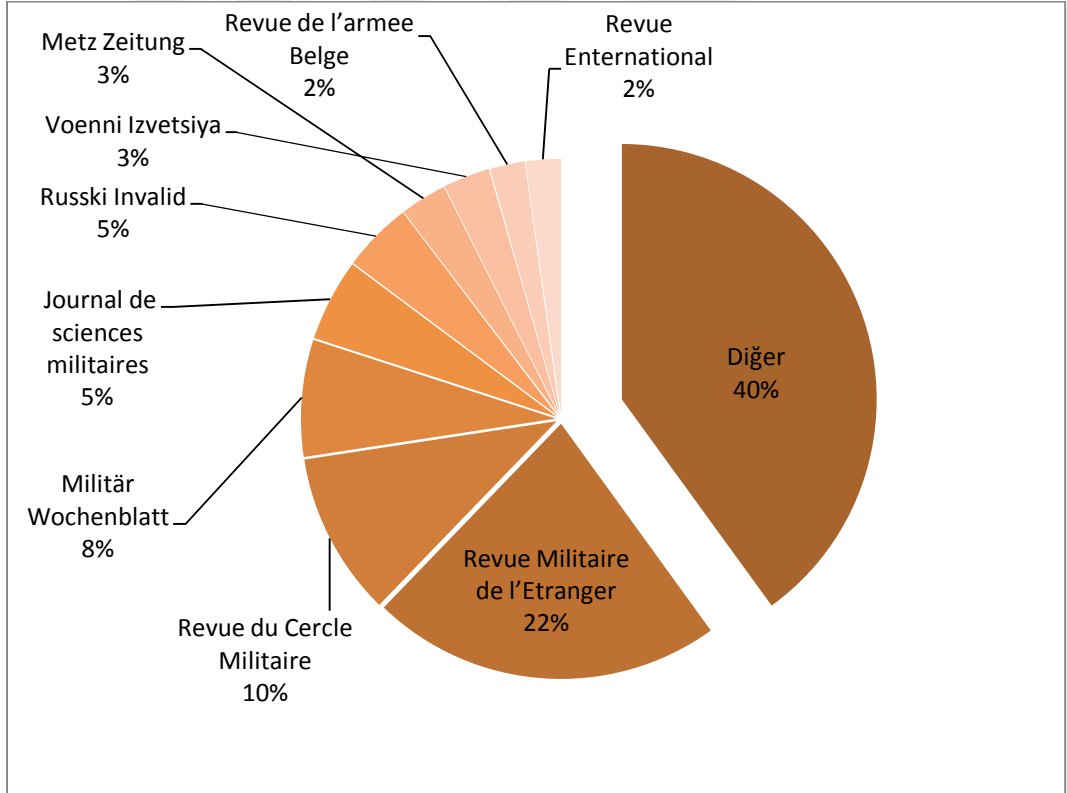
<http://maisondesidees.blogspot.com.tr/2013/12/la-revue-dartillerie-par-julie-dandurain.html> Erişim: 09.12.2014.

³⁵ Fransız süvari dergisidir. 1885-1939 arasında çıkmıştır. Bilhassa Sedan mağlubiyetinden sonra süvari talimleri ve yayınları üzerinde çalışan Fransız genelkurmayı en nihayetinde ayrı bir süvari dergisi yayınlamaya karar vermiş ve *La Revue de cavalerie* çıkmaya başlamıştır. Derginin muhtevasında süvari talimleri, manej, remont, üniforma meselesi, Saumur süvari mektebindeki gelişmeler, gibi süvarileri doğrudan ilgilendiren konuların yanında yabancı orduların süvarileri hakkında incelemeler de vardır. Julie d'Andurain, "La Revue de cavalerie (1885-1939)", (Çevrimiçi)

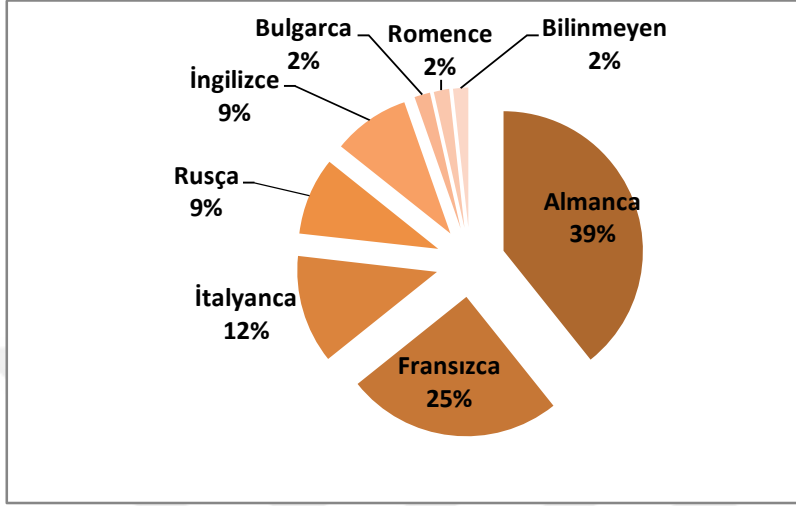
<http://maisondesidees.blogspot.com.tr/2013/12/la-revue-de-cavalerie-1885-1939-par.html> Erişim: 9.12.2014.

<i>(Artillerski Jurnal)</i>		
Cercle des officiers	1	Fransızca
Tagblatt	1	Almanca
Temps	1	Fransızca
Vadet	1	Almanca
Wehrzeitung	1	Almanca

Grafik 2: MFA’da Kullanılan Yabancı Süreli Yayınlar (Birer ve ikişer kez kullanılan süreli yayınlar, *diğer* dilimi içerisinde yer almaktadır)

Grafik 3: MFA Süreli Yayınlarının Lisanları

Süreli yayınlar hâricinde matbu kitap, risale, talimname ve raporlar (layiha) da kaynak olarak kullanılmıştır. Tesbit edebildiğimize göre yukarıda zikredilen türde 46 yayım kullanılmıştır. Tesbitlerimize göre bunlardan 19'u Almanca'dan, 12'si Fransızca'dan, 9'u Rusça'dan, 7 tanesi ise diğer dillerden çevrilmiştir. 1'i İngilizceden, 1'i ise (Balistik) hem İngilizce ve hem Fransızcadan çevrilmiştir. (Bkz. Grafik 4) Çeviri yapılan eserlerin ve müelliflerinin orijinal isimleri şu aşamada tek tek tespit edilememiştir. Konu itibariyle harp tarihi, yabancı ülke orduları, senaryo, taktik düzeyde eğitim, piyade eğitimi, süvari eğitimi, fikriyat ve maneviyat, askerî teknoloji kategorisinde yazılar tercüme edilmiştir.

Tablo 6: Kitap, Risale ve Talimnameler ile Tercüme Edildikleri Lisanlar

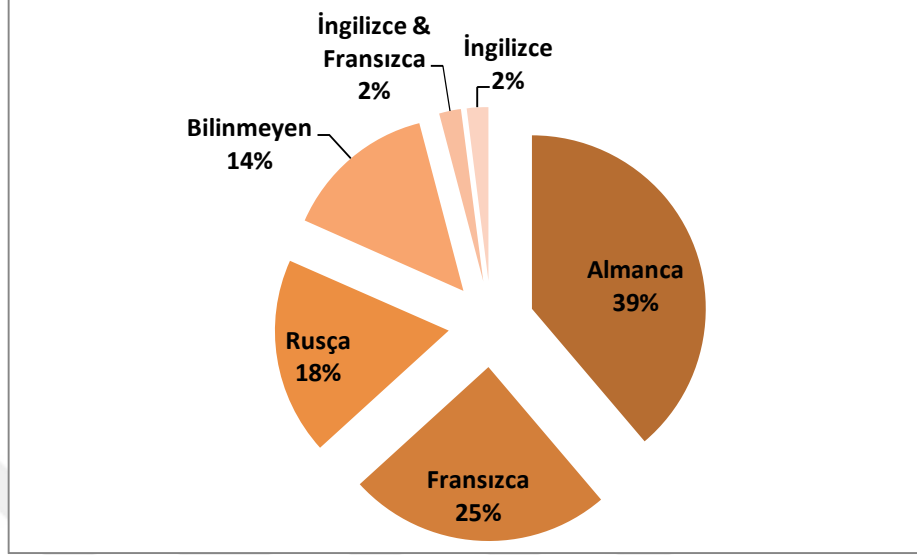
MAKALE	MÜELLİF / MÜTERCİM	KAYNAK	LİSAN
Sezar Muharebâtı	Napolyon Mütercim: E.H.Kaymakamı Bedreddin	Napolyon'un St.Helena'da yazdığı notları	Fransızca
Kavaid-i Harbiye Tatbikatı	Erkân-ı Harbiyye Kaymakamı Bedreddin	Belçika kralının yaverlerinden Vandold tarafından yazılan üç ciltlik kitabın üçüncü cildinden "kavaid-i harbiyyenin askerî ve tarihî ve siyasî olarak" diye başlayan kısmından çevrilmiştir.	Fransızca
Almanya Devletinin Kuvve-i Harbiyye ve Tertibat-ı Seferiyyesi	Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Şerafeddin	II. Şube tarafından daha önce yayınlanan Almandan çevrilmiş bir kitaptan hülâsa edilmiştir.	Almanca
Kırım Seferi	Erkân-ı Harbiyye Kaymakamı Bedreddin	Fransız Camille Rousseau(?)'nun kitabından	Fransızca
Sunûf-ı Selâsenin Muharebe Tabiyesi	Erkân-ı Harbiyye Kolağası Ömer Kamil	General Beryaton'un kitabından	-
Hazarî ve Seferî Rusya'nın Tensikât-ı Cedidesi	Erkân-ı Harbiyye Miralayı Ahmed Nuri	Tiryanski adlı bir Prusyalı subayın makalesinden	Almanca
Bir Kolun Yürüyüş Şekl-i Mersûmuna Dair Tarifât	Şube	Bahriye Topçu Zâbitanından Mösyö Hembern'in lâyihası	-
Evâhir-i Asr-ı Hazırda Usûl-i Harb	Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Şakir	Piyer Ron'un kitabı	Fransızca
Sevkuiceyş	Erkân-ı Harbiyye Kolağası Mehmed Tevfik	Alman ordusu zabitanından Miralay Blom'un eseri	Almanca
Vezaif ve Efkâr-ı Askeriyyeye Atf-ı Nazar	Ahmed Rıfat	General Blondel'in 1835'te yazdığı risalesi	Fransızca
Rus Piyadesinin	İkinci Şube	Rus miralay Dorub'un	Almanca

tabiyesi		risalesinin Almanca baskısı	
Fransa ile Almanya Arasında Muharebe-i Âtiye	İkinci Şube	Alman Miralay Güça(?)'nın eseri	Almanca
Sırp ve Bulgaristan Dârülharekâtı	İkinci Şube / Binbaşı Atamyan	İki İsviçreli subayın layihası	-
Rusya askerinin fişenk Tedarik ve itası	Ali Rıza	İngiliz miralay Lockhard'ın risalesi	İngilizce
Dağlık Memlekette Harekât-ı Askeriyye	İkinci Şube	Genereal Kosron dö Vilanvazi'nin daha önce tercüme yapılan makalesine zeyli	Fransızca
Galiçya Dârülharekâtı Üzerine Mütalaât	İkinci Şube	St. Petersburg Erkân-ı Harbiyye Akademisi'nin Askeri İstatistik Muallimi Miralay Çeribof Nefadoviç'in kitabı	Rusça
Skobolof'un Mızrak Hakkındaki Fikri	Erkân-ı Harbiyye Yüzbaşılardan Fahredden	Rus General Skobolof'un risalesi	Rusça
Balistik	Erkânı Harbiyye Yüzbaşılardan Niyazi Rıfkı	Konuyla ilgili yabancı kaynaklar	İngilizce/Fra nsızca
Tabiyenin Usûl-i Tedrisi	Erkân-ı Harb Binbaşısı Salih Sabri	Rus general Dragomirof'un eseri	Rusça
Suvarof'un Sanat-ı Fevz ve Zaferi	Erkân-ı Harb Binbaşısı Ahmed Fevzi	Debuskas'ın Mareşal Suvarof hakkında yazdığı Hülâsa-i Tarihiye adlı eserin Fransızca baskısı	Fransızca
Sahra ve Kale Harplerinden Gece Muharebesi	Mülazım Mehmed Ali ve Refik	Alman Kaymakam Kardinal Vidern'in eseri	Almanca
Dağlık Arazide Muharebe	Fahr-i Yaverân-ı Hazret-i Şehriyarî Kaymakam Arifi	Fransızca bir risale	Fransızca
Amelî Hıdemât-ı Seferiyye Vezaifi	M.S.	Eski Almanya harbiye nazırı Verdi dö renua'nun eserinden	Almanca
89 Modeli Dumansız Barut	Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet	Krupp firmasının yayınladığı "89 Modeli Dumansız Top Barutuyla İcra Edilen Tecrübelerde Sürat ve Tazyike Dair İstihsal Edilen Netayic" adlı risaleden	Almanca

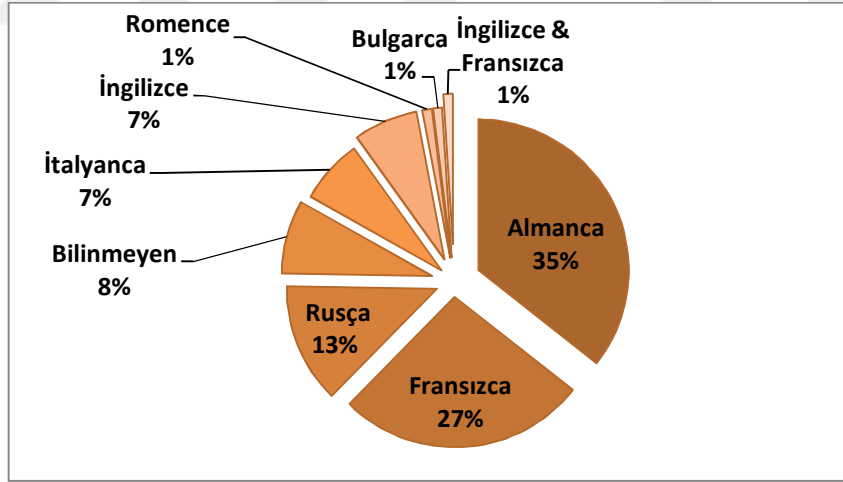
Sunuf-ı Selase-i Askeriyyenin Kaide-i Muavenete Sureti İhzarı	Süvari Miralayı Aziz	Rus general Dragomirof'un "Kıtaat-ı Askeriyyeyi Muharebeye İzhâr için Harb Muhtırası" adlı eserinin üçüncü kısmı	Rusça
Harb Muallimleri	Erkân-ı Harbiyye Kaymakamlarında n Edhem	Fransız Mekteb-i Harbiyesi kaymakamlarından Ruse'nin eserinden mütercemdir	Fransızca
Vakt-i Harbde Hukûk-ı Düvel	Piyade Miralayı Arif	Fransız Andre Marboni/Maryoni'nin kitabı	Fransızca
Meydan-ı Muharebede Hıdemat-ı Sıhhiye	Erkân-ı Harb Kaymakamı Salih Sabri	Rus askeri doktorlarından Dr. Valberg'in Rusça makalesi	Rusça
Seferberlik Zamanında Nakliye	Kaymakam Halid	Almanca bir risale	Almanca
Birinci Napoleon'un Maharet-i Askeriyyesi	Erkân-ı Harbiyye Yüzbaşılardan Mehmed Ali Nüzhet	(پیررون) Piyer Ron'un kitabından	Fransızca
Feldmareşal Moltke'nin Hıdemât ve Mezayâ-yı Askeriyyesi	Erkân-ı Harbiyye Yüzbaşılardan Mehmed Ali Nüzhet	Moltke'nin İngilizce neşredilen terceme-i hal risalesinden	İngilizce
1870 seferinde Almanya 17. piyade alayının ileri harekâtı	Piyade Yüzbaşılardan Mehmed Said	"Almancadan" ibaresi geçmektedir	Almanca
Tabiye Meseleleri	Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılardan Ali İhsan	Almanya ordusu kaymakamlarından Von Berizn'in eseri	Almanca
Hukûk-ı Harb	Erkân-ı Harbiyye Yüzbaşısı Ali İhsan	Rusya'daki "Muharebât-ı Berriye Usul ve Âdâtına Dair Rus Ordusu Talimnamesi"	Rusça
Üç Fırkalı Kolordu	Kolağası Rifat	Alman askerî yazarlarından Freitag Loren Hofen'in "Napolyon'un Usul-i Harbi" isimli kitabından ilgili bahis.	Almanca
Küçük Zâbit Nasıl Yetiştirilir	Yüzbaşı Ahmed Refik	General Trota [Lothar von Trota]'nın kitabı	Almanca
Askerlikte Terbiye, Rütbe İtaat	Süvari Binbaşısı Ahmed Sadık	Rus general Dragomirof'un 1893'te yazdığı bir risale	Rusça
Terbiye-i Münferide Hakkında Mütalaat-ı Umumiye	Yüzbaşı Rıza	Schuman'ın Bölüğün Vezafine Dair adlı eseri	Almanca
Rus Japon Seferi	Erkân-ı Harb	General Kropotkin'in	Rusça

Hakkında Kropotkin'in Layihaları	Binbaşısı Mehmed Ali	layihaları	
1870 Senesinden Beri Harpte Şerait-i Muvaffakiyet Ne Derece Tebeddül Etti	Ahmed Refik	Belosa(?)	-
Efrad-ı Askeriyye ve Küçük Zabitaâa Mahsus 1870-71 Seferi	Ferik Ahmed Muhtar (Mütercimi)	-	-
Bir Piyade Kıtasının Harp Tertibi Endaht Talimi	Erkan-ı Harbiyye Kolağası Kerameddin (Mütercim)	Mirliva Schön	Almanca
Büyük İskender	Ahmed Refik (Mütercim)	Muharriri: Giraud	-
İaşe Zâbiti	Erkân-ı Harb Kolağası Mehmed Hayri (Mütercim)	-	-
Arazi Üzerinde Süvari Hıdemat-ı Seferiyye Tatbikatı	Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Yahya Hayati	“Almancadan” ibaresi geçmektedir	Almanca
Sahra İstihkamatının Usul-i Tatbiki	Erkân-ı Harb Mirlivası Mehmed Sabit	fon Şuler'in eseri	Almanca
Esliha-i Nariye-i Sakile Mermiyat-ı Cedidesinin Tesirâtı	Erkân-ı Harb Mirlivası Mehmed Sabit	“Almancadan” ibaresi geçmektedir	Almanca
Almanya Devlet-i Fehimesi İstihkamat Sınıfının Teşkilat ve Tensikat-ı Hazarîsi	Topçu Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Ahmed Muhtar	Süvari binbaşısı Laut'un eseri	Almanca
Küçük Keşif Kolları	Fahri Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari Kaymakam Arifi	Fransızca “küçük keşif kollarına dari talim ve terbiye” adlı bir risaleden	Fransızca
Fransa'da Tanzim-i Endaht	Topçu Erkân-ı Habiyesinden Ferik Ahmet Muhtar	Alman General Rone'nin “Les Progres de l'artileri de campagne” adlı eseri	Fransızca

Grafik 4. Kitap, Risale, Layiha ve Talimnamelerin Lisanları

Grafik 5: MFA'de Kullanılan Tüm Yabancı Yayınların Lisanları

Harita 1: Bilgi Kaynaklarının Orijinleri

Kaynak: (Çevirim içi) <http://www.euratlas.net/history/europe/1900/>

Haritada görüleceği üzere bilgi kaynaklarının birinci istikameti Almanya'dır. İkinci olarak Fransa, üçüncü olarak Rusya ve akabinde İtalya yer almaktadır. Almanya ve Fransa'nın tercihi doktrin transferi noktasında toplanmaktadır. Rus kaynakları tehdit unsuru, İtalyan kaynakları ise yeni ortaya çıkan bir Avrupa gücünün takib edilmesini izah etmektedir.

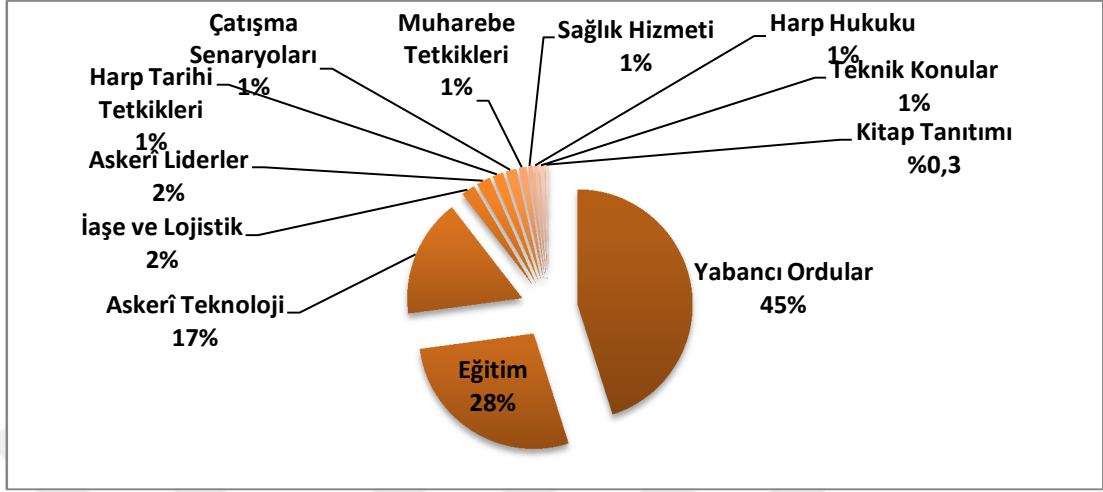
2. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE’NİN İÇERİĞİ

Tahta oturur oturmaz 93 Harbi olarak hafızalarımıza kazınan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile karşı karşıya kalan Sultan II. Abdülhamid, bu savaşa oldukça hazırlıksız yakalanmıştı. İleride yapacağı bütün askerî uygulamalarda da mezkûr harbin zihninde oluşturduğu tesirin rolü olacaktır.

II. Abdülhamid döneminde mecmuada yabancı ordular, askerî eğitim ve askerî teknoloji konusundaki yazılara ağırlık verildiğini görmekteyiz. Yabancı ordular içerisinde Rusya ve Almanya başı çekerken, askerî eğitim başlığı altında ise piyade, süvari, topçu sınıflarının eğitimi ve yine bu sınıflarla bağlantısı olmakla beraber genel eğitim altbaşlığı altında değerlendirdiğimiz mevzulara ağırlık verilmiştir. Askerî teknolojide ise istihkâm ve tüfek konularına ağırlık verilmiştir. Bu üç kategoride nelerin ön plana çıktığı tafsilatlı olarak bölüm başlıkları altında incelenecektir.

Grafik 6: II. Abdülhamid Döneminde İşlenen Mevzular

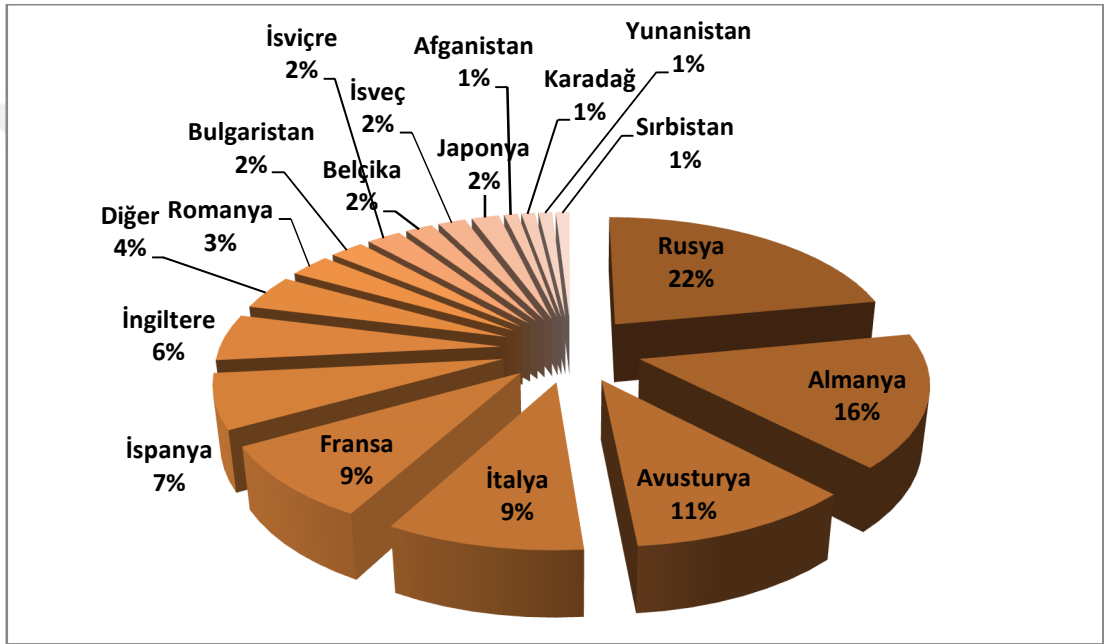
2.1. Yabancı Ordular

II. Abdülhamid döneminde yabancı ordular içerisinde en çok takip edilen ülke Rusya'dır. Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıl boyunca dört kez savaştığı devlet olması hasebiyle birinci sıradaki tehdit olarak algıladığı Rusya hakkında telif ve tercüme edilen tetkikler, teçhizat ve teşkilat konuları ağırlıklıdır. Rusya'yı, Osmanlı ordusu için bu dönemde model (paradigma ordusu) seçilmiş olan Almanya takip etmektedir. Almanya hakkındaki haberler teçhizat, personel ve eğitim ağırlıklıdır. Akabinde İtalya ve Fransa gelmektedir.

Grafik hazırlanırken dergide çıkan müstakil makaleler, Havadis-i Askeriyye bölümlerindeki küçük haberler, yabancı ordular hakkında yazılan genel bir makalenin içerisindeki [Meselâ, Avrupa'da Piyade Sınıfının Teslihi başlıklı makalede 7 ülkenin piyadesinden bahsedilmiştir. Bu ülkeler tespit edilmiştir] ülkeler alınmıştır. Çıkan neticede Rusya 47, Almanya 34, Avusturya 23, İtalya 20, Fransa 19, İspanya 14, İngiltere 12, Romanya 6, Bulgaristan 5, İsviçre 5, Belçika 4, İsveç 4, Japonya 4, Yunanistan 3, Afganistan 2, Karadağ 2, Sırbistan 2, Danimarka 1, Portekiz 1, Norveç 1, Meksika 1, Hollanda 1, Fas 1, Buhara Hanlığı 1, Brezilya 1 ve Amerika hakkında 1 kez bahis konusu olmuştur. Grafikte 1 kez bahsedilen ülkeler "Diğer" kategorisindedir.

Yabancı ordular en fazla zikredilenden en aza doğru olarak sıralanmıştır. Bazılarında kaynak belirtilmemesine rağmen, Şube veya İkinci Şube imzalı çıkan yazıların çeviri olma ihtimali ağır basmaktadır. Dolayısıyla bütün yabancı ordu etüdleri ve haberlerinin tercüme olduğu söylenebilir.

Grafik 7: II. Abdülhamid Döneminde Takip Edilen Yabancı Ordular

2.1.1. Rusya

19.yüzyılın başında Napoleon komutasındaki Fransız ordusunun istilasıyla karşılaşan Rusya, askerî reformlarına bu dönemde başlamış ve Kırım Savaşı'ndan sonra hızlandırmıştır. Bununla beraber Rus ordusunun Napoleon'u 1812'de, İran'ı 1828'de, Osmanlı'yı 1829'da, Polonyalıları da 1831'de mağlup etmesi Rus subayları ve ordusunda ciddi bir rehavete yol açmıştır.³⁶ Tabiatıyla bu devirde Rus ordusunda reform yapma ihtiyacı hissedilmemiştir. Topçuluk alanında da gelişmiş ve tecrübe sahibi ordunun durumu Kırım Savaşına kadar böyle kalmıştır. Kırım Harbi'nden sonra İngiliz ve Fransız müttefik ordularının yüksek menzilli tüfekleri karşısında Rus

³⁶ Dominic Lieven (ed.), **The Cambridge History of Russia, Volume II:Imperial Russia 1689-1917**, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 540.

ordusu herhangi bir başarı sağlayamadığı gibi, demiryolları ve ikmal hususunda da ciddi eksiklik hissedilmiştir.³⁷

Kırım Savaşı akabinde yapılan reformlardan ilki serfliğin kaldırılmasıdır.³⁸ Akabinde 1856-1861 döneminde savaş bakanlığı görevinde bulunan Nikolay Sukhozanet'in reformları gelmektedir. Sukhozanet ilk olarak 1856 ve 1857 yıllarında piyade, süvari, topçu ve istihkâm birliklerinin talimnamelerini değiştirmiş, 1856'dan önce her bir kolorduda bulunan avcı taburlarının her bir piyade fırkasına vererek müstakil avcı taburları oluşturmuştur. Süvari teşkilatında yaptığı değişiklikle 1861'de hazarî 320, seferî 340 süvari birliği çıkartacak seviyeye yükseltmiştir. Topçu teşkilatına ihtiyat ve redif birliklerini dâhil etmiş; 1856 öncesi tabur seviyesinde olan istihkâm sınıfını 1857'de tugay seviyesine yükseltmiştir. Sukhozanet'ten sonra savaş bakanlığı görevini yirmi yıl (1861-1881) uhdesinde tutmuş olan Dimitry Milutin zamanında da reform süreci devam etmiştir. İlk iş olarak yerel askerî idareler kuran (St. Petersburg, Finlandiya, Vilna, Varşova, Kiev, Odessa, Kazan, Harkov, Don-Kazak, Hazar Ötesi, Kafkasya, Batı Sibirya ve Doğu Sibirya, Türkistan. Bu askeri idarelerin komutanları aynı zamanda genel valiydi) Milutin, 1874'te yayınladığı kararname ile askerliği mecburi hale getirmiştir. Buna göre 21 yaşına giren her Rus vatandaşı kura usulüyle 15 yıl askerlik yapacaktı. Bu tarihten evvel askerlik hizmeti 25 yıldır ve serflerin omuzlarına yüklenmişti. Askerî eğitime de el atan Milutin, harp akademilerindeki eğitimi uzmanlık dallarına ayırmış, kışlada ise askerlere okuma yazma sınıfları açmış, aynı zamanda talimli eğitime ağırlık vermiştir. Silah üretimi için İngiltere'den makineler getirten Milutin, Tula'daki silah fabrikasının modernizasyonunu gerçekleştirmiş ve 1877'de günlük 650 tüfek üretebilecek seviyeye çıkartmıştır. Tüm Rusya genelinde her biri 33.375 nefer, 1.180 at ve 108 toptan müteşekkil 24 kolordu kurmuştur.³⁹

³⁷ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar**, çev.Kezban Acar, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2011, s.391.

³⁸David R. Stone, **A Military History of Russia From Ivan the Terrible to the War of Chechnya**, Praeger Security International, Westport, 2007, s. 126.

³⁹ Murat Nalçacı, **Resulzâde Hüseyin Hüsni Beyin Rusya Ordusu Hakkında Ma'lûmât-ı Muhtasara Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Tahlili**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 27-33.

Milutin'in reformları, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Rus ordusunun karşılaştığı bazı zorluklara rağmen başarılı olmuştur. 1877-78 Savaşı'nda Rus ordusu, siper savaşı ve kuvvetlendirilmiş mevzilere yapılan savaşlarda çok kayıp vermiştir. Bunda en önemli sebep, müstahkem mevkilere yapılan taarruzlarda kalabalık halinde yapılan hücum ve adam adama çarpışma doktrininin terk edilmemesiydi. Osmanlı ordusunun kullandığı serî atışlı (Martini Henry, Snider, Winchester) tüfeklerinin Rus Berdan tüfeklerine karşı üstünlüğü de Rus ordusunun kayıp vermesinde diğer bir sebeptir. Lakin Rus ordusu, savaşı cephede yönlendiren komutanları, Sotnia süvarilerinin etkinliği ve pes etmeyen sürekli hücumları sayesinde bu savaşı kazanabilmiştir.⁴⁰ Rus ordusunun üçüncü reform devresi ise 1904-1905 Japon Savaşı'ndan sonradır. 1908 reform planına göre ilk değişiklik üniformaların düzenlenmesinde yapılacaktı. Alay yapısının baştan aşağı yenilenmesi, yeni orduya alınanların yoğun bir eğitimden geçirilmesi, daha fazla makineli tüfek temin etmek, Polonya'daki kale ve istihkâmları yeniden yapılandırmak reform planının diğer ögeleri arasında bulunuyordu.⁴¹ Ayrıca demiryollarının geliştirilmesine de çalışılmıştır. Rus ordusu 1910 yılında sadece 250 trenle seferber ediliyorken 1914'te bu sayı 360'a yükselmiştir. Alman Genelkurmayı'nın I. Dünya Savaşı öncesindeki düşüncesine göre de 1917'de bu hızla giderse Rusya'nın ikmal ve demiryolu hatları Almanya'ninkine eş değer bir seviyeye gelecekti.⁴²

II. Abdülhamid devrinde Rusya ordusuyla ilgili haber ve makalelerde derginin ilk 13 yıllık döneminde bir yoğunluk göze çarpmaktadır. 1 Mart 1882 tarihli imparatorluk düzenlemesiyle oluşturulan Rus ordusunun bölgeleri⁴³; 1882 yılı itibariyle Rusya'da üretilen tüfek, mermi, kılıç, top, barut ve fişek miktarı⁴⁴; 1881 ve 1882 yılları itibariyle Rusya'da mevcut bulunan silah fişek ve barut fabrikaları ile Rus ordusunun sahip olduğu toplar⁴⁵; Rus ordusunun askerî bütçesi, piyade-süvari-

⁴⁰ David R. Stone, **a.g.e.**, s. 131-135.; Murat Nalçacı, **a.g.t.**, s. 51-53.

⁴¹ Jonathan Bromley, **Russia 1848-1917**, Heineman Educational Publishing, Oxford, 2002, s. 115.

⁴² Norman Stone, **Birinci Dünya Savaşı**, Çev.Ahmet Fethi Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 31-37.

⁴³ "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 1, cüz 2, Nisan 1298 / Cemaziyelahir 1299, s. 127.

⁴⁴ "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 1, cüz 6, Ağustos 1298 / Şevval 1299, s. 503-506.

⁴⁵ "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 4, cüz 20, Teşrin-i Evvel 1299 / Zilhicce 1300, s. 185.

topçu sınıfı teşkilatı ve talimnameleri⁴⁶; Rus piyadesinin eğitimi, kullandığı silahlar, taarruz ve savunmadaki gücü, topçu ve süvari ile çalışmasının derecesi⁴⁷; 1877-78 Savaşı'nda Rus askerlerinin taşıdıkları mermi adeti ve kullandıkları miktar ile bunun bazı Avrupa ordularıyla mukayesesi⁴⁸; 1887 itibariyle Rus ordusunda kullanılan muhtelif sınıflardaki askerî balonlar⁴⁹; Rusya'nın askerî bölgeleri, kurmay sınıfı, topçu, piyade, süvari, istihkâm sınıfları teşkilatı ve üniformaları⁵⁰; Rus ordusunda ağır ve hafif istihkâmların yapılış usûlü ve bu usûl hakkında kabul edilen düzenlemeler⁵¹; Rus Genelkurmayınca kurulması planlanan nakliye taburları⁵²; seferberlik zamanında Rus ordusunun teşkilâtı⁵³; 1889/90 itibariyle yeni kurulan kolorduların mevkileri ve alt birimleri⁵⁴; Moskova ordugâhının mevkî, savunması için yerleştirilen sahra bataryalarının mevzileri, hastane, kışla, ahır ve askerî fırınların yerleri⁵⁵; 4 Ağustos 1894'de Kraşnoslav [muhtemelen Krasno-Selo]'da yapılan bir manevra⁵⁶; Rus ordusunun istihkâm sınıfı ve Rusya dâhilindeki müstahkem mevkiler⁵⁷; Rusya'da 1902 tarihli imparatorluk emirnamesiyle açılması

⁴⁶ İkinci Şube, "Rus Piyadesinin Tabiyesi", **MFA**, cild 6, cüz 35, Kânûn-ı Sâni 1300/Rebiyülevvel 1302, s. 374-400; cüz 36, Şubat 1300/Rebiyülahir 1302, s. 461-474.

⁴⁷ Erkân-ı Harbiyye Miralayı Ahmed Nuri, "Hazarî ve Seferî Rusya'nın Tensikat-ı Cedîdesi", **MFA**, cild 3, cüz 14, Nisan 1299 / Cemaziyelahir 1300, s. 165-176; cüz 15, Mayıs 1299 / Receb 1300, s. 266-275; cüz 16, Haziran 1299 / Şaban 1300, s. 340-349; cüz 17, Temmuz 1299 / Ramazan 1300, s. 458-464; cüz 18, Ağustos 1299 / Şevval 1300, s. 527-538.

⁴⁸ Ali Rıza, "Rusya Askerinin Fişenk Tedarik ve İ'tası", **MFA**, cild 11, cüz 66, Ağustos 1303/Zilhicce 1305, s. 438-439.

⁴⁹ y.y., "Rusya Ordularında Müstamel Balonlara Dair Malûmat", **MFA**, cild 11, cüz 67, Eylül 1303/Muharrem 1305, s. 24.

⁵⁰ İkinci Şube, "Rusya'da Orduların Tertib ve Teşkili", **MFA**, cild 12, cüz 68, Teşrin-i Evvel 1303/Safer 1305, s.105-160; Erkân-ı Harbiyye Yüzbaşılardan Receb, cüz 69, Teşrin-i Sâni 1303, s. 162-200.

⁵¹ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşılardan Receb, "Rus Ordularında İstihkâm Ameliyatı", **MFA**, cild 13, cüz 74, Nisan 1304 / Şaban 1305, s. 146-152; cüz 75, Mayıs 1304 / Ramazan 1305, s. 176-195,

⁵² Süvari Miralaylarından Aziz, "Rusya'da Teşkil Edilen Nakliye Taburları", **MFA**, cild 14, cüz 80, s. 82-90. Russki Invalid gazetesinden tercüme edilmiştir.

⁵³ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşılardan Receb, "Rus Ordusunun Hâl-i Seferisi", **MFA**, cild 14, cüz 80, 102-114.

⁵⁴ Piyade kaymakamlarından Mustafa İzzet, "Rusya'da Yeni Tertib Olunan Kolordular", **MFA**, cild 15, cüz 85, Mart 1305/Receb 1306, s. 53-64; cüz 86, Nisan 1305/Şaban 1306, s. 80-83. Revue Militaire de l'Etranger'dan tercüme edilmiştir.

⁵⁵ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Receb, "Moskova Ordugâhı", **MFA**, cild 15, cüz 86, Nisan 1305/Şaban 1306, s. 120-122; cüz 87, Mayıs 1305/Ramazan 1306, 171-175.

⁵⁶ Piyade Mülâzımı Ahmed Cemil, "1894 Senesinde Rusya Devlet-i Fehimesi Tarafından Kraşoeslav Ordugâhında İcra Edilen Manevralar", **MFA**, cild 21, cüz 124, s. 240-244.

⁵⁷ Erkân-ı Harb Binbaşısı Ahmed Fevzi, "Rusya'nın Ahval-i Askeriyyesi Nasıldır ve Nasıl Olmalıdır", **MFA**, cild 22, cüz 131, 1316, s.695-704.

kararlaştırılan süvari ve zâbit mektebi⁵⁸; 1903 senesi içerisinde Rus ordusunun 1900 model sahra toplarını kabul ettiğine dair yayınladığı talimname⁵⁹, en dikkat çekici konu başlıklarındandır.

2.1.2. Almanya

Otuz Yıl Savaşlarında İsveç'in silip süpürdüğü ve akabinde yüzlerce küçük prensliğe ayrılan Alman coğrafyası içerisinde Prusya, bulunduğu konum itibariyle hayatta kalmak için, nüfusu ve kaynaklarının kıt olması hasebiyle, askerî gelişime yatırım yapmaya mecbur kalmıştır.⁶⁰ I. Friedrich (1657-1713), I. Friedrich Wilhelm (1688-1740), II. Friedrich Wilhelm (Büyük Frederik, 1712-1786) devirlerinde askerlik açısından kuvvetlenen Prusya, Napoleon'a karşı Jena'da⁶¹ uğradığı bozgunun sonra askerî yapısını sorgulamış ve Clausewitz, Gneisenau, Scharnhorst gibi yetişen askerlerin prensipleri doğrultusunda ordusunu tekrar yapılandırmıştır. Bilhassa von Moltke'nin Prusya genelkurmay başkanlığına gelişinden sonra yaptığı reform ve düzenlemeler neticesinde⁶², 1864'te Danimarka'ya, 1866'da Avusturya'ya ve 1871'de Fransa'ya karşı kazanılan galibiyetlerle Prusya ordusu dünya çapında dikkatleri üzerine çekmiştir.

John A. Lynn'in teorisine göre bir ordu operasyon başarısı, stratejisi, lojistik sistemiyle kendi rüşdünü birkaç defa farklı düşmanlara karşı muhtelif muharebe alanlarında ispat etti ise o ordu dönemin paradigma ordusudur ve diğer ordularca model alınır.⁶³ Almanya hakkındaki yazılarda teşkilat yapısı ve eğitimin ağır

⁵⁸ Piyade Mülâzım-ı Evveli Hayri, "Havadis-i Askeriyye", MFA, cild 25, cüz 148, s. 640.

⁵⁹ "Havadis-i Askeriyye", MFA, cild 26, cüz 154, s. 191.

⁶⁰ Mesut Uyar, Hayrullah Gök, "Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askerî Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması (1640-1871)", **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, cilt 13, sayı 1, 2003, s. 7-15. Ulrich Bröckling, **Disiplin Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, çeviren: Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001, s. 82-84.

⁶¹ Bu dönemin tafsilatlı bir tarihi Goltz Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Colmar Freiherr von der Goltz, **Jena to Eylau The Disgrace and the Redemption of Old-Prussian Army**, Translated to English C. F. Atkinson, E.P.Dutton and Company, New York, 1913, s. 11-247.

⁶² Hajo Holborn, "Moltke ve Schlieffen: Prusya-Almanya Ekolü", **Modern Stratejinin Yaratıcıları**, Edward Mead Earle (Editör), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 153-164.

⁶³ John A. Lynn, "The Evolution of Style in the Modern West, 800-2000", **The International History Review**, C. 18, No. 3, Ağustos 1996, s. 510.

bastığını göz önüne aldığımızda oluşan kanaatimiz Almanya'nın, Lynn'in teorisini doğrular mahiyette model ordu olarak görülüp takip edildiğidir.

Prusya'da askerî ve mülkî merasimlerin yapıldığı usûller⁶⁴; askerinin nişancılığını geliştirmek için Prusya'nın Spandau şehrinde açılan mektebin teşkilat ve eğitim programı⁶⁵; daha evvel 2500 metre menzilli şarapneli topların Brandenburg II.Topçu Alayı'nın yaptığı bir talimde 3200 metreye ulaştığı⁶⁶; Alman piyadelerinin 200-400-800 metreye kadar nişan tahminleri ve bu hususta yapılan talimler⁶⁷; Alman süvarilerinin birkaç hattan oluşan talimleri ile dağınık nizam ve toplanma talimleri⁶⁸; kurmay subayların eğitiminin bir parçası olan arazi seyahatleri⁶⁹; 1869'dan itibaren 1889'a kadar Alman donanmasındaki gelişme, sahil istihkâmları, tersaneler, torpil [deniz mayını] gemileri ve 1889-1890 bahriye bütçesi⁷⁰; Alman ordusunun istihkâm teşkilatı⁷¹; sahra topçularının eğitimi⁷²; hayvanların ayaklarını kardan korumak için yastıkça tabir edilen bir ayakkabının yapıldığı⁷³; Bavyera I. ve II. kolordularının yapacağı manevralara dair bir haber⁷⁴; 1906 tarihli Alman piyade talimnamesinin tafsilâtı⁷⁵; 1907 yılına ait Almanya'nın askerî teşkilatı (genelkurmay, hazarî ve seferî

⁶⁴ Erkân-ı Harbe Mülhak Kaymakam Ahmed Faik, "Mütenevvia", **MFA**, cild 2, cüz 11, Kânun-ı Sâni 1298 / Rebiyülevvel 1300, s. 459-474.

⁶⁵ Şube, "Almanya'nın İşpandav Nişan Mektebi", **MFA**, cild 3, cüz 16, Haziran 1299 / Şaban 1300, s. 380-384; cüz 17, Temmuz 1299 / Ramazan 1300, s. 436-441.

⁶⁶ "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 4, cüz 20, Teşrin-i Evvel 1299/Zilhicce 1300, s. 189-190.

⁶⁷ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı Hafız Said, "Alman Piyadesinin Nişanında Tahmin-i Mesafât", **MFA**, cild 9, cüz 53, Temmuz 1302 /Zilkaade 1303, s. 250-257.

⁶⁸ Erkan-ı Harbiyye kolağası Hafız Said, "Almanya Süvarisinin Talimleri", **MFA**, cild 10, cüz 58, Kânûn-ı Evvel 1302 / Rebiyülahir 1304, s. 234-252.

⁶⁹ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Mehmed Ali Nüzhet (mütercim), "Almanya'da Erkân-ı Harbiyye Seyahatleri", **MFA**, cild 14, cüz 84, Şubat 1304 / Cemaziyelahir 1306, s. 458-464.

⁷⁰ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, "Almanya'nın Kuvâ-yı Bahriyesiyle 1889-90 Senesinin Bütçesi", **MFA**, cild 16, cüz 96, Şubat 1305/Receb 1306, s. 355-384; cild 17, cüz 97, Mart 1306/Şaban 1307, s. 18-25.

⁷¹ Topçu Erkân-ı Harbiyye miralaylarından Ahmed Muhtar, "Almanya Devlet-i Fehimesi İstihkamât Sınıfının Teşkilat ve Tensikat-ı Hazarîsi", **MFA**, cild 22, cüz 131, 1316, s. 653-660.

⁷² Erkân-ı Harb Kaimmakamı A(E).S, "Alman Sahra Topçusunun Tabiyesi", **MFA**, cild 24, cüz 144, s. 322-332.

⁷³ "Havadis-i Askeryiye", **MFA**, cild 25, cüz 146, s. 511.

⁷⁴ Erkân-ı Harb Binbaşısı Ali Galib, "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 26, cüz 148, 1318, s. 571.

⁷⁵ Piyade Kolağalarından Ahmed Said, "Almanya Devlet-i Fehimesinin Piyade Talimnamesi", **MFA**, cild 27, numero 161, 1322, s. 258-284; numero 162, 1323, s. 370-384; cild 28, cüz 163, 1323, s. 53-64; cüz 164, 1324, s. 108-128.

kuvvetleri, süvari, piyade ve topçu sınıfları teşkilatı ile kullandıkları silahlar, arma ve nişanlar),⁷⁶ bu dönemde Almanya hakkındaki dikkate değer incelemelerdir.

2.1.3. Avusturya-Macaristan

1792’de imzalanan Yaş Barışı’ndan beri Osmanlı Devletiyle herhangi bir çatışmaya girmemiş olan Avusturya’nın, II. Abdülhamid döneminde MFA’de 23 kez adı geçmektedir. Kanaatimizce 1877-78 Osmanlı Rus savaşının akabinde Avusturya’nın Bosna-Hersek’i fiilen işgali⁷⁷ -1908’de resmen ilhak edecektir-, bu devletin silahlı kuvvetlerinin takip edilmesinde rol oynamıştır.

Avusturya topçuları için pirinç çeliğinden mamûl onbeş cm’lik sahil toplarının kabulü ve aynı madenden mamul şeşhaneli havanların tecrübe edilmesi⁷⁸; 1890’da Alp Dağlarında batıdan gelebilecek bir tehvide –İtalya– karşı seferberlik hızının ölçülmesi amaçlı yapılan manevraya dair gözlemler⁷⁹; ertesini yıl gerçekleştirilen büyük manevralar⁸⁰; Avusturya-Macaristan ordusunun ülke geneline dağılışı, kolordu kumandanlıkları, askere alma daireleri ve görevleri⁸¹; Avusturya-Macaristan ordusunun temelini teşkil eden dört ordunun teşkilat yapısı (*Müşterek Ordu-Landswehr Redifleri-Macar Redifleri-Müstahfiz Askeri*), piyade, süvari, istihkâm, demiryolu ve nakliye teşkilatı ile bunlara ait üniformalar ve rütbelere⁸²; Avusturya-

⁷⁶ Fahr-i Yâverân-ı Hazret-i Şehriyâriden Piyade Miralay Arif, “Almanya Devlet-i Fehimesinin Teşkilat-ı Askeriyesi”, **MFA**, cild 27, numero 162, 1323, s. 337-356; cild 28, cüz 163, 1323, s. 2-18; cüz 164, 1324, s. 66-81.

⁷⁷ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yayınevi, 6.baskı, Nisan 2010, s. 760-764; Mehmet Yılmazata, **Savaş Giden Yol 1908 Bosna Hersek’in İlhakı**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 73-94.

⁷⁸ “Havâdis-i Askeriye”, **MFA**, cild 2, cüz 9, Teşrin-i Sani 1298/Zilhicce 1299, s.285-286.

⁷⁹ Mülâzım-ı Evvel Ali Rıza, “Alp Dağlarında İcra Olunan Manevra”, **MFA**, cild 10, cüz 59, Kanûn-ı Sani 1302 / Cemaziyelevvel 1304, 333-337.

⁸⁰ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Reşid , “1891 Senesinde Avusturya-Macaristan’da İcra Olunan Büyük Manevralar”, **MFA**, cild 19, cüz 111, 1309, s. 177-182.

⁸¹ Şube, “Avusturya ve Macaristan Tensikâtı”, **MFA**, cild 4, cüz 21, Teşrin-i Sâni 1299 / Muharrem 1301, s. 270-286; cüz 22, Kanûn-ı Evvel 1299- Sefer 1301, s. 339-347.

⁸² Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, “Avusturya Macaristan Ordusunun Terakkiyat ve Kuvâ-yı Seferiyesi”, **MFA**, cild 15, cüz 89, Temmuz 1305 / Zilkaade 1306, s. 285-301; cild 16, cüz 91, Eylül 1305 / Safer 1306, s. 16-32; cüz 93, Teşrin-i Sani 1305 Rebiülahir 1306, s. 140-158; cüz 95, Kanûn-ı Sâni 1305/Cemaziyelahir 1306, s. 277-298; cüz 96, Şubat 1305/Receb 1307, s. 335-354; cild 17, cüz 97, Mart 1306/Şaban 1307, s. 42-64; cüz 98, Nisan 1306/Ramazan 1307, s. 81-96.

Macaristan ordusunda subay yetiştirilmesi usûlü ve subay okulları⁸³; Avusturya-Macaristan ordusunda ordu seviyesindeki birlikler ve topçu bataryalarında yapılması planlanan değişiklikler⁸⁴; 1891 manevraları⁸⁵; avcı hatlarındaki metrislerin siperleri üzerinde askerlerin korunmasını sağlamak için yapılan denemeler⁸⁶; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'te uyguladığı askere alma kanunu ve bunun yerli ahali (Müslüman nüfus) üzerindeki tesiri⁸⁷; batı Macaristan'da 1908'de gerçekleştirilen manevralar⁸⁸, bu dönemde Avusturya-Macaristan ordusu hakkında MFA'da neşredilmiş dikkate değer incelemeler arasındadır.

2.1.4. İtalya

İtalya ordusunun adı 20 defa zikredilmiştir. Osmanlı askerî karar alıcıları, Millî birliğini tamamladıktan sonra Avrupa güçler dengesinde yerini almaya çalışan İtalya'nın tutumu hakkında fikir edinmeye çalışmış olmalıdır. İtalyan ordusunun kuzey eyaletlerinde piyade süvari ve topçularla gerçekleştirilen bir askerî tatbikat⁸⁹; İtalyan ordusunun balon teşkilatı⁹⁰; İtalyan piyadeleri için kabul edilecek bir seri atışlı tüfeğin denemeleri⁹¹; İtalya donanmasındaki torpil [deniz mayını] kullanımı ve torpil gemileri⁹²; sahil koruma bataryaları ve zırhlı istihkâmları⁹³; Ocak 1887 tarihi

⁸³ Piyade Kolağalarından Mehmed Murad, "Avusturya-Macaristan Ordusunda Zâbit Yetiştirmek Usûlü", **MFA**, cild 17, cüz 98, Nisan 1306/Ramazan 1307, s. 121-125.

⁸⁴ Erkan-ı Harbiye kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, "Avusturya-Macaristan Ordusunda İcrası Mukarrer Olan Tebeddülât", **MFA**, cild 18, cüz 105, s.164-170.

⁸⁵ Erkân-ı Harbiye yüzbaşlarından Mehmed Reşid, "1891 Senesinde Avusturya ve Macaristan'da İcra Olunan Büyük Manevralar", **MFA**, cild 19, cüz 109, s. 2-16; cüz 110, s. 66-78; cüz 111, 1309, s. 177-182, cüz 112, 1309, s. 224-245; cüz 113, s. 258-274.

⁸⁶ A(Ayn). F., "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 20, cüz 116, s.574-575.

⁸⁷ Erkân-ı Harbiye binbaşlarından Bedreddin, "Müslümanlar ve Bosna Hersek'te Mükellefiyet-i Askeriye", **MFA**, cild 28, numero 165, 1324, s.2-33.; 1882'de koyulan ilk askere alma kanunu, sadece Müslüman ahalinin değil bütün unsurların tepkisini çekerek büyük çaplı bir ayaklanmaya sebebiyet vermiştir. Mehmet Yılmazata, **a.g.e.**, s. 90.

⁸⁸ Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Zeki, "Avusturya Macaristan Kuvve-i Berriyesinin Garbî Macaristan'da 1908 Senesi Büyük Manevraları", **MFA**, cild 28, numero 165, 1324, s. 34-41.

⁸⁹ "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, Nisan 1298 / Cemaziyelahir 1299, cild 1, cüz 2, s. 128.

⁹⁰ İkinci Şube, "İtalya Ordusunun Balon Edevâtı", **MFA**, cild 10, cüz 56, Teşrin-i Evvel 1302 / Safer 1304, s. 109-123.

⁹¹ İkinci Şube, "İtalya Ordusunda Nev-İcad Bir Mükerrer Tüfenk Tecrübesi", **MFA**, cild 10, cüz 59, Kanun-ı Sani 1302 / Cemaziyelevvel 1304, s. 353-362.

⁹² Erkân-ı Harbiye yüzbaşısı Şevki, "İtalya Bahriyesi Torpil Sefaini", **MFA**, Eylül 1303/Muharrem 1305, cild 12, cüz 67, s. 34-37.

itibariyle İtalyan donanmasının deniz gücü⁹⁴; 1868’de kurulan erkan-ı harp mektebinin teşkilatı, mektebe giriş imtihanı, dersler ve derslerin içerikleri, imtihanlar⁹⁵; 1891’de İtalyan süvarilerinin keşif seviyelerini ölçmek için yapılan bir manevra⁹⁶ ve İtalyan süvari sınıfında kullanılmak üzere mızrağın kabul edilmesi⁹⁷, bu dönemde İtalyan ordusu hakkında neşredilmiş başlıca incelemeler arasındadır.

2.1.5. Fransa

II. Abdülhamid döneminde MFA’de 19 defa adı geçen Fransız silahlı kuvvetleri hakkında çıkan makale ve haberlerde ağırlık, Fransız ordusunun gerçekleştirdiği manevralar üzerinedir.

Fransız ordusunda haberleşme, telgraf hizmetleri, talimname, talimat ve beyanname, yürüyüş ve maneralarda tutulan jurnaller⁹⁸; sultanın emriyle gönderilen iki subayın 1884 sonbahar manevraları hakkındaki gözlemleri⁹⁹; 1888’de Şalon (Chalôn)’da süvari fırkasının muharebesinde süvari topçusunun görevlerinin tecrübe edildiği bir süvari manevrası¹⁰⁰; 1891’de yapılan bir manevrada Kuzey Amerika’daki Aulnay muharebesinin canlandırılması¹⁰¹; aynı tarihlerde bir başka manevrada Fransız piyadelerinin muharebeye dayanıklılıklarının ölçülmesi¹⁰² ve bu

⁹³ Erkan-ı Harp kolağası Hafız Said, “Sahil Bataryaları” Eylül 1303/Muharrem 1305, cild 12, cüz 67, s.2-21.

⁹⁴ “Havadis-i Askeriyye”, MFA, cild 13, cüz 76, Haziran 1304 / Şevval 1305, s. 305-308.

⁹⁵ Erkân-ı Harbiye kolağalarından Mehmed Kemaleddin, “İtalya’nın Erkân-ı Harbiyye Mektebi”, MFA, cild 15, cüz 85, Mart 1305/Receb 1306, s. 33-52.

⁹⁶ Erkân-ı Harb yüzbaşlarından Fahri, “1891 Sene-i Miladiyyesinde İtalya Süvarisinin İstikşaf Ameliyâtı”, MFA, cild 19, cüz 111, 1309, s. 161-176.

⁹⁷ Erkân-ı Harb ninbaşısı Ali Galib, “Havadis-i Askeriyye”, MFA, cild 26, cüz 148, 1318, s. 572.

⁹⁸ y.y., “Fransız Erkân-ı Harbiyesinin Vezâifi Seferiyesi”, MFA, cild 1, cüz 1, Mart 1298 /Cemaziyelahir 1299, s.18-34.

⁹⁹ Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından Raif, Erkân-ı Harbiyye Binbaşlarından Seyfullah, “Fransa’da İcra Olunan Sonbahar Büyük Manevraları”, MFA, cild 7, cüz 40, Haziran 1301/Ramazan 1302, s. 240-272; cüz 41, Temmuz 1301/Şevval 1302 s. 313-324; cüz 42, Ağustos 1301/Zilkaade 1302, s. 354-364.

¹⁰⁰ Piyade Kaymakamı Mehmed Zeki, “1888 Tarihinde Şalon Ordugahında İcra Edilen Süvari Manevraları”, MFA, cild 16, cüz 95, Kanun-ı Sani 1305 / Cemaziyelahir 1306, s. 299-304; Şubat 1305/Receb 1306, cüz 96, s. 323-334; cild 17, cüz 97, Mart 1306, Şaban 1307, s. 2-11.

¹⁰¹ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Ahmed Refik, “1891 Senesinde Fransa’da İcra Olunan Büyük Manevralar”, MFA, cild 19, cüz 109, s. 20-35.

¹⁰² y.y., “Ahiren Fransa’da İcra Olunan Büyük Manevralara Dair Mütalaât”, MFA, cild 19, cüz 114, s. 386-388.

manevra hakkında İngiliz subaylarının gözlemleri¹⁰³; 1900 yılında gerçekleştirilen ordu manevraları hakkındaki Mahmud Muhtar Paşa'nın görüşleri¹⁰⁴ yer almaktadır. Bundan başka olarak önemli olabileceğini düşündüğümüz bir de haber vardır. Habere göre Fransa'da barutun dumanını yok edecek, hatta top ateşi sırasında ateş ve sesi ortadan kaldırılacak bir alet yapılmıştır.¹⁰⁵

2.1.6. İspanya

MFA'de İspanya ordusunun adı 14 kez zikredilmiştir. Bu dönemde İspanyol ordusu hakkındaki makale/haberler, ağırlıklı olarak teşkilat yapısı ile ilgilidir. 1882 tarihindeki ilk haberde İspanya'da kurulan askerî akademi¹⁰⁶; 1882 yılı başlarına göre İspanyol ordusunun ordu mevcudu¹⁰⁷; İspanya'nın elindeki harp gemileri ve bahriye neferlerinin miktarı¹⁰⁸; Toledo'da bir nişancı mektebinin kurulması¹⁰⁹; İspanyol ordusunda küçük zâbitlerin yetiştirilmeleri, tahsisatları, emeklilik, terfi, evlilik işleri¹¹⁰; İspanyol ordusu piyadeleri için remont teşkilatı¹¹¹; 1893 yılında açılan yüksek askerî akademinin kadrosu ve ders programı¹¹², dikkate değer tetkiklerdendir.

¹⁰³ A.F. [Ahmed Fevzi], Fransa Büyük Manevralarında Erkan-ı Harbiyye Heyetine Dair Bir İngiliz Zâbitinin Mütalaası, **MFA**, cild 19, cüz 114, s. 389-400.

¹⁰⁴ M.M. [Ferik Mahmud Muhtar], “1900 Senesi Fransa’da İcra Olunan Ordu Manevraları”, **MFA**, cild 24, cüz 141, s. 182-191; cüz 142, s. 236-244; cüz 143, s. 258-263.

¹⁰⁵ “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 25, cüz 149, s. 703.

¹⁰⁶ “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, Mart 1298 / Cemaziyelahir 1299, cild 1, cüz 1, s.63.

¹⁰⁷ “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 1, cüz 2, Nisan 1298 / Cemaziyelahir 1299, s.126.

¹⁰⁸ İkinci Şube,” İspanya’nın Kuvve-i Bahriyyesi”, **MFA**, cild 12, cüz 67, Eylül 1303/Muharrem 1305, s. 22-23.

¹⁰⁹ Şube, “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 4, cüz 21, Teşrin-i Sâni 1299 / Muharrem 1301, s. 288.

¹¹⁰ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Mehmed Kemaleddin, “İspanya Ordusunun Küçük Zâbitân Heyeti”, **MFA**, cild 15, cüz 89, Haziran 1305/ Şevval 1306, 209-221.

¹¹¹ A.N., “İspanya’da Piyade Zâbitânının Remontu”, **MFA**, cild 18, cüz 107, s. 291-302.

¹¹² A.(Ayn). F., “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 20, cüz 16, s.571.

2.1.7. İngiltere

MFA'da İngiltere ordusunun 12 kez adı zikredilmiştir. 1882 tarihli en erken bir haberde, gönüllü, yeomanry ve milis askerlerinin bir imtihana tabi tutulacağından ve imtihan programından bahsedilmiştir¹¹³. Aynı yıl içerisinde 1882-1883 bütçe görüşmelerinde askerî manevralar için ayrılan bütçe ve Ağustosta yapılacak askeri manevralara yer verilmiştir¹¹⁴. İngiliz ordusunun askerî teşkilatı¹¹⁵; asker kaynakları, nefer ve zâbit sayısı, askere alma usûlü¹¹⁶; 1891-1892 senesi için İngiliz ordusunun kara ve deniz ordusundaki asker ve gemi miktarı ile bunlara yaptığı harcamaları gösteren tablo¹¹⁷, İngiltere hakkında önemli bulduğumuz incelemeler arasındadır.

2.1.8. Romanya

Romanya ordusu hakkında yapılan incelemeler ve yayınlanan haberler, ordu teşkilatı ve kurulan istihkâmlar hakkındadır. 1882 tarihindeki ilk tetkikte Romanya ordusunun askere alma yaşı, muvazzaf, redif, milis, müstahfız ve nefir-i amm ordularının teşkilatı ve kuvvetleri ele alınmıştır.¹¹⁸ 1891 yılında yapılan tetkikte ise - *Revue du Cercle Militaire*'den tercüme edilmiştir- 1884 tarihinde Belçikalı General Brialmont –ki kendisi Boğazların tahkim planlarını da çizmiştir- tarafından Romanya hükûmetine önerilen tahkimât ve savunma planı layihası yer almakta, ayrıca tahkim edilecek hatlar ve bu istihkâmların Romanya ordusuna maliyeti yer almaktadır.¹¹⁹ Haberlerde ise Romanya'nın harp akademisine kabul imtihanları ve bu imtihana girebilmek için gerekli şartlar¹²⁰, Seret Nehri savunma hattının inşası¹²¹, Romanya

¹¹³ “Havadis-i Askeriyye”, MFA, Mart 1298 / Cemaziyelahir 1299, cild 1, cüz 1, s.59-60.

¹¹⁴ “Havadis-i Askeriyye”, MFA, Haziran 1298 / Şaban 1299, cild 1, cüz 4, s. 319-320.

¹¹⁵ y.y., “İngiltere Kuvve-i Askeriyyesi”, MFA, Kânûn-ı evvel 1298/Safer 1300, cild 2, cüz 10, s. 376-381; Kanun-i Sâni 1298 /Rebiyülevvel 1300, cild 2, cüz 11, s. 475-480.

¹¹⁶ İkinci Şube, “İngiltere Devletinin Kuvve-i Berriyyesi”, MFA, Mart 1301/Cemaziyelâhir 1302, cild 7, cüz 37, s. 49-58.

¹¹⁷ Erkân-ı Harbiyye binbaşlarından Hüseyin Remzi, “Düvel-i Muazzamanın 1891-92 Senesi Zarfında Vukua Gelen Mesârif-i Askeriyyesine Dair Tedkikat”, MFA, cild 18, cüz 107, s.256-259.

¹¹⁸ Erkân-ı Harbiye Kolağalarından Sabri, “Romanya Hükûmetinin Kuvve-i Askeriyyesi”, MFA, cild 1, cüz 4, Haziran 1298 / Şaban 1299, s. 245-252.

¹¹⁹ Mehmed Kemaleddin, “Romanya Memleketinin Sûret-i Tahkimi”, MFA, cild 17, cüz 97, Mart 1306, Şaban 1307, s.12-17; cüz 98, Nisan 1306, Ramazan 1307, s.97-98.

¹²⁰ t.y., “Havadis-i Askeriyye”, MFA, cild 18, cüz 104, s.120.

¹²¹ y.y., “Havadis-i Askeriyye”, MFA, cild 19, cüz 111, 1309, s. 189.

ordusunda gerçekleştirilecek askerî tensikâta¹²² yer verildikten başka, Mayıs 1903'te ilan olunan kanuna mucibince Romanya ordusunun dört kolorduya ayrıldığı ve bu kolorduların lokasyon bilgileri¹²³ yer almaktadır.

2.1.9. Bulgaristan

Bu dönemde Bulgaristan ile alakalı dördü müstakil biri haber olmak üzere beş yayın çıkmıştır. II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru Bulgaristan'la ilgili yayınların artması da dikkat çekicidir. Bunda hiç şüphesiz, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra prenslik statüsü elde eden Bulgaristan'ın 1908'de bağımsız olmasının rolü vardır.

İlk önce Bulgaristan Emareti'nde askerî mükellefiyetler; muvazzaf-redif-müstahfiz ordusu; Bulgaristan ordusunun seferî kuvveti, posta, remont sınıfı, donanması, nişan ve madalyaları tetkik edilmiştir¹²⁴. Bulgaristan'daki sivil ve askerî yollar incelenmiştir¹²⁵. Bulgaristan'la ilgili bir haberde telgraf istasyonlarının yerlerini değiştirdiği, istihkâm bölüklerinin mevkileri ve süvari sınıfı için cins at aldığı yer almaktadır¹²⁶. 1904 yılında yapılan bir tetkikte Bulgar ordusunun askerî tensikâtı ele alınmıştır. *Revue Militaire des Armes Etrangères*'in Mart, Ağustos, Eylül 1904 tarihli ve 916, 921, 922 sayıları ile Almanca ve Bulgarca neşriyatla mukayese edilip tetkik edilmiştir ifadesi yer almaktadır. Bu babda Bulgaristan Emareti dâhilindeki hazarî kuvvetler, emaret arazisinin askerî taksimi ve askeri kıtaların mevkileri; erkân-ı harp, zâbit ve küçük zâbit sınıfları, askerî adliye, sıhhiye ve Bulgaristan'ın askerî bütçesi incelenmiştir¹²⁷.

1908 içerisindeki bir başka inceleme ise Bulgaristan'ın harp okulu hakkındadır. Birinci ve ikinci sınıfta okutulan dersler, eğitim süreci, imtihanlar ve sınıf geçme;

¹²² (Ayn). F., "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 20, cüz 115, t.y. s.511.

¹²³ y.y., "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, cild 26, cüz 153, t.y., s.192.

¹²⁴ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Vahid, "Bulgaristan Tensikat-ı Askeriyyesi", **MFA**, cild 23, cüz 133, 1316, s. 4-18.

¹²⁵ Erkân-ı Harb kolağası Mehmed Suphi, "Bulgaristan Dâhilinde Bulunan Yollar", **MFA**, cild 23, cüz 134, 1316, s. 106-109.

¹²⁶ "Havadis-i Askeriyye", **MFA**, y.y., cild 25, cüz 149, 1318, s. 704.

¹²⁷ Piyade Miralay Arif, "Bulgaristan Ümerasının Tensikat-ı Ahire-i Askeriyyesi", **MFA**, cild 27, numero 158, 1320, s. 86-108.

ikinci sınıf öğrencilerinin piyade, süvari, topçu sınıflarına ayrılmaları ve harp okulunda okutulan ders kitapları üzerinedir¹²⁸.

2.1.10. Yunanistan

Yunanistan hakkındaki tetkik önce Yunan ordusundaki asker sayısı, celb edilecek askerlerin bölgeleri ve miktarları¹²⁹ hakkındadır. İkinci tetkik, 1882'den 1888'e kadar Yunan ordusunun teşkilatı ve istihkâmlarının mevkileriyle; 1889-90 yıllarında da piyade-süvari ve istihkâm sınıfları, Yunan ordusu sıhhiye sınıfı, askerî okulları, Yunan ordularının lokasyon bilgisi ve jandarma sınıfıyla alakalıdır.¹³⁰

Üçüncü tetkikse 1907 veya 1908 yılına aittir. *Revue Militaire de l'Etrangere*'dan ve diğer askerî eserlerden özetlenerek tercüme edilen bu inceleme Yunan ordusu teşkilatına hasredilmiştir. Yunan ordusunun genelkurmayı, sıhhiye daireleri, baytar sınıfı, kura usulünün uygulanışı, askerî okulları, askerî bütçesi, jandarma sınıfı, seferî ve hazarî kuvveti ile Yunan donanmasının deniz gücü incelenmiştir.¹³¹

2.1.11. Karadağ

Karadağ hakkında iki makale yayınlanmıştır. Her ikisinde de kaynak belirtilmemiş olsa da çeviri olma ihtimali ağır basmaktadır. İlk makalede Karadağ ordusunun kuruluşuna ağırlıklı olarak yer verilmiştir. Buna göre Sırp Prensi Milan Obrenoviç'in 1870'te gönderdiği Yüzbaşı Vlahovati, Karadağ ordusuna ilk

¹²⁸ Erkân-ı Harp miralayı Salih Sabri, "Bulgaristan Mekteb-i Harbiyesinin Teşkilat ve Tedrisat Talimatnamesi", *MFA*, cild 28, numero 165, 1324, s. 58-65; numero 166, 1324, s. 90-98.

¹²⁹ "Havadis-i Askeriyye", *MFA*, cild 4, cüz 20, Teşrin-i Evvel 1299 / Zilhicce 1300, s. 192.

¹³⁰ Erkân-ı Harb kolağalarından Mehmed Kemaleddin, "Yunan Hükümetinin Ahval-i Askeriyyesi", *MFA*, cild 15, cüz 87, Mayıs 1305/Ramazan 1306, s. 150-170.

¹³¹ Fahri Yaverân-ı Hazret-i Şehriyarîden Piyade Miralayı Arif, "Yunanistan'ın Ahval-i Askeriyyesi", *MFA*, cild 27, cüz 162, 1323, s. 357-369

çekidüzünü veren kişidir. Berlin Antlaşması'ndan sonra Karadağ'daki tensikâta da yer verilmiştir.¹³²

İkinci makale ise Karadağ ordusunun askerî teşkilatına ayrılmıştır. Karadağ Ordusunun genelkurmayı, ordu bütçesi, askere alma usulü, hazarî kuvveti, seferî zamanda Karadağ livalarının lokasyon bilgisi, piyade ve topçu sınıfının kullandığı silahlar, koşum hayvanları, Karadağ ordusu üniformaları ve Karadağ donanmasının kullandığı bandıralar bu tetkikin muhtevasıdır.¹³³

2.1.12. Sırbistan

Sırbistan'dan ise iki kez bahsedilmektedir. İlki Sırp ordusunun piyade tüfeği kullanımıyla ilgilidir. 1887 Mart'ı itibariyle, Sırp ordusu Mauser firmasının mükerrer ateşli karabina tüfeğini kullanmaya devam etmektedir.¹³⁴ *Revue Militaire de l'Etrangere*'dan tercüme edilen ikinci tetkik ise Sırbistan ordusunun teşkilatına ayrılmıştır. Sırp ordusunun genelkurmay teşkilatı, askere alma usulü, kurmay sınıfı, küçük zabit/astsubay sınıfı, Sırp ordusunun seferî kuvveti, piyade-süvari-topçu sınıfı silahları, Sırp ordusu üniforma ve elbiseleri, Nizamiye firkaları, sıhhiye ve levazım daireleri ile remont (binek ve koşum hayvanatı) sınıfı incelenmiştir.¹³⁵

2.1.13. Diğer

Burada “Diğer” kategorisinde değerlendirdiğimiz ülkeler, kendileri hakkında bir yada iki kez makale veya haber çıkan ülkelerdir. Müstakil makale olarak Fas ve Buhara Hanlığı yayınlanırken, Danimarka, Portekiz, Norveç, Meksika, Hollanda, Brezilya ve Amerika'dan ise askeri teknoloji konulu birer makalede bahsedilmiştir. Belçika ve İsveç birer müstakil makale, üçer defa da askerî haberlerde zikredilmiş,

¹³² Piyade Kaymakamlarından Mehmed Zeki, “Karadağ'ın Tensikat-ı Askeriyyesi”, **MFA**, cild 14, cüz 84, Şubat 1304 /Cemaziyelahir 1306, s.416-423.

¹³³ Yaverân-ı Hazret-i Şehriyârîden Piyade Miralay Arif, “Karadağ Ahval-i Askeriyyesi”, **MFA**, cild 27, cüz 160, 1322, s.219-227.

¹³⁴ Mülazım-ı Evvel Ali Rıza, “Avrupa'da Piyade Sınıfının Teslihi”, **MFA**, cild 11, cüz 61, Mart 1303/Receb 1304, s. 41.

¹³⁵ Yaverân-ı Hazret-i Şehriyârîden Piyade Miralay Arif, “Sırbistan Ahval-i Askeriyyesi”, **MFA**, cild 27, cüz 159, 1321, s. 146-160.

Afganistan hakkında bir makale neşredilmiştir. Japonya ve İsviçre'nin adı ise dört defa askerî haberlerde geçmektedir.

İsviçre ordusu dört defa zikredilmiştir. İsviçre ordusunun hazarî ve seferî kuvveti ile St.Gottard'da yaptırdığı istihkâm¹³⁶, 1889 modeli 7,5 mm. çaplı piyade tüfeklerinin kabulü ve frank cinsinden masrafı¹³⁷, 1903 Haziranında kabul edilen kanun uyarınca yeni sahra topçu silah ve cephanesi ve ayırdığı 21 milyon franklık bütçe¹³⁸ ele alınmıştır.

Belçika ordusunun adı dört defa geçmektedir. Mevzular ise manevraları ve teçhizatına dairdir. Nisan 1888'de Belçika'da yapılan manevralara dair müşahade, tetkik ve mülahazalar¹³⁹, süvari manevraları yapılacağına dair bir haber¹⁴⁰, 1900/1901'e ait bir haberde Belçika'da 8 mm çapında seri atışlı bir top imal edildiği ve tecrübelerinin yapıldığı¹⁴¹, 1903 yılı içerisinde Belçika'da yeni top alınmasının mecliste beşe karşı altı oyla kabul edildiği ve yakın bir zamanda Krupp, Şnayder, Erharz, fabrikalarının topları denendikten sonra hangisinin alınacağına karar verileceğine dair¹⁴² haberler çıkmıştır.

İsveç ordusu bir müstakil makale olmak üzere, dört kere geçmektedir. Müstakil makalede İsveç ordusu askerî teşkilatına ait seferî teşkilatlanması hakkında tetkik yapılmıştır. Askerî tabirler, karakol görevleri, nöbetçilik hizmeti ve bu meyanda gece nöbetçileri, devriye ve keşif kollarının görevleri ile casusluk olarak ifade edilen küçük tecessüs kollarının görevleri incelenmiştir.¹⁴³ İsveç ordusu hakkında çıkan haberler teçhizat odaklıdır. İsveç ordusunun kara ve deniz gücüne ayırdığı bütçe¹⁴⁴,

¹³⁶ t.y., "Havadis-i Askeriye", **MFA**, cild 18, cüz 104, s.124.

¹³⁷ Fahreddin, "Hükûmât-ı Ecnebiyyede Mükerrer Ateşli Tüfekler", **MFA**, cild 19, cüz 114, t.y., 425-437.

¹³⁸ Havadis-i Askeriye, cild 26, cüz 154, 1319, s.255.

¹³⁹ Erkân-ı Harb kolağası Hafız Said, "Belçika'da Heyet-i Zabitanla İcra Olunan Manevralara Dair Mütalaât", **MFA**, cild 14, cüz 83, Kânûn-ı Sâni 1304/Cemaziyelevvel 1306, s.322-386.

¹⁴⁰ y.y., t.y., Havadis-i Askeriye, cild 18, cüz 104, s. 121.

¹⁴¹ y.y., Havadis-i Askeriye, cild 23, cüz 133, 1316, s.63.

¹⁴² y.y., "Havadis-i Askeriye", **MFA**, cild 26, cüz 152, 1319, s.125-126.

¹⁴³ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Hüsnü "İsveç Ordusunda Seferiye Hîdemâtına Dair Malumat", **MFA**, cild 1, cüz 1, Mart 1298 /Cemaziyelevvel 1299, s. 35-50; cild 1, cüz 2, Nisan 1298 / Cemaziyelahir 1299, s. 74-80.

¹⁴⁴ İkinci Şube, "Avrupa Devletlerinin Mesarifât-ı Berriye ve Bahriyeleri", **MFA**, cild 12, cüz 71, s. 364.

Yapılan denemelerden sonra dumansız barutun kabul edilmesi¹⁴⁵, Krupp firmasının toplarının faydalı bulunduğu ve 72 adet top ile cephane arabasının 1903 senesinden, 1904 kışında teslim alınmak üzere sipariş verildiği¹⁴⁶ haberleri yer almaktadır.

Japonya hakkında Abdülhamid döneminde müstakil makale yoktur. Dört adet havadis/haber çıkmıştır. İlki 1893/1894 yıllarına ait olabileceğini düşündüğümüz bir haberdur ve Japonya’da savaş gemisi inşası için gerekli alet-edevatı üretebilecek bir fabrika kurulması için Japon meclisinde yapılan görüşmelere dairdir.¹⁴⁷ İkincisi, 1900/1901 tarihine ait olduğunu tahmin ettiğimiz haberdur ve Japon askerî akademilerinde okutulmak üzere Almanca bir tabiiye/taktik bilgisi kitabının tercüme edildiği bilgisidir.¹⁴⁸ Üçüncü haber *Enternational Revue*’den iktibas edilmiş olup 1903 yılına aittir. Japon ordusunun topçu teçhizatına dairdir. Arisaka sisteminde seri atışlı sahra ve cebel topları kabul etmiştir. Tekerleklerinin kapladığı yerin alçak olmasından ötürü de 100 top Gruson ve 600 adet top da Krupp fabrikasına sipariş vermiştir.¹⁴⁹ Dördüncü haber, yine tahminî olarak, 1904/1905 yılına aittir. Japonya’nın redif ordusunun eğitimi hakkındadır. Buna göre Japon redif ordusu muharebeye sevk edilmeden önce bazı talim aşamalarından geçmektedir. Dört hafta yürüyüş eğitimi verilmektedir. Bu eğitimin en önemli safhası engel atlama ve hendekten çıkmadır. Askerler dört haftalık zaman dilimindeki eğitimde olgunlaşmadan silah talimine alınmamaktadırlar.¹⁵⁰

Afganistan hakkında iki tetkik yapılmıştır. İlki coğrafya etüdüdür. İkinci Şube imzası taşıdığından çeviri olması kuvvetle muhtemeldir. Afganistan’ın sınırları, dağları, akarsuları, yolları, siyasi coğrafyası incelenmiştir¹⁵¹. Diğeri ise Orta Asya coğrafyasında Rus ilerleyişi hakkında yapılan incelemede, Afgan ordusuna ayrılan kısımdır. *Revue Militaire de l’Etrangere*’den tercüme edilmiştir. Buna göre 1869’da Şir Ali Han tarafından kurulan Afgan ordusu henüz yeni bir ordu sayılmaktadır. Dört

¹⁴⁵ (Ayn). F., “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 20, cüz 115, t.y. 507-508. 1892 yılına ait olmalıdır.

¹⁴⁶ y.y., “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 26, cüz 152, 1319, s.121.

¹⁴⁷ y.y., Havadis-i Askeriyye, **MFA**, cild 19, cüz 111, 1309, s.192.

¹⁴⁸ y.y., Havadis-i Askeriyye, **MFA**, cild 23, cüz 133, 1316, s. 62.

¹⁴⁹ y.y., Şuunat-ı Askeriyye, **MFA**, cild 27, cüz 158, 1320, s. 128. Dipnotunda Enternasyonal Revü’den tercüme edildiği belirtilmektedir.

¹⁵⁰ y.y., “Havadis-i Askeriyye”, **MFA**, cild 26, cüz 152, 1319, s.126-127.

¹⁵¹ İkinci Şube, “Afganistan Üzerine Coğrafya”, **MFA**, cild 8, cüz 47, Kanûn-ı Sâni 1301 /Rebiyülahir 1303, s. 299-312.

orduya sahip Afganistan'ın toplam asker mevcudu 45.400 piyade, 16.700 süvari neferi olup, 222 adet de topu mevcuttur. Afgan ordusunun yapısı ise çoğunlukla Afganlılardan mürekkep olup bir miktar İran aşiretlerinden ve ayrıca Hint ordusundan firar eden Hintli askerlerden oluşmaktadır. Silahları ise ilk başlarda pistonlu tüfeklerden ibaret olup, bilahare İngiliz tüfeklerinden epey satın alınmış hatta Hint hükümeti 10.000 Martini, 10.000 Şnayder tüfeği ve bir milyon fişek vermiştir.¹⁵²

Fas ordusunun askerî kuvveti, teşkilatı, üniformaları, süvari, istihkâm, topçu ve piyade sınıfları¹⁵³; Buhara Hanlığı ordusunun piyade, süvari, topçu sınıfları, askerî müesseseleri, müstahkem mevkileri, subay maaşları ve yıllık harbiye bütçesi¹⁵⁴ hakkında inceleme yayınlanmıştır. Fas ordusuna ait bilgiler *Revue du Cercle Militaire*'den, Buhara Hanlığı ordusuna ait bilgiler de “ecnebi gazetelerinden hülâsa edilerek” tercüme edilmiştir.

Dünya üzerindeki muhtelif ülkelerde 1901 senesinden 1903 senesi başlarına kadar sahra topçu malzemesinde yapılan değişiklikler meyanında ise Norveç, Hollanda, Amerika, Meksika, Brezilya ordularına dair haberlere yer verilmiştir. *Revue Militaire de l'Etrangere*'dan tercümedir. Buna göre Norveç'in 1901 senesinden itibaren Düsseldorf'daki Erhartz fabrikasına sipariş ettiği yirmi iki batarya 1902 Ekim ayından itibaren teslim edilmeye başlanmıştır. Bu toplar, geri tepmeyi önlemek için pistonlu baskı ve zemberekli iade makinesiyle mücehhezdir. Amerika, bir çok denemeden sonra kundağı geri giden seri atışlı toplardan başkalarını kullanışlı bulmamıştır. Erhartz fabrikasına Yüzbaşı Wechler modeli elli top sipariş edilmiştir. Meksika, Darmansye sisteminde serî atışlı cebel topu ve Sen Şamon (St. Simon ?) sisteminde cebel havan topu sistemine sahipken yaptığı denemelerden sonra 75mm.lik Schneider sistemine geçmeye karar vermiştir. Brezilya ise Krupp firmasına sipariş vermesine rağmen, Erhartz, Şnayder ve Krupp

¹⁵² İkinci Şube, “Asya-yı Vustada Ruslar ve İngilizler”, **MFA**, cild 10, cüz 56, Teşrin-i Evvel 1302 / Safer 1304, s. 124-127.

¹⁵³ Erkân-ı Harbiye Yüzbaşlarından Mehmed Kemaleddin, “Fas Ordusu”, **MFA**, cild 14, cüz 84, Şubat 1304/Cemaziyelahir 1306, s. 440-457. *Revue de Cercle Militair*'in Ağustos 1888 sayısından tercüme edilmiştir.

¹⁵⁴ Tevfik, “Buhara Hanlığının Kuvve-i Askeriyyesi”, **MFA**, cild 1, cüz 6, Ağustos 1298 / Şevval 1299 s. 454-460; cild 2, cüz 7, Eylül 1298, s. 73-76.

toplarının denemelerinde istediği neticeyi alamayan Savaş Bakanı, siparişleri gelecek seneye ertelemiştir. Hollanda (Flemenk) ise, Krupp toplarını faydalı bulmuş ve 16 batarya sipariş etmiştir.¹⁵⁵

Danimarka ordusu hakkındaki bilginin kaynağı belli olmamakla birlikte çeviri olması muhtemeldir. Danimarka, elindeki piyade tüfeği sorunuyla uğraşmıştır. Yapılan denemelerden sonra Lee sistemindeki tüfeklerden vazgeçilmiş, Maksim sistemine meyledilmişken, 1890 tarihinde 1889 model Krag-Jürgensen 1 sisteminde piyade tüfeği modelini benimsemiştir.¹⁵⁶

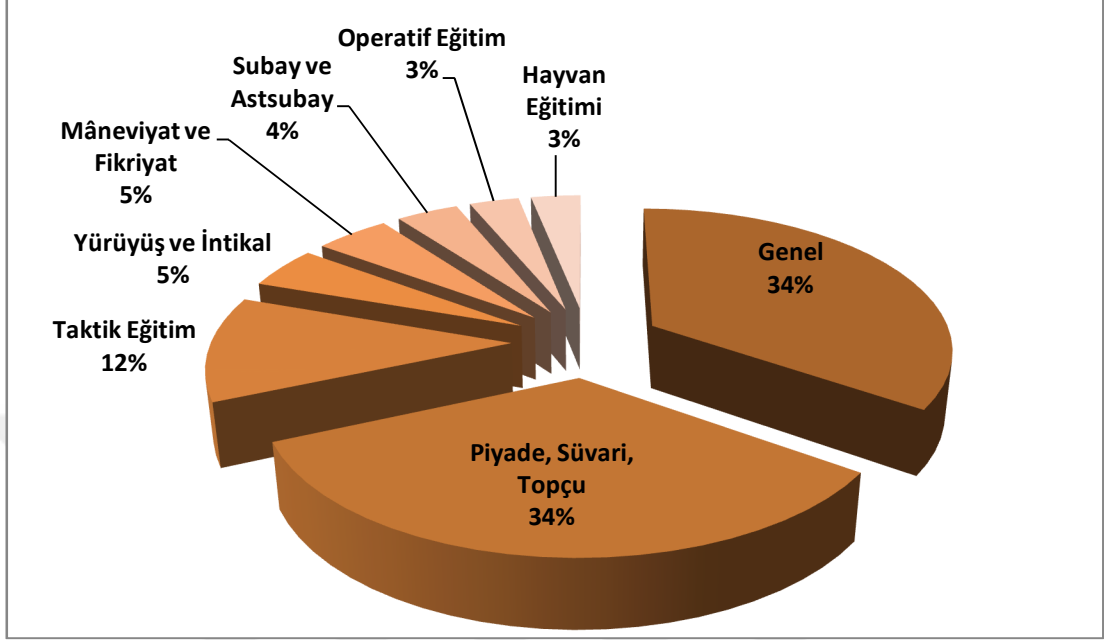
2.2. Eğitim

II. Abdülhamid döneminin ele alınan konularının ikinci önemli mevzu eğitim kısmıdır. Eğitim de kendi içinde konularına göre tasnif edilmiştir. Yaptığımız tasnife göre eğitim başlığı altında en çok makaleye, 44 makaleyle genel eğitim başlığı altında rastlıyoruz. Buraya derç ettiğimiz makalelerin muhtevasında askerlerin savaşa hazırlanmaları, keşif, nakliye, menzil, topoğrafya, mevzi savunması, gece muharebesi, dağlık arazide çarpışma, nehirden geçmek, koşarken ateş etmek gibi bir askerinin bilmesi gereken temel ve genel bilgiler yer almaktadır. İkinci sırada 43 makaleyle piyade, süvari, topçu (sunuf-ı selâse) eğitimi yer almaktadır. Taktik eğitim 15, yürüyüş ve intikal 6, maneviyat ve fikriyat 6, subay ve astsubay 5, operatif eğitim 4, hayvan eğitimi hakkında da 4 makale neşredilmiştir. (Bkz. Grafik 8) Bu makalelerin 29'unun çeviri olduğu tesbit edilmiştir. 20'si kuvvetle muhtemel çeviridir. Eğitim kategorisine giren geriye kalan 77 makalenin çeviri mi telif mi olduğu açıkça belirtilmemekle beraber kanaatimiz çeviri oldukları yönünde ağır basmaktadır. "Esâil ve Ecvibe" (Sualler ve Cevaplar) başlıklı makale, neferlerin soruları ve onlara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Orijinal olmasına rağmen diğer makaleler kadar dikkat çekici bulunmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

¹⁵⁵ y.y., "Havadis-i Askeriye", MFA, cild 26, cüz 152, 1319, s. 122, 126.

¹⁵⁶ Erkân-ı Harbiye Kolağalarından Fahreddin, "Hükümât-ı Ecnebiyede Mükerrer Ateşli Tüfekler", MFA, cild 19, cüz 114, t.y., 425-438, s. 438-448.

Grafik 8: II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Konuları

Bu noktada II. Abdülhamid devrindeki askerî eğitim faaliyetlerine kısaca bir göz atmakta fayda vardır. 1878’de topçu sınıfında da kurmay yetiştirme uygulamasına başlanmıştır. 1889 yılında mümtaz topçu sınıfı kurulrak Harbiye sınıfları altı yıla çıkartılmış ve kurmay sınıfı ayrılmıştır. 1890 yılında öğretim süresi üç yıla indirilmiştir. Topçu subay adaylarının üçte biri kale topçusu, üçte ikisi de sahra topçusu olarak yetiştiriliyordu.¹⁵⁷ II. Abdülhamid, tahta çıktığının ilk zamanlarında gayrimüslimlerden Harbiye Mektebine talebe alınması işini de kaldırdı.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Muzaffer Erendil, **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 105.

¹⁵⁸ Hayrullah Gök, **Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 148; Tanzimat ve I. Meşrutiyet ilkelerine ters gibi görünen bu kararın alınmasında belki de 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’nda askerî mekteplerde eğitim gören Bulgarların topyekûn ihanetinin tesiri olabilir. Bir başka husus da Osmanlı ordusunda subay eğitimine gerek duyacak kadar gayrimüslim asker için olmayışıdır. Bunun için gayrimüslim vatandaşlara da zorunlu askerlik uygulamasının getirilmesi tartışılmış ancak devletin mezkûr zümreden alınan bedel-i askerî vergisinin gelirlerinden mahrum kalmaması için bu fikirden vazgeçilmiştir. Yine de çeşitli denemeler olmuş ve nihayetinde II. Meşrutiyet sonrası gayrimüslim vatandaşlara da zorunlu askerlik uygulaması getirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, Simurg, İstanbul 2010, s. 107-157.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Alman İmparatoru'ndan Osmanlı ordusunu ıslah için askerî danışmanlar istendi. İlk önce Albay von Kaehler ve heyeti geldi. Von Kaehler, Osmanlı ordusunda Mirliva rütbesiyle general oldu ve padişah yaverliğine atandı.¹⁵⁹ Kaehler'in vefatından sonra Alman askerî misyonunun başına geçen ve 1883 senesinde *Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Reis-i Sânisî ve Mekâtib-i Askeriyye Müfettişi* vazifesine getirilen von der Goltz Paşa, Osmanlı hizmetinde olduğu ilk dönemde –1883-1895– Mekteb-i Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin yanı sıra askerî idadiler ile de meşgul olmuş ve askerî rüştiyelerin kurulmasında katkıda bulunmuştur. Goltz Paşa'nın dönemine kadar orduda ağırlıklı olarak 1870 öncesi Fransız talimnameleri okutulurdu. Ata binmek, arazi eğitimleri veya atış talimleri fiilen yapılmaz, sadece teorik olarak öğretilirdi. Goltz Paşa'nın tesiriyle her sahada Alman talimnameleri tercüme edilip Harbiye Mektebi müfredatına konuldu. Goltz Paşa, Erkân-ı Harbiyye mektebi sınıflarında fennî kısımda askerî nitelik taşımayan dersleri kaldırmış, yerine harp silah ve araçları, harp tarihi, yabancı ordular teşkilatı, Osmanlı ordu bilgisi, stratejik coğrafya, istatistik gibi dersler koydurttu. Ancak Goltz Paşa'nın bu teşebbüsleri, dönemin askeri idarecileri tarafından pek hoş karşılanmamış, kendisinin hazırladığı programlar ancak bazı değişiklikler yapıldıktan sonra kabul edilmiştir. 1888'de sunduğu lâyihasında ise topçu subaylarının sayısının arttırılması gerektiğini belirtmiş ve Mühendishane programında da değişiklik yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Paşa'nın hazırladığı lâyihadan yola çıkılarak hazırlanan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun harbiye sınıflarının eğitim süresi bir yıl daha uzatılarak beş yıla çıkartılmıştır. Reform programında arazi eğitimleri ve tatbikatlarına ağırlık veren von der Goltz, II. Abdülhamid'in takip ve engeli ile sık sık karşılaşmak zorunda da kalmıştır.¹⁶⁰

Goltz Paşa, Fransız esaslı olarak kurulmuş olan Harp Akademisini, Alman Harp Akademisini örnek alarak yeniden teşkilatlandırmıştır. Alman eğitim sistemi

¹⁵⁹ Hayrullah Gök, **a.g.t.**, s. 155-156.

¹⁶⁰ Zeynep Güler, **Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde von der Goltz Paşa'nın Rolü**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin 2007, s. 164-172.; Goltz Paşa Osmanlı Ordusu hizmetinde bulunduğu müddet içerisinde yaklaşık 4000 sahifeye yakın Türkçe broşür ve ders kitabı kaleme almıştır. Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri", **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sayı 4, Ankara 1993, s. 303.;

Fransız eğitim sisteminin aksine teoriden ziyade uygulamalı eğitime ağırlık vermekte, askerî birliklerdeki başarıları esas alınarak seçilen zâbitler Akademi'ye öğrenci olarak alınmaktaydı.¹⁶¹

Goltz Paşa'nın 1895'te ülkesine dönmesi üzerine Askerî Mektepler Müfettişi olarak İsmail Paşa atanmıştır.¹⁶² Bu dönemde Japonya ile ilişkilerin gelişmeye başlaması üzerine de bazı subaylar Japonca'yı öğrenmekle görevlendirilmiştir.¹⁶³ 1899'da Harbiye ders nazırlığına tayin edilen Mehmed Esad'ın döneminde önce okulda ders programları değiştirilmiş, Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta birer harp mektebi açılmıştır.¹⁶⁴ Ancak Abdülhamid'e yönelik bir darbe teşebbüsünün başladığı ihbarıyla bu teşkilatlanmadan vazgeçilmiştir.¹⁶⁵

2.2.1. Genel Askerî Eğitim

Bu kategoriye topladığımız yazılar, her askerî sınıfa ait olabileceğini düşündüğümüz yazılardır. Toplam 44 adet makale neşredilmiştir.

Askerî birliklerin nehirlerden geçerken dikkat etmesi gereken hususlar¹⁶⁶; muharebede keşif görevinin nasıl yapılması gerektiği¹⁶⁷; gece baskını harekâtlarının yükselen trendi ile beraber gece harekâtları için askerlerin yapması gerekli

¹⁶¹ Hayrullah Gök-Mesut Uyar, "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", **Toplumsal Tarih**, Kasım 1999, s. 9.; Mezkûr makalede Goltz Paşa'ya yönelik bir eleştiri de bulunmaktadır. Müelliflere göre Goltz Paşa, sadece pratiğe önem vermiş, askerî kuram ve stratejilere, bunların mimarlarına ehemmiyet vermemiştir, Hayrullah Gök-Mesut Uyar, **a.g.m.**, s. 11.; Kazım Karabekir Paşa'nın eserindeki izahâtından da anladığımız göre, Osmanlı ordusunu, amiyâne tabirle adam eden Goltz Paşa'dır. Kazım Karabekir, **Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar**, (Yayına hazırlayanlar: Orhan Hülagu, Ömer Hakan Özalp) Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 233-267, *Golç Paşa'nın bu büyük hizmetlerinden en evvel 1313 (1897) Yunan Harbinde istifade edildi. Ordunun süratle seferberliğini ikmal ederek harp hattına girmesi yapılan ıslahatın neticesiydi s. 272, Balkan harbinde Şark ordusu kumandanı bulunan Abdullah Paşa'dan dinledim "Askerlikte öğrendiklerimizi Golç'a borçluyuz. O gelmeden önce ne arazide ve ne de haritada tek mesele halledecek halde değildik"* s. 279.

¹⁶² Yusuf Çam, **Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî okullar: Rüştiye, İdadî, Harbiye, 1892-1902**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 130.

¹⁶³ Yusuf Çam, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁶⁴ **Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim**, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara 2000, s. 255.

¹⁶⁵ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcioğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 61.

¹⁶⁶ Mehmed Kemaleddin, "Askerin Enhardan Mürûru", **MFA**, cild 16, cüz 93, Teşrin-i Sâni 1305/Rebiyülahir 1306, s. 130-138.

¹⁶⁷ Erkân-ı Harbiyye binbaşlarından İbrahim Muhiddin, "Esna-yı Muharebede İstikşafât", **MFA**, cild 2, cüz 8, Teşrin-i Evvel 1298/Zilhicce 1299, s. 121-133.

talimler¹⁶⁸; keşif kollarının ormanda yapacakları görev, düşmanla karşılaşmaları halinde paniğe kapılmamaları için önceden bol talim görmelerinin lüzumu, raporların yazılış şekilleri¹⁶⁹; geri çekilirken daha az kayıp vermek için dikkat edilmesi gereken hususlar¹⁷⁰; ordunun seferberlik zamanı hazırlıkları¹⁷¹; takımların ateşe alıştırılması için yapılacak talimlerin türleri, talime başlamadan önce askere mutlaka tüfek ve atış şekli hakkında bilgi vermenin alınacak verim açısından ehemmiyeti¹⁷²; topoğrafya haritalarındaki muhtelif arazi şekillerine ait işaretlerin gösterilmesi, bir subayın mutlaka bu işaretleri bilmesi mecburiyeti, haritada mesafe ölçmek ve buna yarayan aletler¹⁷³, gibi hususlar bu kırküç makale/tetkik içerisinde dikkate değer olanlardır.

2.2.2. Piyade, Süvari ve Topçu Sınıfının Eğitimi

Sunûf-ı Selâse olarak da adlandırılan piyade, süvari, topçu sınıflarının talimleriyle alakalı II. Abdülhamid devrinde 43 makale neşredilmiştir. İncelediklerimiz içerisinde hem genel bir fikir sahibi olunması açısından, hem de diğerlerine nazaran daha dikkatimizi çeken bazı tetkikler vardır.

Süvarilerin gemi nasıl kullanacaklarının öğretilmesi¹⁷⁴; acemi süvari neferlerinin keşif talimine alıştırılması için araziye çıkartılması¹⁷⁵; süvarilere bir muharebede nasıl komuta edileceği, manevralarının yönlendirilmesi¹⁷⁶; piyadelerin ateş hızlarıyla alâkalı gözlenen bir manevrada elde edilen tecrübeler¹⁷⁷; piyadelerin

¹⁶⁸ İkinci Şube, “Gece Talimleri”, **MFA**, cild 11, cüz 61, s. 77-80.

¹⁶⁹ Fahr-i Yaverân-ı Hazreti Şehriyârî Binbaşî Arif, “Küçük Keşif Kolları”, **MFA**, cild 22, cüz 132, 1316, s. 725-731.

¹⁷⁰ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Mehmed Ali Nüzhet, “Ricat”, **MFA**, cild 14, cüz 81, Teşrin-i Sâni 1304, s. 224-234.

¹⁷¹ y.y., “Seferberlik”, **MFA**, cild 1, cüz 3, Mayıs 1298 / Receb 1299, s. 176-184.

¹⁷² Erkân-ı Harb Binbaşlarından Hafız Said, “Takımın Ateşe Alıştırılması”, **MFA**, cild 26, cüz 125, 1315, s. 304-320.

¹⁷³ Erkân-ı Harbiyye Yüzbaşlarından Fahreddin , “Topoğrafya Hakkında Malumat-ı İbtidaiye “, **MFA**, cild 18, cüz 105, s. 140-153; cild 19, cüz 113, s. 289-311; cild 20, cüz 117, s. 609-640.

¹⁷⁴ Süvari Kaymakamı İsmail, “Geme Dair Mütalaat”, **MFA**, cild 12, cüz 67, Eylül 1303/ Muharrem 1305, s. 38-43.

¹⁷⁵ y.y., “Hıdemât-ı Seferiyyeye Dair Süvari Neferinin Usûl-i Talimi”, **MFA**, cild 19, cüz 110, s. 110-122.

¹⁷⁶ Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı Hafız Said, “Meydan-ı Muharebede Süvarinin Sûret-i İstimali ve Tesiri”, **MFA**, cild 8 , cüz 48, Şubat 1301 / Cemaziyevve 1303, s. 323-324.

¹⁷⁷ Erkân-ı Harbiye Kolağası Hafız Said, “Piyade Ateşlerine Dair Bazı Tecrübe Neticeleri”, **MFA**, cild 11, cüz 61, Mart 1303 / Receb 1304, s. 10-18.

yürüyüş hızları ve muharebe nizamında açılmaları hakkında verilecek eğitim¹⁷⁸; ormanlık bir arazide piyadelerin muharebe nizamına göre eğitilmesi için yapılacak talimler¹⁷⁹; topçu bataryalarının savunulması ve bir topçu bataryasına hangi yönden saldırılacağı, top ateşinde mesafenin nasıl tahmin edileceği¹⁸⁰ önemli bulduğumuz makalelerin muhtevasını oluşturmaktadır.

Başka olarak otuz iki sayıda neşredilmiş bir tetkik daha vardır ki o da piyade, süvari, topçu sınıfına ait verilecek eğitimlere dairdir. Süvari alayının muharebe nizamı; süvarinin keşif ve emniyet görevi Dağınık nizamın mahzurları; ön saflara avcılarının fazla konması fikrinin yanlışlığı; ateş mesafeleri; piyade ateşine dair kurallar; sahra topçusunun yapacağı ateşin hangi usulde yapılırsa tutarlı olacağı, piyade ve topçu ateşlerinin birbiriyle mukayesesi, topçu yayılım ateşinin usûlü¹⁸¹, bu incelemenin alt başlıklarıdır. Dizi halinde yayınlanan bu incelemeyi Erkân-ı Harbiyye Kolağası Ömer Kâmil Bey, kitap olarak yazdığını söylemektedir. Müellif, incelemenin başında bilhassa 1871 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra değişen harp usulleriyle alakalı olarak çok eser yazıldığını, Belçika istihkâm generallarından Brialmont'un 1881'de iki cilt halinde yayınladığı –fakat ismi zikredilmeyen– eserinde sardettiği fikirleri temel aldığını belirtmektedir.¹⁸² Bu ifadeden müellifin H.1300 M.1882 tarihi itibarıyla piyade, süvari, topçu sınıflarıyla alakalı 1871'den sonra çıkan literatürü okuduğu ve hatta zikrettiği isimlere –“*Yüzbaşı Poleski'nin Piyade Muharebesine Dair Notları'nda beyan ettiği üzere...*”, “*Miralay Ardan de Pigt'in Muharebeye Dair Mütalaat nam eserinden*”, “*Prusya Miralaylarından von Schell Topçuluğa Dair Mütalaat nam eserinde diyor ki...*”– bakıldığında bu literatüre hâkim olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bir diğer husus olarak bu incelemenin şerhli bir tercüme olduğunu eklemek gerekir. Çünkü Ömer Kâmil Bey,

¹⁷⁸ Piyade Kaymakamı Jayt, Mütercimi:Atamyân, “Piyade Bölüğünün Muharebe Nizamı”, **MFA**, cild 3, cüz 16, Haziran 1299 / Şaban 1300, s. 368-379.

¹⁷⁹ İkinci Şube, “Piyadenin Ormanda Harp ve Harekete Talimi”, **MFA**, cild 11, cüz 61, Mart 1303 / Receb 1304, s. 69-76.

¹⁸⁰ Topçu Mektebi Talebesi Aksaraylı Rüştü, “Topçu Fenni Harbi”, **MFA**, cild 2, cüz 11, Kânunusani 1298 / Rebiyülevvel 1300, s. 438-450.

¹⁸¹ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Ömer Kâmil, “Sunuf-ı Selasenin Muharebe Tabiyesi”, **MFA**, cild 3, cüz 14, Nisan 1299 / Cemaziyelahir 1300, s. 112-126; cild 7, cüz 40, Haziran 1301/Ramazan 1302, s. 17-32; cild 7 cüz 42, Ağustos 1301/Zilkaade 1302, s. 49-64; cild 9, cüz 54, Ağustos 1302/Zilhicce 1303, s. 265-297.

¹⁸² Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Ömer Kâmil, “Sunuf-ı Selasenin Muharebe Tabiyesi”, **MFA**, Kanûn-ı Evvel 1298/Safer 1300, cild 2, cüz 9, s. 251-252.

her ne kadar yabancı kaynakları kullanarak derleme yapmışsa da kendi görüşlerini de zikretmiştir. Meselâ, Rusya, Fransa, Prusya, İngiltere, İspanya ordularının bölük nizamı ve bölük kadrolarını zikrettikten sonra Osmanlı ordusu için bölük nizamı ve bölük kadrosunun nasıl olması gerektiğini yazmıştır.¹⁸³

2.2.3. Taktik Eğitim

Ta'biye Meseleleri, *Ta'biye*, *Tabiye Mesâili* gibi başlıklara MFA'da sıklıkla karşılaşmaktayız. Ta'biye, *Kâmûs-ı Türkî*'de “askeri yerli yerine koyup hazırlama, tertib etme”¹⁸⁴ ve TDK'nın *Büyük Türkçe Sözlüğü*'nde “taktik”¹⁸⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Askerî bir terim olarak ise harbin üç seviyesinden –taktik, operatif, stratejik- ilkidir ve “Muharebe sahasında problem çözme, muharebeleri ve çarpışmaları kazanmak için mevcut vasıtaların kullanılması sanatı”¹⁸⁶ olarak da ifade edilmektedir. Taktik seviye kolordu ve daha alt seviyedeki birlikleri ifade eder.

MFA'de 15 makale taktik birliklerin eğitimine hasredilmiştir. Haritada gösterilen tabiye meseleleri (taktik problemler) üzerinden subayların nasıl hareket etmesi ve mes'eleleri halletme usûlünün izahı¹⁸⁷; taktik seviyede verilecek eğitimin neferin temel eğitimi olduğundan ehemmiyete haiz oluşu, acemilerin talimleri, fırkaların yürüyüş ve talimleri¹⁸⁸, emirlerin açık ve net bir surette yazılmasının harpte çabuk hareket için lüzûmu, haritaların nasıl okunacağı¹⁸⁹, bir bölüğün muharebede

¹⁸³ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Ömer Kâmil, “Sunuf-ı Selasenin Muharebe Tabiyesi”, *MFA*, Kanûn-ı Evvel 1298/Safer 1300, cild 2, cüz 9, s. 261-264.

¹⁸⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, 1318, s. 414.

¹⁸⁵ *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, Cilt 2, s. 2109.

¹⁸⁶ Himmet Çobanoğlu, *Harbin Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyeleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994, s. 39.

¹⁸⁷ Erkân-ı Harb kaymakamı Pertev, “Tabiye Meseleleri” *MFA*, cild 23, cüz 135, s. 171-181. Bu makale 12 sayıda neşredilmiştir.

¹⁸⁸ Erkân-ı Harb binbaşısı Salih Sabri, “Tabiyenin Usul-i Tedrisi”, *MFA*, cild 23, cüz 132, 1316, s. 752-768. Bu makale 22 sayıda neşredilmiştir.

¹⁸⁹ Erkan-ı Harbiyye kolağalarından Vahid, “Tabiye Mesailinin Hallinde Riayet Olunması Lazım Gelen Hususat”, *MFA*, cild 26, cüz 125, 1315, s. 295-303.

alacağı düzen, bu düzen içerisinde hatların nasıl açılması gerektiği¹⁹⁰ hakkında olanlar kanaatimize göre bu makaleler içerisinde diğerlerinden daha önemlidir.

2.2.5. Mâneviyat ve Fikriyat

Bu başlık altına topladığımız tetkik/makaleler, askerin fikrî olarak eğitime hasredilmiştir. Fransız generallerinden Blondel'den tercüme olduğu belirtilen bir makalede askerliğin ulviyeti, subayların ordunun emir komuta kademesindeki yeri, emirlerin iletilmesindeki ehemmiyet¹⁹¹ incelenmiştir. Kaynak olarak “Revü'nün iki senedir asker talim ve terbiyesiyle ilgili neşrettiği makalelerin faydalı olan kısımları...” diye belirtilen, fakat *Revue Militaire de l'Etrangere* mi yoksa *Revue du Cercle Militaire* mi olduğu belirtilmeyen makalede askeri eğitmenin onu makine haline mi getirmek yoksa terbiye etmek mi olduğu tartışılmıştır.¹⁹² Abdurrahman-Süreyya imzasıyla çıkan makalede Fransız ordusundan örnek verilerek neferin harbe hazır hale getirilmesinde alacağı ilk eğitimin önemli olduğu¹⁹³ ele alınmıştır. Herhangi bir kaynak belirtilmeyen bu makalede Fransız ordusundan örnekler gösterilmiş, müellifler kendi görüşlerine de yer vermişlerdir. Fransız kaynaklarının takip edildiği göz önüne alındığında, maneviyat ve fikriyat noktasında Fransız doktrininin ithal edildiği söylenebilir.

2.2.6. Subay ve Astsubay Eğitimi

Subay ve Astsubay (zâbit ve küçük zâbit) eğitimiyle ilgili olarak beş tetkik yapılmıştır. Onbaşı ve çavuşların muvaffakiyet gösterdikleri sahalara yönlendirilmeleri, üstlerine itaat hususunun iyice kalplerine ve zihinlerine

¹⁹⁰ Mütercimi: Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, ”Kıtaat-ı Askeriyenin Muharebeye İhzarı”, **MFA**, cild 18, cüz 106, 224-235.

¹⁹¹ Mütercim: Ahmed Rıfât, “Vezâif ve Efkar-ı Askeriyeye Atf-ı Nazar”, **MFA**, cild 4, cüz 19, Eylül 1299 / Zilkaade 1300 s.59-70; cüz 20, Teşrin-i Evvel 1299 / Zilhicce 1300, s.177-184; cüz 22, Kanûn-ı Evvel 1299/Safer 1301, s. 329-338.

¹⁹² Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı Hafız Said, “Akl-ı Selim Dersi”, **MFA**, cild 9, cüz 52, Haziran 1302 / Şevval 1303, s. 203-232.

¹⁹³ Abdurrahman-Süreyya, “Mütenevvia”,**MFA**, cild 2, cüz 8, s. 170-184.

yerleştirilmesi¹⁹⁴; keşif için görevlendirilen subayların görevlerini iyi bir surette ifa edebilmeleri için harpten evvel sulh zamanlarında sanki muharebedeymişçesine talim görmelerinin faydalı olacağı¹⁹⁵; subayların neferleri talim ederken dikkat etmesi lüzumlu kurallar¹⁹⁶; askerlerin emirlere itaat ve ahlaklarının düzgün olmasının ancak subayların iyi yetiştirilmesine bağlı olabileceği tezi¹⁹⁷; subayların yaptıkları arazi gezilerin eğitim süreçlerine katkısı¹⁹⁸ yapılan tetkiklerin muhtevası arasındadır.

2.3. Askerî Teknoloji

II. Abdülhamid döneminde askerî teknoloji alanında en çok yazı, 42 makaleyle istihkâm konusunda çıkmıştır. Ardından tüfek (16), muhtelif aletler (5), torpido (4) ve torpil (3), dumansız barut (3), top (3), balon (3), yaralayıcı silahlar (3) ve demiryolu (1) gelmektedir. (Bkz. Grafik 9)

Bu kategoride neşredilmiş toplam 83 makalenin 23'ü tercümedir. 10 adedi kuvvetle muhtemel çeviridir. Balon ile ilgili yazılan bir makalenin orijinal olduğu tesbit edilmiştir. Geriye kalan 47 makalenin çeviri mi telif mi olduğu tesbit edilememekle beraber çeviri olma ihtimali ağır basmaktadır. İki makale ise kuvvetle muhtemel orijinaldir.

2.3.1. İstihkâm

Osmanlı askerî tarihinde Yeniçeriler döneminde istihkâmcılık vazifesini Lağımcı Ocağı yapmaktaydı.¹⁹⁹ Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn, kurulduğu zaman

¹⁹⁴ İkinci Şube, “Küçük Zâbitlerin İntihabıyla Talim ve Terbiyeleri”, **MFA**, cild 10, cüz 59, Kanûn-ı Sâni 1302/Cemaziyelahir 1304, s. 314-324; cüz 60, Şubat 1302/Cemaziyelahir 1304, s.394-403; cüz 61, Mart 1303/Receb 1304, s. 2-9; Piyade Kaymakamı Mehmed, Zeki, cild 11, cüz 62, Nisan 1303 / Şaban 1304, s. 82-86.

¹⁹⁵ Mustafa Bey, “Zabit Keşif Kolları”, **MFA**, cild 10, cüz 58, Kânûn-ı Evvel 1302 / Rebiülahir 1304 253-263.

¹⁹⁶ Süvari Binbaşısı Esad, “Zabitanın Talim ve Terbiyeye Aid Vezaifi”, **MFA**, cild 26, cüz 15, s. 203-208.

¹⁹⁷ İkinci Şube, “Zâbitânın Tehzib-i Ahlakı”, **MFA**, Eylül 1302 / Muharrem 1303, s.32-38.

¹⁹⁸ y.y., “Erkân-ı Harbiyye Seyahatlerinin Tertib ve İdaresi Hakkında Mülâhazat”, **MFA**, cild 23, cüz 138, 1317, s.322-339.

¹⁹⁹ Abdülkadir Özcan, “Lağımcı Ocağı”, **DİA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 49-50.

Lağımcı Ocağı'nın bünyesinde iken, 1806'da müstakil bir kurum haline getirilmesinden ve 1826'da Yeniçerilerin tasfiyesinden sonra Lağımcı Ocağı'nın mirasını da devralmıştır.²⁰⁰

II. Abdülhamid döneminde MFA'da istihkâmla ilgili olarak 42 makale yayınlanmıştır. Bunlar ağırlıklı olarak sahil istihkâmları, istihkâmın önemi, istihkâm teknolojisindeki gelişmeler üzerinedir. Hemen hemen tamamının tercüme olduğu söylenebilir. Bu dönemde istihkâm sınıfı hakkında makaleler yayınlanmasının sebepleri arasında 93 Harbi sırasında Rus ordusunun karadan başkente çok yaklaşması, Osmanlı donanmasının Rus torpidobotları karşısında bir muvaffakiyet gösterememesi ve bunun neticesinde Rus donanmasının Boğazları geçebileceği ve aynı zamanda İstanbul'a çıkartma harekatı yapabilecekleri korkusunun yanında, Erzurum'un müdafaasında tabyaların oynadığı rolün²⁰¹ olabileceğini söyleyebiliriz. Bilhassa İstanbul ve Çanakkale boğazları tabya ve istihkâmlarının güçlendirilmesi için Belçikalı General Brialmont'a planlar yaptırılması bu fikrimizi güçlendirmektedir. Her ne kadar Generalle olan müzakerelerden kendisinin Osmanlı hizmetine girmesi için bir netice alınamamışsa da, Boğazlar çeşitli tarihlerde farklı uzman görüşlerine dayalı tabya ve istihkâmlar geliştirilerek tahkim edilmiştir.

Teknolojik gelişmelere paralel olarak Almanya'da istihkâmlarla ilgili gelişmeler ve denemeler takip edilmiştir.²⁰² Almanya'da sahil istihkâmlarının zırhlandırılmasıyla ilgili Gruson fabrikalarında yapılan denemeler²⁰³, tabya ve istihkâmların zırhlandırılmasının faydaları²⁰⁴ taşınabilen/seyyar zırhlı istihkâmlar ve topları²⁰⁵ MFA'de ilk başta dikkatimizi çeken yazılardır.

²⁰⁰ Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn", **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s. 516-517.

²⁰¹ Murat Küçükkuşurlu, **Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2.Basım, İstanbul, Ekim 2014,, s. 46-61.

²⁰² 19. yüzyıl Avrupa ve bilhassa Almanya'da istihkâm teknolojisindeki gelişmeler için bkz. J.E.Kaufmann-H.W.Kaufmann, **The Forts & Fortifications of Europe 1815-1945 The Central States (Germany, Austria-Hungary and Czechoslovakia)**, Pen&Sword Books, South Yorkshire, 2014, s. 7-37.

²⁰³ İkinci Şube, "Sahil İstihkâmâtı Müdafaasında Zırh İsti'mali "MFA, İkinci Şube imzasıyla Ağustos 1300 /Şevval 1301, cüz 30 ; Şube, "Sert Fonttan Zırhlar Meselesi" MFA Mart 1300 /Cemaziyelevvel 1301 cüz 25.

²⁰⁴ İkinci Şube "İstihkâmatta Zırhlı Kuleler", MFA Kanûn-ı Sâni 1301 / Rebiülahir 1303 cüz 47.

²⁰⁵ Piyade Kaymakamlarından Mustafa İzzet , "İstihkâmât-ı Hafffeye Mahsus Nev İcad Seyyar Zırhlı Kuleler", MFA, Mayıs 1305 /Ramazan 1306 cüz 87.

“İstihkâmatta Zırhlı Kuleler” başlıklı makale, Romanya’da denenen zırhlı kulelerle ilgili tecrübelerin, Osmanlı zabitânı için faydalı olacağı düşüncesiyle yabancı gazetelerden toplanarak İkinci Şube imzasıyla neşredilmiştir. Kaynak belirtilmemiştir. Romanya, Alman ve Fransız yapımı zırhlı kuleleri yabancı devlet subayları nezdinde mukayeseye tabi tutmuş ve Fransız yapımı kuleler başarılı bulunarak bu kulelerin inşasına karar verilmiştir.²⁰⁶ General Brialmont’tan tercüme edilerek neşredilen makalede ise İngiliz askerî karar alıcılarının Brialmont’un Romanya’da gerçekleştirdiği tecrübeler hakkında yazdıkları ve gelecekte istihkâmlarda zırhların çok önemli olacağı İngiliz askerî müelliflerince beyan edilmiştir.²⁰⁷

2.3.2. Tüfek

II. Abdülhamid devrinde MFA’da tüfek teknolojisi hakkında 16 makale neşredilmiştir. Kendi içinde tasnif edecek olursak, yeni çıkan silahların özellikleri, mermi tesiri ve yabancı ülke ordularının kullandıkları tüfekler hakkında tetkikat yapılmıştır. Bu 16 makalenin 8’i tercümedir. İkinci şube imzasını taşıyan makalenin de çeviri olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer 6 makalede ise kaynak gösterilmemesine rağmen tercüme olma ihtimali vardır. Bir makalenin ise orijinal olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Yabancı ülke ordularının ellerindeki silahlar hakkındaki incelemeleri, bir önceki bölümde dipnotlarda zikrettiğimizden burada tekrar etmeyeceğiz.

Halefi Sultan Abdülaziz döneminde Amerikan silahlarının ağırlıkta olduğu –ki bu silahlardan Winchester tüfekleri Rus tüfeklerine nazaran 1877-78 Savaşı’nda rüşdünü hayli isbat etmiştir.²⁰⁸ Osmanlı ordusu, II. Abdülhamid döneminde ağırlıklı olarak Alman silahlarıyla teçhiz edilmiştir. Bu dönemde Alman firmalarından hayli yüklü silah alınmıştır. Kaizer Wilhelm’in 2-6 Kasım 1889’daki İstanbul ziyaretini

²⁰⁶ İkinci Şube, “İstihkâmatta Zırhlı Kuleler”, **MFA**, cild 8, cüz 47, Kanûn-ı Sani 1301/ Rebiyülahir 1303, s. 274-281.

²⁰⁷ Erkân-ı Harbiye Yüzbaşlarından Osman (mütercim), “İngiltere Muharririn-i Askeriyyesine Göre İstikbal İstihkâmâtı”, **MFA**, t.y., cild 18, cüz 107, s. 303-310; cüz 108, s. 348-350.

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi I/Belgeler**, Doğu Kütüphanesi, 1.Baskı, İstanbul, 2008, s.55-185.

müteakip Alman Mauser/Löwe'ye 250.000 tüfek ve Elbing'e bir torpido siparişi verilmiş, 1891-1894 yılları arasında Mauser ve Löwe firmaları Osmanlı ordusu için 4.000 filinta tüfek ve 746.000 mauzer tüfeği üretmiştir.²⁰⁹ 1897 Yunan Harbi esnasında Deutschen-Waffen und Munitionfabriken'dan iki milyon mark tutarında fişek, barut ve cephanе siparişi yapılmıştır.²¹⁰ 1907'de Osmanlı ordusunun I-V. Orduları (Anadolu ve Rumeli) silahları 7,65 kalibrelik Mauser tüfekleriyle, Bağdat'taki VI. Ordu ve Yemen'deki VII. Ordu ve Hicaz'daki iki tümen 9,5 mm'lik tüfeklerle teçhiz edilmişti. Bu dönemde de Mauser/Löwe ortaklığı Osmanlı Devleti'nden 670.000 adet tüfek siparişi almıştır.²¹¹

Avusturyalı Josef Schulhof tarafından icad edilen hazneli bir piyade tüfeğinin Londra'da denenmesi²¹², 1871 ve 1884 model piyade tüfeklerinin genel ve menzıl noktai nazarından incelenmesi²¹³, 1888'de nişan pusları geliştirilmiş küçük mükerrer atışlı tüfekler ve bu tüfeğın İngiltere, Avusturya, Fransa ordularında yürürlüğe girmesi²¹⁴, 88 ve 71/84 model Alman Mauser tüfeklerinin genel özellikleri, mermilerinin tahrip gücü hakkında mukayeseler²¹⁵, 1900'lerin başında yeni geliştirilen yaralayıcı mermilerin canlı-cansız hedeflere tesirleri ve bu konudaki örnekler, dikkatimizi çeken bazı tetkiklerdendir. Bir diğer dikkat çekici makale ise Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı Mahmud Şevket imzasıyla dizi halinde 12 sayıda çıkmış ve "Eslıha-i Hafıfeye Mahsus Endaht Fenni" adlı makaledir. Herhangi bir kaynak belirtilmemiştir fakat muhtevastından anlaşıldığı kadarıyla orijinal bir makale olması kuvvetle muhtemeldir. Askerlere silahın nasıl tutulacağından başlayarak, hareketli ve duran, mermilerin ağırlıkları, havadaki hızları, hedeflere nasıl ateş edileceği, atış

²⁰⁹ Mehmet Beşirli, "II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, Kayseri 2004/1, s. 127.

²¹⁰ Mehmet Beşirli, **a.g.m.**, s. 130.

²¹¹ Mehmet Beşirli, **a.g.m.**, 133.

²¹² İkinci Şube, "Nev İcad Piyade Tüfengi", **MFA**, cild 10, cüz 57, Teşrin-i Sani 1302 / Rebiülevvel 1304, s. 204-207.

²¹³ Piyade Kaymakamlarından Mehmed Zeki, "1871 ila 1884 Modeli Olan Piyade Tüfengi", **MFA**, cild 11, cüz 64, Haziran 1303 / Şevval 1304, s. 242-254.

²¹⁴ İkinci Şube, "İstikbalin Tüfengi", **MFA**, cild 12, cüz 66, Ağustos 1303 / Zilhicce 1305, s. 467-470. Seri atışlı tüfekler Almanya'da 1884, Fransa'da 1885, Avusturya'da 1886 ve İngiltere'de 1888 tarihinde benimsenerek kullanılmaya başlanılmıştır. Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **a.g.c.**, s. 133.

²¹⁵ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Mehmed Ali Nüzhet, "Almanyanın 88 ve 71/84 Modelinde Yeni ve Eski Piyade Tüfeklerinin Birbiriyle Mukayesesi", **MFA**, cild 15, cüz 86, Nisan 1305 / Şaban 1306, s. 113-119.

mesafeleriyle alakalı matematiksel hesaplar, nişangâhlar ve irtifa mesafeleri, silah bakımı alt başlıklar halinde incelenmiştir.²¹⁶

2.3.3. Torpido ve Torpil

19. yüzyılın ortalarında Avusturya'da geliştirilen torpidolar, ilk defa Ruslar tarafından 1877-1878 Osmanlı—Rus savaşında kullanılmıştır. Kırım Savaşını müteakip imzalanan Paris Barış Antlaşması gereği Karadeniz'de donanma bulunduramayan Rusya, balıkçı teknelerine ve ticaret gemilerine uskurlu torpidolar yerleştirmiş ve Batum limanında İntibah adlı Osmanlı gemisini batırmıştır.²¹⁷ Bu savaşta torpidolara sebep Osmanlı donanması Karadeniz'e açılmamıştır. Torpido teknolojisinin mercek altına alınışında -her ne kadar torpido teknolojisiyle ilgili dört inceleme yapılmışsa da- incelemelerin Sultan II. Abülhamid'in ilk dönemlerinde yapılmış olmasına istinaden, 93 Harbinde karşılaşılan problemin tesir ettiği kanaatindeyiz.

Devrin önde gelen torpido markaları Bulk, Lee, Sims-Edison, Dupleks torpidolarının özellikleri, menzilleri incelenmiş ve birbirleriyle mukayese edilmiştir.²¹⁸ Deniz savaşlarında torpido istimbotlarının taktiksel kullanımı ve bunlar aleyhine gerçekleştirilecek saldırılara karşı savunma usulleri incelenmiştir.²¹⁹ Avusturya-Macaristan ve İngiltere'de 1874 senesinde gerçekleştirilen torpido denemeleri²²⁰, ayrıca Sims-Edison torpidosu müstakil olarak tetkik edilmiştir.²²¹

²¹⁶ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı Mahmud Şevket, "Eslihâ-i Hafifeye Mahsus Endaht Fenni", **MFA**, Şubat 1298/Rebiyülahir 1300, cüz 12, s. 514-527; cüz 14, Nisan 1299/ Cemaziyelahir 1300, s. 127-136; cüz 18, Ağustos 1299/ Şevval 1300, s. 527-538; cüz 23, Kanûn-ı Sani 1299/ Rebiyülevvel 1301, s. 412-419.

²¹⁷ Jeremy Black, **Savaş ve Dünya Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000**, Dost Kitabevi, Ankara, 2009, s. 334-335.

²¹⁸ Bahriye Solkolağalarından Rıfkı Kapudan, "Seyar Torpidolarına Dair Malumat", **MFA**, cild 4, cüz 19, Eylül 1299 / Zilkaade 1300, s.29-37; cüz 20, Teşrin-i Evvel 1299 / Zilhicce 1300, s. 166-176; cüz 21, Teşrin-i Sani 1299 / Muharrem 1301, s. 239-250; cüz 23, Kânun-ı Sani 1299 / Rebiülevvel 1301, s. 420-425; cüz 24, Şubat 1299 / Rebiülahir 1301, s. 506-512; cild 5, cüz 30, Ağustos 1300 / Şevval 1301, s. 450-454; cild 7, cüz 40, Haziran 1301/Ramazan 1302, s. 226-229.

²¹⁹ İkinci Şube, "Torpido Stimbotlarına Dair Malumat-ı Muhtasara", **MFA**, cild 6, cüz 35, Kanun-ı Sani 1300/Rebiülevvel 1302, s. 363-373.

²²⁰ Bahriye Sağ kolağalarından Sıdkı, "Torpido Tecrübelerine Dair Malumat", **MFA**, cild 11, cüz 62, Nisan 1303 / Şaban 1304, s. 157-160; cild 11, cüz 63, Mayıs 1303 /Ramazan 1304, s.185-188.

Torpil hakkında üç adet inceleme mevcuttur. Torpil o yıllarda aynı zamanda mayın anlamında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla bugün kullanılan su altı güdümlü bombası akla gelmemelidir. *Russki Invalid* gazetesinin 174. nüshasından tercüme edilmiş tetkikte mütercim E. H. Yüzbaşı Receb Bey, Rus müellifin *Russki Invalid*'de yazdığı bende dair değerlendirmede bulunmuştur. Torpillerin ehemmiyeti ve harpte kullanımları üzerinde durulmuştur. Rus müellife göre torpil muharebesinin başarılı olabilmesi, taarruzda olabilir.²²² Bu konuda yayınlanmış ikinci inceleme “Kara Torpili” başlığını taşıyan bir yazıdır.. 1882 tarihinde Avusturyalı bir süvari subayı tarafından bulunan kara torpilinin, maliyetinin az, tesirinin çok olduğundan bahsedilerek bununla daimi veya geçici istihkâmların korunabildiği, bir boğazın ya da geçidin zayıf noktasının güçlendirilebildiği vurgulanmaktadır. Altı köşeli bir şarapnel şeklinde olan bu kara torpilinin, zemin üzerinde, toprağın altına gömülerek veya denizde kullanılabildiği de açıklanmaktadır.²²³

Söz konusu üçüncü tetkik ise torpil kullanımına dairdir. Torpil bırakırken nasıl kullanmak ve nelere dikkat etmek gerektiği, geminin torpil atarken yapacağı manevralar ile muhtelif cihetlerden gelecek torpido hücumlarına karşı yapacağı manevra izah edildikten sonra Fransızların yaptıkları yedek torpido ve özelliklerine dair iki madde yer almaktadır.²²⁴

2.3.4. Top

II. Abdülhamid döneminde top alımları için Alman firmaları tercih edilmiştir. Bunda Goltz Paşa'nın da tesiri söz konusu olmakla birlikte, Krupp firmasının yeni nesil toplar geliştirmesi rol oynamıştır. 1885 Haziranında Osmanlı Hükümeti bilhassa Çanakkale Boğazının tahkimatı için Essen'deki Krupp firmasına 11 milyon mark tutarında çeşitli çaplarda 500 top sipariş etmiş, ertesi yıl bu toplardan 440'ı

²²¹ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Fahreddin, “Sims-Edison Torpidosu”, **MFA**, cild 17, cüz 99, Mayıs 1306/Şevval 1307, s. 148-150.

²²² Mütercimi Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Receb, “Torpil Muharebesi”, **MFA**, cild 14, cüz 79, Eylül 1304, 58-66.

²²³ Erkân-ı Harbiyye Mülhak Piyade Binbaşısı Hasan Tahsin, “Kara Torpili”, **MFA**, cild 3, cüz 13, Mart 1299 / Cemaziyel evvel 1300, s 85-88.

²²⁴ Bahriye Solkolağalarından Rıfki Kapudan, “Kapudan Harvi'nin Deniz Lağımı”, **MFA**, cild 3, cüz 15, Mayıs 1299 / Receb 1300, s. 241-247; cüz 17, Temmuz 1299 / Ramazan 1300, s. 429-435.

teslim edilmiştir. Goltz Paşa'nın bir layihada sunduğu, istihkam sahra ve havan toplarının alınması maksadıyla top siparişi için Krupp yetkilileriyle görüşülmüş ve Osmanlı hükümeti 1886 Şubatına kadar 426 sahra ve 60 havan topu sipariş etmiştir.²²⁵ 1893 yılında Osmanlı hükümeti Krupp'tan 78 batarya top Löwe/Mauser ortaklığından satın almıştır. Krupp 1894'te Türkiye'ye 69.190 mark değerinde cephanesiyle birlikte altı sahra topu satmıştır.²²⁶ Abdülhamid döneminde topçu atış poligonlarından Kâğıthane ve Çobançeşme Poligonları yenilenmiş ve Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde balistik aletlerle donatılmıştır.²²⁷

II. Abdülhamid devrinde top teçhizatı üzerine üç inceleme yapılmıştır. İlki derginin çıktığı sene, 1882'de yapılmış olup, Krupp firmasının ürettiği 35,5 santimlik topun özellikleri incelenmiştir.²²⁸ İkincisi ise 1888 tarihinde yine Alman Gruson firmasının ürettiği dakikada kırk kez atış yapabilen bir top hakkındadır. Topun özellikleri ve atışlarının faydaları mevzubahistir.²²⁹ Üçüncü tetkik ise *Seri atışlı tüfeklerin ortaya çıkmasından sonra, atışın hızının önemini artırdığı ve bunun toplarda da tartışıldığı, gelecekte* (19. Yüzyılın sonları, yirminci yüzyılın ilk 10 yılı gibi bir zaman diliminde) *toplarda atış hızının, doldurma süresinin önemli olacağına belirtilmesiyle* başlamaktadır ve Fransız General Ville'in bu sorun üzerine yazdığı bir makalenin tercümesidir. General, mütalaasında ileride top için “merminin ağırlığı, çapı, atış sürati, isabeti, mermilerin türleri, mühimmat ve malzeme taşınması yani nakliye” meselelerinin önemli olacağını belirtmiş ve her birine dair izahat yapmıştır.²³⁰

²²⁵ Mehmet Beşirli, **a.g.m.**, s. 126.

²²⁶ Mehmet Beşirli, **a.g.m.**, s. 128.

²²⁷ Muzaffer Erendil, **a.g.e.**, s. 113.

²²⁸ Mühendishane-i Berri Hümayûn Hocası Kolağası Mehmed Pertev, “Krup Toplarına Dair Malumat-ı Muhtasara”, **MFA**, cild 1, cüz 12, Şubat 1298 / Rebiyülahir 1300, s. 528-535.

²²⁹ Piyade Kaymakamlarından Mehmed Zeki, “Dakikada Kırk Defa Endaht Olunan Toplar”, **MFA**, cild 13, cüz 77, Temmuz 1304 / Zilkaade 1305, 384-s. 385.

²³⁰ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından İbrahim Seyfi (mütercim), “İstikbal Sahra Topu”, **MFA**, cild 18, cüz 104, t.y., s. 117-119; Cüz 105, t.y., s. 128-139; cüz 106 t.y., s.192-210; cüz 107, t.y., s. 262-290; cüz 108, t.y., s. 323-344.

2.3.5. Balon

Bu dönemde MFA’de askerî balonculuk hakkında üç yazı yayınlanmıştır. İlki askerî balonların ortaya çıkışı, kullanışları ve bilhassa keşif noktasından önemleri üzerinedir.²³¹ İkinci tetkik orijinal bir incelemedir. Almanya’ya gönderilen askerî talebelerden topçu yüzbaşı Yakub Vasfi, balonculuğa dair gözlemlerini ve güncel bilgileri paylaşmıştır. Müellife göre, “*şimdiye kadar icra edilen tecrübelerden netice olarak her taraftan itiraf edilmiştir ki zemine mahsus bir halata bağlı bulunan bir balon (buna balon kaptiv de denir) gerek muhasara ve müdafaadaki sabit ve gerek sahradaki seygar muharebelerinde keşif ve askerî haberleşme için oldukça faydalıdır. Yine de, kuşatma altındaki bir mevkinden diğerine, yahut başkente haber göndermek için serbest balonlar veya güvercin kuşları tercih edilmektedir*”. Fransa, her istihkâmda bir güvercin merkezi, her sekiz kalede (müstahkem mevkiye) bir balon ve her bir kolordu için bir balon müfrezesi teşkil etmiştir. Rusya da benzer bir tertibat yapmıştır.²³² Üçüncü tetkik ise iki kısımdır. İlk kısımda balonun sürat ve emniyetle şişirilmesi, şişirilmiş bir balonun manevrası ve nakliyesi, balonlarda gözlemcilik ele alınırken ikinci kısımda Fransa, Almanya, İngiltere’nin sahip olduğu askerî balonlar ve özelliklerine ve de Avusturya –Macaristan, İtalya ve Rusya’da askerî balonların orduda kullanımını incelenmiştir.²³³

2.3.6. Dumansız Barut

Piyadelerin açtıkları ateş sebebiyle görüş alanlarının kapanmaması ve düşmanın ateşin nereden açıldığını anlaması için oldukça fazla çaba sarf etmesi²³⁴

²³¹ Erkân-ı Harb Kaymakamlarından Mustafa Sadreddin, “Askeri Balonların Şimdiki Usulü”, **MFA**, cild 14, cüz 79, Eylül 1304, s. 14-18.

²³² Almanya’da Müstahdem Topçu Yüzbaşılardan Yakub Vasfi, “Balon Hakkında Bir Makaledir”, **MFA**, cild 10, cüz 58, Rebiülahir 1304/Kânun-ı Evvel 1302, s.264-270 .

²³³ Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılardan Fahreddin, “Askeri Balonculuk”, **MFA**, cild 19, cüz 111, 1309, s. 130-160; cüz 113, s. 312-320.

²³⁴ Jeremy Black, **Savaş ve Dünya**, s. 329.

gibi iki avantaja sahip olan dumansız barut, 1884’de Fransız bilim adamı Paul Vieille tarafından keşfedilmiştir ve kara baruttan üç kat daha güçlüdür.²³⁵

İngiliz, Fransız ve Alman firmalarının ürettikleri dumansız barutlar hakkında yapılan fizibilite çalışmalarından sonra Alman Rottweil firmasının ürettiği barutu faydalı bulan Osmanlı Devleti ise ilk siparişlerini 1900 yılında vermiş, 1904’te ise Bakırköy Baruthanesi kurularak seri üretime geçilmeye çalışılmıştır.²³⁶

MFA’de dumansız barut hakkında üç tetkik yapılmıştır. Her üç tetkik de Yüzbaşı Mehmed Ali Nüzhet imzasını taşımaktadır. Yüzbaşı Mehmed Ali Nüzhet Bey’in yaptığı ilk tetkik orijinal bir çalışma görünümündedir. Sessiz barut da denilen dumansız barutun ortaya çıkışına kısaca temas ettikten sonra, sessiz barut diye bir şeyin olmadığını, olamayacağını bu ismin verilmesindeki sebebin kara baruta göre daha az ses çıkardığını belirtmektedir. Müellife göre dumansız barut, en çok süvari sınıfına zarar verecektir. Süvari keşif kolları dumansız barut yüzünden düşman ordusunun yerini tayin etmekte zorlanacaktır. Faydası ise piyade, süvari ve topçu sınıflarının tümüne şamil olacaktır çünkü kara barutun dumanı yüzünden hedefi göremeyen birlikler, dumansız barut kullanan ordunun yerini görecektir. Pek tabii olarak bu durum karşılıklı olacaktır. Müellifin kanaatine göre dumansız barutun tüm ordularda kullanılıp kullanılmayacağını ancak gelecekteki muharebelerde elde edilecek tecrübeler belirleyecektir.²³⁷ İkinci tetkik tercümedir fakat kaynakları belli değildir. Bu tetkikte Fransız general Kleman’ın dumansız barutun faydaları, atış mesafesi ve dumanlı barut/kara barutla kıyası hakkında hakkındaki fikirlerine yer verilmiştir.²³⁸ Üçüncü tetkik ise 1889’da Krupp firmasının ürettiği ve ilk olarak toplarda denediği dumansız barut ile ilgilidir. Firmanın kendi yayınladığı risaleden

²³⁵ Spencer C. Tucker, **Instruments of Wars Weapons and Technologies That Have Changed History**, ABC-Clio LLC, California, 2015, s. 131.

²³⁶ Fatih Tetik-Serdal Soyluer, “Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii”, **Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1789-1914**, Gültekin Yıldız (Editör), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013 s. 116-117.

²³⁷ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Mehmed Ali Nüzhet , “Dumansız Barutun Kavaid-i Harbiyye İfa Edeceği Tebeddülât”, **MFA**, cild 14, cüz 84, Şubat 1304/Cemaziyelahir 1306, s.402-409.

²³⁸ Mütercimi: Erkân-ı Harbiyye Kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, “Fransız Generallerinden Kleman’ın Dumansız Barut ile Usul-i Harbe Dair Hülasa-i Mütalaatı” , **MFA**, cild 18, cüz 104, s. 367-383.

tercüme edilmiştir. Krupp'un ürettiği dumansız barutun hız ve basıncı ile alakalı teknik bilgiler mevcuttur.²³⁹

2.3.7. Muhtelif Aletler

Muhtelif aletler başlığı altına adlıığımız makaleler, çeşitli alet-edevat hakkındadır. Topoğrafya konusunda haritalarda mesafe ölçümünü daha kolaylaştırmak için Mösyö Eugene Pierre tarafından geliştirilen kilometre tekerleği ve bu aletin tanıtımı²⁴⁰, topçulukta hedefe kolay odaklanmayı sağlayan rohli (nişan kusu) aletinin aksam ve evsafi²⁴¹; askerî kıtaların varacakları mevki'i tayin etmede kolaylık sağlayan bir pusula ve bu pusulanın özellikleri, topoğrafya, tabiye manevralarında kullanımı, yürüyüş istikametini muhafaza ve tecemmu noktasını tayin etmedeki önemi²⁴²; Soşye(?) adlı bir Rus subayının geliştirdiği ve Rus ordusunda kabul edilen, piyade ve topçunun nişan almasını kolaylaştıran bir telemetrenin tanıtımı²⁴³, Kokoteviç adlı bir Rus subayı tarafından geliştirilen ve avcı erlerinin nişan almalarını kolaylaştıran arpacığa dair²⁴⁴ tetkikler yapılmıştır.

²³⁹ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, "89 Modeli Dumansız Barut", **MFA**, cild 18, cüz 104, s. 105-108.

²⁴⁰ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı Hafız Said, "Kilometre Tekerleği", **MFA**, cild 9, cüz 50, Nisan 1302 / Şaban 1303, s. 71-72.

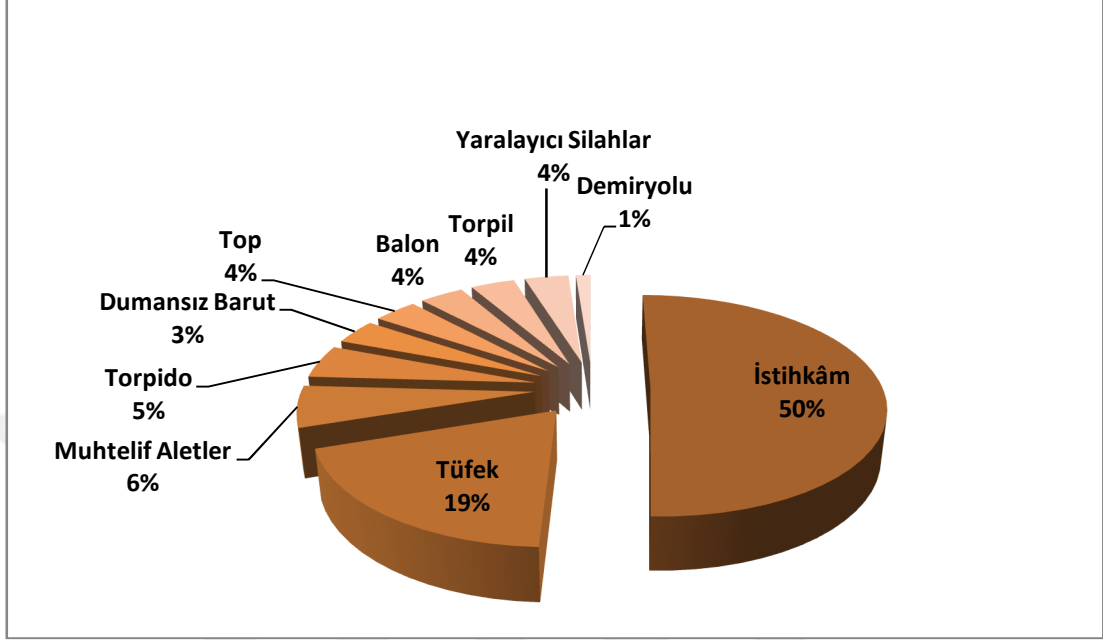
²⁴¹ İkinci Şube, "Rohlinin (Nişan Kusunun) Aksamı", **MFA**, cild 11, cüz 61, Mart 1303 / Receb 1304, s. 23-32.

²⁴² Erkân-ı Harbiyye yüzbaşılardan Fahreddin, "Kıtaat-ı Askeriyenin İstikamet-i Matlubeye Tevcihinde Vesairede Müstamel Müveccih Pusula", **MFA**, cild 17, cüz 100, t.y., s. 194-212.

²⁴³ Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılardan Ahmed Fevzi, "Soşye'nin Telemetresi", **MFA**, cild 19, cüz 114, s. 401-416.

²⁴⁴ Erkân-ı Harbiye Kolağalarından Bedreddin, "Kokoteviç'in (?) Umumi Arpacığına Dair Mütalaat", **MFA**, cild 26, cüz 156, t.y., s. 363-368.

Grafik 9: II. Abdülhamid Döneminde Askerî Teknoloji Konuları

2.4. İaşe ve Lojistik

İaşe ve lojistik konusunda altı adet tetkik yayınlanmıştır. Bu başlık altında derlediğimiz konular ağırlıklı olarak askerlerin ekme ihtiyacına yöneliktir. Asker beslenmesinin ehemmiyeti ve ekmeğin standartları²⁴⁵, nasıl pişirilmesi gerektiği²⁴⁶, et pişirmek için kullanılacak fırın²⁴⁷, askerlerin silah altına alındıkları vakitte erzak problemi ve bunun nasıl çözülmesi gerektiği²⁴⁸ konusunda izahât yapılmıştır.

2.5. Askerî Liderler

II. Abdülhamid döneminde askerî liderler konusunda 9 makale neşredilmiştir. Bunlardan 8 adedi tercümedir biri ise derlemedir. Moltke, Napoleon, Büyük

²⁴⁵ İkinci Şube, “Gubar Halinde Lahm”, cild 7, cüz 41, **MFA**, Temmuz 1301/Şevval 1302, s. 290-303.

²⁴⁶ İkinci Şube, “Orduda Ekmekçi”, **MFA**, cild 12, cüz 67, Eylül 1303/Muharrem 1305, s. 25. Bu makalede ele alınan mevzu, Prusya ordusu askerî manevraları sırasında gözlemlenmiştir.

²⁴⁷ İkinci Şube, “Asker İaşesinin Kesb-i Mükemmeliyeti”, **MFA**, cild 10, cüz 58, Kânûn-ı Evvel 1302/Rebiyülahir 1304, s. 309-310.

²⁴⁸ İkinci Şube, “Vakt-i Seferde Askerin Suret-i İaşesi”, **MFA**, cild 5, cüz 29, Temmuz 1300/Ramazan 1301, s. 357-370. Bu makale 2 Temmuz 1883 tarihli Harbiye Nezareti talimatının özetidir.

Frederick, Gustavus Adolphus ve Suvorov'a yer verilmiştir. Büyük Frederik ve Gustavus Adolphus'u hariç tutarsak diğer komutanların taktikleri öğrenilmek istenmiştir. Fakat şunu da belirtelim ki Avrupa askerî tarihinde önemli yeri olan Turenne, Nassaulu Maurits, Jomini, Vauban, von Clausewitz; Amerikan iç savaşı komutanlarından Robet E. Lee, Ulysses Simpson Grant, Stonewall Jackson ve İtalya'nın bağımsızlık savaşının başkomutanı Guiseppe Garibaldi gibi komutanlara dergide yer verilmemiş olması bir eksiklik olarak görülebilir. Bu meyanda her ne kadar yabancı ülke komutanlarının taktikleri öğrenmek istenmiş denilse de doktrin aktarımı sırasında o zamanlarda Avrupa için popüler olan isimlerin de aktarıldığını söylemek mümkündür.

2.5.1. Moltke

Danimarka ordusunda subayken Prusya ordusunda hizmet vermeye başlayan Helmuth von Moltke (1800-1891), 1835-1839 arasında Osmanlı ordusunda askerî danışman olarak bulunmuştur. 1857-1888 tarihleri arasında ise Almanya genelkurmay başkanlığı vazifesini deruhde etmiştir.

Moltke'nin stratejilerinin başında demiryoluna verdiği önem gelmektedir. Gelecekteki savaşlarda demiryollarının kalelerden daha önemli olacağını ileri sürerek Almanya'da demiryolu yapımını teşvik etmiştir. Bu sayede seferberlik zamanında birliklerin mevzilere intikali oldukça kolaylaşacaktır.²⁴⁹ Moltke'ye göre doğrudan cephe taarruzu yerine dört taraftan kuşatılıp kısırılan düşman kuvvetlerinin, çemberi yarmak için yapacağı saldırıları beklemek ve bu sayede onları tamamen imha etmek gerekir. Savaşın asıl amacı, mutlak bir galibiyetle düşmanın direncini kırıp muharebeye devam gücünü yok etmektir. Napoleon'dan farklı olarak Moltke'nin askerî stratejide, daha kalabalık kuvvetlerden oluşan müstakil ordular kullanmış ve askerî birliklerin muharebe esnasında belli mıntikalara yığılması gerektiği üzerinde durmuştur. Moltke, Prusya ordusunun kurmay subay kadrosunun özel bir akademik

²⁴⁹ Williamson A. Murray, "Savaşın Sanayileşmesi (1815-1871)", **Cambridge Savaş Tarihi** (Editör Geoffrey Parker), Çev. Füsün-Tunç Tayanç, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 263.

eğitim sürecinden geçmesini sağlayan Harp Akademisi sistemini kurmuştur.²⁵⁰ Savaş planları konusunda ise, ‘düşmanla yapılan temasta hiçbir plan aynen geçerli olamaz’ diyen klasik düşünceye karşı çıkmamakla beraber üzerinde titizlikle çalışılmış teferruatlı bir planın savaşın seyrini değiştirebileceğini düşünüyordu.²⁵¹

Feldmareşal von Moltke, MFA’de hakkında en çok tetkik yapılan yabancı askerî komutandır. Dört makale doğrudan kendisi hakkındadır. Bir makalede Napoleonla birlikte anılmış ve bir diğer serî makalede kendisinden üç sayıda bahsedilmiştir. *Revue Militaire de l’Etrangere*’dan tercüme edilen makalede ağırlıklı olarak Fransa-Prusya savaşındaki taarruz planları incelenmiştir.²⁵² Yüzbaşı Mehmed Ali Nüzhet Bey makalesinde²⁵³, Moltke’nin askerî hayata nasıl atıldığı ve Fransa ile harpten evvelki süreci anlatmaktadır. Bu makalede müellif başta Mareşal’in İngilizce yayınlanmış biyografisi, Prusya genelkurmayının 1866 ve 1870-71 Savaşları ile ilgili neşrettiği kitaplar, Wartinsleben ve Goltz Paşa’nın eserlerinden istifade ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla derleme bir makale olduğu söylenebilir. Moltke’nin harp akademileri öğrencileri için hazırladığı taktik problemler²⁵⁴ incelenmiştir. Kaynak belirtilmese de bunun da tercüme olduğunu ifade edebiliriz.

1870-71 Fransa-Prusya Savaşı’ndan sonra dünya çapında Fransız askerî ekolünün gerilemeye başlaması ve Alman ekolünün yükselişe geçmesi, Osmanlı askerî karar alıcılarını Alman ekolünü ve onun en önemli kişisi Feldmareşal von Moltke’yi takip etmeye yöneltmiştir denilebilir.

²⁵⁰ Jeremy Black, “Moltke”, **Efsane Komutanlar ve Zaferleri**, (Yayına Hazırlayan Jeremy Black), Çevirmen: Özgür Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 214-217.

²⁵¹ Dennis Showalter “1815-1864 Avrupa’nın Savaş Tarzı”, **Dretnot Tank ve Uçak: Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000**, Kitap Yayınevi, 1.baskı, İstanbul, 2003, s. 50.

²⁵² Erkân-ı Harb Binbaşısı İbrahim Seyfi , “Moltke’nin Tahşidât ve Harekât-ı Askeriyye Planları”, **MFA**, cild 22, cüz 132, 1316, s.732-751 ve cild 23, cüz 133, s. 37-49.

²⁵³ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Mehmed Ali Nüzhet, “Feldmareşal Moltke’nin Hıdemât ve Mezayây-yı Askeriyyesi”, **MFA**, cild 14, cüz 82, Kânûn-ı Evvel 1304, s.298-309.

²⁵⁴ Erkân-ı Harb Binbaşılarında Ahmed Refik, “Mareşal von Moltke’nin Tabiye-i Tedkikiyye Meseleleri”, **MFA**, cild 26, cüz 156, t.y., s. 369-378.

2.5.2. Napoleon Bonapart

Fransız Devrimi'nden sonra bir topçu subayıken Direktuvar idaresini devirip, konsül ve bilahare İmparator olan Napoleon (1769-1821), 19. yüzyıl askerlik stratejisine bambaşka bir boyut kazandırmıştır.

Napoleon'un harp düzeninde ufak muharebe kolları nişancılar tarafından takviye edilir, muharebe sahasında yanaşık nizamda geldikten sonra açılırlardı. Topçu ve nişancıların ateş koruması altında başlayan tugay ileri harekâta başladıktan sonra düşman hattına yaklaşır, az bir mesafe kalınca nişancılar çekilip yerlerini kollara bırakırlardı. Bundan sonra süngü hücumu başlıyordu. Lâkin Napoleon bu taktiği 1809 Wagram Muharebesinden sonra değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren harp meydanında derinlemesine girmeye odaklanmıştır.²⁵⁵ Fransız tümen sistemini bir kolorduyu -olağan hallerde 20-30.000 kadar askerden oluşan- iki veya daha fazla piyade tümeni, bir süvari tugay veya tümeni de topçuları ihtiva edecek şekilde genişleten Napoleon'un en itimat ettiği strateji, düşman kuvvetleri birleşip ortak bir düzen almadan kuvvetlerini püskürtüp, merkeze yüklenerek kuşatma sağlamaktı. Çoğunlukla İmparatorluk Muhafız Alayları, bir piyade ve bir süvari kolordusundan oluşan hatırı sayılır büyüklükte bir yedek kuvveti de çatışmanın uzağında tutan Napoleon, düşman hattında bir çözüme emaresi görünce toplu hücumla bu birlikleri gönderir ve bozulan düşman hattından kopanların düzenli bir geri çekilmelerini engelleyerek, muharebenin düşman için hezimetle sonuçlanmasına çalışmaktaydı.²⁵⁶

Osmanlı askerî literatüründe Napoleon ile ilgili olarak en eski yayın H.1247/M.1831'de neşredilen bir kitapçıktır. Napoleon'un kendisi tarafından yazılmış, Hasan Rıza tarafından tercüme edilmiştir. Başlık olarak "*Afrika cezayirinden Santa Elena nam cezireden vasıl olub ol tarafda cezire bend olan Bonaparte'nin sergüzeştini şamil Fransevîyyü'l-ibare bir kıta risalenin hulasa-i tercümesidirki Bonaparte'nin kendisi tarafından tahrir olunub bu takritle tevarüd etmiştir*" ibaresi yer almaktadır. Bundan başka Napoleon'un kendisini anlattığı ve 1862'de basılmış *Tezkire-i Napolyon*, Vartan Paşa tarafından 6 cilt halinde 1862'de

²⁵⁵ J.E.A. Whitman, **Tarih Boyu Strateji ve Taktik**, Q Matris Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s. 93-96.

²⁵⁶ Frederick C. Schneid, "Napolyon", **Efsane Komutanlar ve Zaferleri**, s. 180, 189-191.

yayınlanmış olan *Tarih-i Napolyon*, zikredilebilir. II. Abdülhamid döneminde ise çeşitli gazete ve dergilerde hakkında çıkan yazılardan başka Osman Senâî tarafından de York'dan tercüme edilen *Ordu Kumandanı Napolyon*, Ebüzziya Tevfik'in derlemesi *Napolyon*, Ahmed Refik tarafından tercüme edilen *Birinci Napolyon'un Emsâl-i Harbiyesi* ve *Napolyon'un Âsar-ı Müntahabesi* isimli kitaplar zikredilebileceğimiz eserlerdir.

Napoleon Bonapart hakkında iki makale doğrudan kendisi hakkındadır. Bir seri makalede dört sayıda kendisinden bahsedilmiş, *Revue Enternational*'den tercüme edilen bir makalede de Moltke ile birlikte²⁵⁷ ele alınmıştır. Kolağası Mehmed Ali Nüzhet Bey'in neşrettiği makalede 1796'da İtalya'ya düzenlediği harekâtın planlarını başka bir generalden kopyaladığı iddialarına²⁵⁸ cevap verilmektedir. Müellifin makale içerisinde zikrettiği kitap ve raporlara istinaden bu makalesinin derleme olduğu söylenebilir. *Journal de Science Militaire*'den tercüme edilen makalede ise muharebelerinden örneklerle yer verilmektedir.²⁵⁹

Hiç şüphesiz Napoleon, 19.yy ve sonrası dönem dünya askerî efkârını etkilemiş bir komutandır. 1870-71 Savaşı'na kadar Fransız askerî ekolünün dünya genelinde kabul gördüğünü de göz önüne alırsak, Osmanlı askerî karar alıcılarının Napoleon'un hızlı bir şekilde toparlanıp art arda nasıl zafer kazandığı, nasıl mobilize olduğu, lojistiği nasıl sağladığı öğrenilmek istenmiş olabilir.

2.5.2. Büyük Friedrich

1740'tan ölümüne kadar Prusya Kralı Olan II. Friedrich (1712-1786), hükümdarlığı döneminde Silezya Savaşları (1740-1742, 1744-1745) ve Yedi Yıl Savaşlarıyla (1756-1763) uğraşmış, askerlik sahasında da çeşitli eserler yazmıştır.

²⁵⁷ A.S., "Moltke ve Napolyon'un Harekat-ı Askeriyeleri", *MFA*, cild 25, cüz 145, s.386-392.

²⁵⁸ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Mehmed Ali Nüzhet, "Birinci Napolyon'un Maharet-i Askeriyesi", *MFA*, cild 16, cüz 94, Kanun-ı Evvel 1305/Cemazieyl Evvel 1306, s. 194-219.

²⁵⁹ y.y., "Birinci Napolyon'un Bazı Kavâid-i Harbiyesi", *MFA*, cild 2, cüz 10, Kanunuevvel 1298/Safer 1300, s. 382-384.

Topçuyu taarruzda yol açmak için kullanan Büyük Friedrich, birliklerini muharebe hattına kol nizamında getiriyor, düşmana yakın bir mesafede bu kollar sağa ve sola açılarak muharebe hattını oluşturuyorlardı.²⁶⁰ Kuvvetlerinin büyük çoğunluğunu hücum hattının belirli bir ucunda toplamaya yarayan bir yatık taarruz modeli kullanan Friedrich, sayıca az askerle donattığı kanadın düşman karşısında bir şekilde tutunmasını sağlarken, esas kuvvetlerini yığıldığı taraftan başlattığı kitlesel hücumla düşman hattını parçalayıp hasım birlikleri eziyordu. Bu taktikle Fransızları Rossbach'ta, Avusturyalıları Leuthen'de yenmiştir.²⁶¹ Ayrıca genç soyluları subay olarak hizmet vermeye zorlayarak onları birlikleriyle birlikte vakit geçirmeye ve cephede ön safta yer almaya mecbur etmiştir. Subaylarını onurlandırmak için askerlerin baskın olduğu bir hiyerarşi de geliştirmiştir.²⁶² Büyük Friedrich'in en çok önem verdiği konu askeri terbiye etmek, yani disiplindir. Ona göre, askerî disiplin trampetçiden generale kadar uzanan bir halkadır ve bunun da temelini itaat oluşturur. İtaatin de aslı sertlik ve zorbalıktır çünkü askerler sadece bundan anlarlar ve korku ancak onları bir arada tutmaya yarar.²⁶³

MFA'da Büyük Friedrich hakkında bir tetkik vardır. Diğer askerî liderlerden de bahsetmekte olan *Harb Muallimleri* isimli dizi makalede geçmektedir. Fransız Harp Okulu Kaymakamlarından Ruse tarafından yazılan eserden tercüme edilmiştir. Bu tetkikte tahta çıkışından itibaren biyografisi, katıldığı savaşların hikâye edilmiş hali ve aynı zamanda taktiklerine de yer verilmiştir. “*Frederik her şeyden evvel dâhili hatalardan istimal edebilmeyi yani düşman orduları arasında manevra icra edebilmeyi düşünüp bu suretle yürüyüşünün tenkîsine ve harekât-ı askeriyye planını asla haleldâr etmeksizin iaşe merkezlerini setr etmeye muvaffak olurdu... Kuvâ-yı askeriyyenin toplu tutulması ve esnayı muharebede istenilen noktada temerküz ettirilmesi usulünü en evvel Frederik bulmuştur.*”²⁶⁴

Büyük Friedrich hakkındaki yazının harp tarihi açısından bir değerlendirme olduğu söylenebilir.

²⁶⁰ J.E.A. Whitman, **a.g.e.**, s. 89.

²⁶¹ Jeremy Black, “Büyük Friedrich”, **Efsane Komutanlar ve Zaferleri**, 164-167.

²⁶² John A. Lynn “Çatışma İçindeki Devletler (1661-1763)”, **Cambridge Savaş Tarihi**, s.198-199.

²⁶³ Ulrich Bröckling, **a.g.e.**, s. 96-97.

²⁶⁴ Erkân-ı Harbiye Binbaşlarından Edhem , “Harb Muallimleri”, **MFA**, cild 26, cüz 151, 1319, s.26-52; s.39, 44.

2.5.4. Gustavus Adolphus

1611-1632 yılları arasında İsveç tahtında hüküm süren Gustav Adolf (1594-1632), asıl ününü Avrupa'yı kasıp kavuran Otuz Yıl Savaşlarındaki (1618-1648) askerî başarılarıyla yakalamıştır.

17. asrın başlarında Avrupa ordularının hemen hemen çoğunda kullanılan falanks nizamının, düşman ilk sıralara hücum ettiği zaman arka sıraların seyirci kalması gibi bir mahzur doğduğunu fark eden Gustav Adolf, bu nizama karşı olmamakla beraber hafif birliklerin teşkil ettikleri bir hat gerisindeki kitleyi parçalara bölüp, tüfekli erleri ileri hatların önüne yerleştirdi. Bu tüfekli birlikler, düşman taarruzu sırasında ateş ettikten sonra geriye çekilerek düşman hücumunu kırmak işini ileri postalara bırakır, gerektiğinde kılıçlarını çekerek muharebeye devam ederlerdi. Süvari sınıfını da ıslah eden Gustav, süvarileri bir müsademe birliği olmak vasfını kaybetmeyecek şekilde aralarındaki irtibatı koruyan ufak devriye kolları halinde kullanmıştır.²⁶⁵ Devamlı talim sayesinde 1620'ler boyunca silahlı birliklerin yeniden doldurma hızını sürekli baraj ateşi yapabilecek kadar iyileştiren Gustav Adolf, sahra topçusuna da ehemmiyet vermiştir. Almanya'yı istila ettiği zaman kullandığı toplar üç kartuşla destekli ve saatte yirmi atış yapabiliyordu.²⁶⁶ Belli başlı askerî operasyonların hepsini bizzat yöneterek muharebe esnasında birliklerin başında bulunan –ki kendisi komuta ettiği Lützen Muharebesinde hayatını kaybedecektir– Gustav Adolf, beklentilerini karşılayan muharebe meydanında parlak işler çıkarıp yeri geldiğinde şahsi teşebbüsüyle davranan subayları da yüksek mevkilere çıkartırdı.²⁶⁷

MFA'de Gustavus Adolphus hakkında bir inceleme yapılmıştır. *Harb Muallimleri* adlı dizi makalenin içinde geçmektedir. 16. yüzyıldaki harp usûlünden başlayan bu incelemede, Otuz yıl savaşları ve Gustav Adolf'un kısa bir biyografisi yer almakta, katıldığı muharebelere yer verilmekte daha sonra taktikleri ele alınmaktadır. Gustav Adolf, Leh ordusuyla muharebe için kendi milletinden milli bir ordu toplamıştır.

²⁶⁵ J.E.A. Whitman, **a.g.e.**, s. 83.

²⁶⁶ Geoffrey Parker, "Hanedan Savaşları (1494-1660)", **Cambridge Savaş Tarihi**, s. 174-175.

²⁶⁷ Jan Glete, "Gustavus Adolphus", **Efsane Komutanlar ve Zaferleri**, s.134-135.

“Musketlerinin sıkletini tahfif ile askerinin sıkletini bununla teslih ve kargıların tullerini tenkis ile sürat endahtını tezyid eyledi. Keşif nizamlarını ve üç sıra yaylım ateşini ihdas eyledi. Askerinin manevra ve hareket kabiliyetini tezyid için muharebe hatını tüfekli ve kargılı efraddan teşkil ve piyade takımları arasına batalyon denilen topçuyu koyarak harb eyledi... İdare ve teşkilatı az çok geri bir mertebede olan o zaman ordularına karşı teşkilatı ve tensikati, talim ve terbiyeyi, nizam ve itaati mükemmel olan ordusuyla muvaffak olmuştur”²⁶⁸

Gustavus Adolphus’a yer verilmesi hiç şüphesiz Büyük Frederik gibi harp tarihi açısından bir değerlendirmedir.

2.5.5. Suvorov

Aleksander Vasiliyeviç Suvorov (1729-1800), Rus askerî tarihinde “Generalissimo” yani Mareşal unvanlı tek kumandan olduğu gibi, katıldığı muharebelerin hiçbirinde mağlubiyet yüzü görmeyen ender komutanlardan biridir. 1768-74 ve 1787-92 Osmanlı-Rus savaşlarında da görev almıştır. 1795’te yayınlanan “Zafer Sanatı” adlı kitabı Rus askerî klasikleri arasında yerini edinmiştir.²⁶⁹

Suvorov’a göre köyünden alınan talimsiz bir askeri eğitmek tekrarlı, devamlı, sıkı bir süreç sonunda mümkün olmakla beraber çeşitli güçlüklerle de karşılaşan Suvorov, kafası fazla çalışmayan birinin eğitilemeyeceğini de vurgulamak için “eğer bir köylü nasıl saban kullanılacağını bilmiyorsa, ekmeğini de yetiştiremez” demiştir.²⁷⁰ Genelde askerleriyle birlikte uyuyup onlarla beraber yemek yemeyi tercih eden Suvorov, beklenmedik durumlarda verecekleri tepkiyi ölçmek için askerlerine aniden ‘aya uzaklık ne kadardır’, ‘gökyüzünde kaç yıldız vardır’, ‘Tuna nehriindeki balıkların sayısı ne kadardır’, gibi tuhaf sorular da sormaktaydı. Olumsuz cevap aldığında çok ağır hakaretler etmekteydi.²⁷¹ Suvorov, stratejilerinde süngü

²⁶⁸ Erkân-ı Harbiyye Binbaşlılarından Edhem , “Harb Muallimleri”, MFA, cild 26, cüz 151, 1319, s.26-52 ; s. 30-31.

²⁶⁹ Bruce W.Menning, “Train Hard, Fight Easy: The Legacy of A.V.Suvorov and His Art of Victory”, **Air University Review**, November-December (Kasım-Aralık) 1986, s. 80.

²⁷⁰ Bruce W.Menning, **a.g.m.**, s. 81.

²⁷¹ Eugenie Miankinkov, **A Russian Way of War? Westernization of Russian Military Thought, 1757-1850**, Master of Arts thesis in History, University of Waterloo, Ontario, Canada, 2009, s. 79-80.

hücumuna, hafif topçuya, uzun mesafeli cibrî yürüyüşlere, şok ve hareket avantajını kullanmak için de kol saldırısına yer vermiştir.²⁷² Bunlara insiyatif kullanma, sivillere ve mahkûmlara karşı askerlerin insani/âdil davranması, kişisel temizliğe katıyetle riayet, moral gücü olarak din ve vatanperverlik duygusunun kullanılmasını da eklemek gerekir.²⁷³

Mareşal Suvorov hakkında yedi sayıda yayınlanmış bir tetkik bulunmaktadır. Baş tarafında “Debuskas’ın Mareşal Suvarov hakkında yazdığı Hülasa-i Tarihiye adlı eserin Fransızca baskısından mütercemdir” ifadesi yer almaktadır. Suvorov’un askerî hayatı ilk önce ele alındıktan sonra onun kendi askerî kaidelerine yer verilmiştir. Suvorov’a göre resm-i geçitler süvari talimi için önemlidir. Askerler mutlaka temel bilgileri öğrenmelidirler. Suvorov, hastahanelere ve yaralılara da ehemmiyet vermiştir. Bundan başka makalede süvari hakkında 1799 senesinde Avusturya ordusuna verdiği talim ve emirler yer almaktadır.²⁷⁴

Suvorov, 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşları’nda Osmanlı ordusunu yenmiş bir komutandır. Dergiyi çıkartan karar alıcılar, bir ihtimal, önceki sırda Osmanlı ordusunun karşılaştığı bu kumandanın şahsiyetini ve harp prensiplerini öğrenmek istemiş olabilirler.

2.6. Muhtemel Çatışma Senaryoları

Avrupa devletleri arasındaki rekabet ve muhtemel harp durumunda güçler dengesinin nasıl olabileceğini anlamak için bu devletler arasındaki çatışma/harp ihtimalleri ve nüfuz bölgelerindeki mücadeleler hakkında da MFA’da tetkikler yapılmıştır. Bu incelemeler Fransız-Alman, Alman-Rus, Avusturya-Rus, Alman/Avusturya – Rus, İngiliz-Rus rekabetleri üzerinedir.

²⁷² Brian L. Davies, “Rus Askeri Gücünün Gelişimi 1453-1815”, **Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)**; (editör Jeremy Black) Kitap Yaynevi, 1. Basım, İstanbul, 2003, s. 183.

²⁷³ Eugenie Miankinkov, **a.g.t.**, s. 96.

²⁷⁴ Erkân-ı Harb Binbaşısı Ahmed Fevzi, “Suvorof’un Sanat-ı Fevz ve Zaferi”, **MFA**, Cild 23, cüz 134, 1316, s. 79-84; cild 23, cüz 135, t.y. s. 182-188; cild 23, cüz 136, t.y., s.291-299; Erkân-ı Harb Kaymakamı Ahmed Fevzi, cild 23, cüz 138, 1317, s. 365-372; cild 24, cüz 139, 1317, s. 56-64; cild 24, cüz 141, 1319, s. 163-169; cild 24, cüz 142, s.194-204. Bu makalenin ilk sayısında generalin biyografisi yer almaktadır ve başka bir Fransızca kaynaktan tercüme edilmiştir.

1870-71 Savaşından sonra gerek Fransa ve gerekse Almanya, ileride muhtemel bir harp çıkacağından hareketle birbirlerine karşı savaş planları geliştirmişlerdir. Fransa'nın "Plan XIV"²⁷⁵ -14.Plan- ve Almanya'nın "Schlieffen Planı"²⁷⁶ muhtemel bir harp durumunda mezkûr ülke ordularının düşman hatlarına ilerleyişini tafsilatlı bir şekilde ele almaktadır. MFA'da da muhtemel bir Fransız-Alman harbine dair tetkikat, Miralay (Albay) rütbesindeki bir Alman subayının kitabından çeviri suretiyle yapılmıştır. Alman albay, Fransızların "intikam ordusu" şeklinde yeniden teşkilatlandıklarını²⁷⁷ ileride bir Fransız-Alman savaşının kaçınılmaz ve aynı zamanda lüzumlu olduğunu²⁷⁸ dile getirmekte, muharebenin ne şekilde ve cereyan edebileceğine dair yorumlar yapmaktadır. Müellife göre Fransız Alman sınırı boyunca tahkimat yapılmalı, kuzey denizinden gelebilecek bir deniz saldırısına da hazırlıklı olunmalıdır.²⁷⁹

1885 yılında Sırp-Bulgar savaşı sırasında Avusturya'nın Sırbistan'ı desteklemesi ve müdahaleyle Bulgar ilerleyişini durdurması, Bulgaristan'ın hamisi olan Rusya'nın hoşuna gitmemiş, çıkan kriz neticesinde Avusturya ve Rusya orduları sınırlarına asker yığmışlardır. Bu olay üzerine de yapılan tetkikler de yine tercüme olup, muhtemel bir Avusturya-Rusya savaşında harekât bölgesi olacak Galiçya

²⁷⁵ Plan XIV, 1898 yılında Fransa Genelkurmayınca hazırlanmıştır. Topyekûn bir seferberlik ve taarruz planı olmasına rağmen, yedeklerin askere alımı ve seferberlik konusunda eksik kalmıştır. 1903'te geliştirilen Plan XV, savunma ağırlıklı bir karakter taşımakla beraber, yedek birliklerin teşkil edilmesi üzerine eksiklikleri gidermeye çalışmıştır. 1909 yılındaki Plan XVI, Fransa'ya Belçika üzerinden yapılacak bir Alman taarruzuna odaklanmış ve bu plan, 1911 yılında General Joffre tarafından Plan XVII, (17. Plan) olarak geliştirilmiştir. General Joffre'a göre Fransız ordusu Almanya-Fransa sınırında Lorraine bölgesine ve muhtemel bir Alman taarruzuna karşı Belçika sınırına yığılmalı, Alman ordusuna karşı bir saldırıyla cevap verilmelidir. Robert A. Doughty, "French Strategy in 1914: Joffre's Own", **The Journal of Military History**, Cilt 67, Sayı 2 (Nisan 2003), s.437-443.

²⁷⁶ 1891-1906 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanlığı vazifesini ifa etmiş Kont Alfred von Schlieffen tarafından hazırlanan savaş planı. Kont Schlieffen'in planı, Almanya'nın Fransa ve Rusya'ya karşı iki cepheli muhtemel bir harp vukûunda Rus ordusu seferberliğini tamamlayamadan 39 gün içerisinde Belçika üzerinden geçerek Fransız ordularını kuşatıp imha ederek Paris'e girmek ve doğuda Polonya üzerinden gelecek Rus taarruzunu durdurup, Fransa'nın işi bittikten sonra süratle Varşova istikametine saldırmak şeklindeydi. Terence Zuber, **The Real German War Plan 1904-1914**, The History Press, Gloucestershire, 2014, s. 13-83. Kont Schlieffen, planının nihaî halini aldığı 1905 yılında ise Alman ordusunun mevcut durumundan daha kuvvetli ve tam seferber olduğu zaman işe yarayacağı uyarısını da yapmıştır. Norman Stone, **a.g.e.**, s. 44.

²⁷⁷ İkinci Şube, "Fransa ile Almanya Arasında Muharebe-i Âtiye", **MFA**, Cild 11, Cüz 61, Mart 1303/Receb 1304, s. 57-68.

²⁷⁸ "Fransa ile Almanya Arasında Muharebe-i Âtiye", **MFA** Cild 11, Cüz 62, Nisan 1303/Şaban 1304, s. 112-120.

²⁷⁹ "Fransa ile Almanya Arasında Muharebe-i Âtiye", **MFA** Cild 11, Cüz 63, Mayıs 1303/Ramazan 1304, s. 174-184.

hakkında coğrafya etüdü²⁸⁰, Almanya ve Avusturya'nın Rusya'ya karşı bir harpte coğrafi konumlarının avantaj ve dezavantajları, Polonyalıların isyanının Rusları nasıl etkileyeceği²⁸¹, Almanya, Avusturya ve Rusya'nın askerî güç dengesi hakkındadır.²⁸²

Asya'daki İngiliz-Rus rekabetinin kökenleri 18. yüzyıla kadar uzansa da, asıl şiddetlenmesi Rus-İran savaşları sonrasında başlamaktadır. İran'ın mağlubiyeti sonrası kayıpları için, Rusya'nın İran'ı Afganistan tarafına doğru yayılmaya teşvik etmesi neticesinde endişelenen İngiltere, Rus ilerleyişini durduracak üs olarak Afganistan'ı seçmiş ve Rusya'ya karşı Türkistan Hanlıkları ve Afganistan'dan oluşan bir tampon bölge ile Hindistan'ı korumak gayesini gütmüştür.²⁸³ Kırım Savaşı'ndan sonra ise İngiltere Ruslarla rekabetini uluslararası ilişkiler ve diplomasi yoluyla halletme yolunu seçmiştir. Bunda hiç kuşkusuz I. Afgan savaşındaki (1839-1842) yenilgisinin ve Kırım savaşındaki ağır masrafin rolü vardır.²⁸⁴ 3 Eylül 1869'da Heidelberg'de nüfuz alanlarını paylaşma mevzusunda toplanan konferanstan herhangi bir netice çıkmamıştır ancak 31 Ocak 1873 tarihinde varılan antlaşmayla Afganistan'ın kuzey sınırı her iki devletin Orta Asya'daki nüfuz alanlarını ayıran sınır hattı olarak kabul edilmiştir.²⁸⁵ Bunun akabinde Rusya, Orta Asya'daki ilerleyişini 1885'te Türkistan'ı tamamen ele geçirerek tamamlayacaktır. Asya'daki ilerlemesi 1904-1905 tarihinde Japonlarla savaşına dek devam eden Rusya için bu ilerlemenin çok da kolay olmayacağı bizzat Savaş Bakanı A. N. Kropotkin tarafından dillendirilmiştir.²⁸⁶

İngiliz-Rus rekabeti hakkında 1885-1888 (Hicri 1302-1305 ve Rumi 1301-1303) tarihleri arasında yayınlanan makalelerde tetkikler mevcuttur. Mezkûr makaleler çeviridir. Muhteviyatında Rusya'nın Türkistan (Orta Asya)'daki ilerleyişi,

²⁸⁰ İkinci Şube, "Galiçya Darülharekatı Üzerine Mütalaât", **MFA** cild 13, cüz 73, Mart 1304/Receb 1305, s. 39-54

²⁸¹ Mütenevvia, **MFA**, Cild 1, cüz 2, Nisan 1298/Cemaziyelahir 1299, s. 111-124.

²⁸² İkinci Şube, "Polonya ile Galbisi(?) Hududlarına Mütelaât Kuvâ-yı Askeriyye-i Mütakabile", **MFA**, cild 13, cüz 73, Mart 1304 Receb 1305 s.60-72; cild 13, cüz 74, Nisan 1304 / Şaban 1305 s. 97-119

²⁸³ Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 34, Mart 1983-84, s. 402-407.

²⁸⁴ Halil Çetin, "1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", **Bilgi**, sayı 15, Güz 2000, s. 3-4.

²⁸⁵ Mehmet Saray, **a.g.m.**, s. 412; Halil Çetin, **a.g.m.**, s. 10

²⁸⁶ **The Cambridge History of Russia, Volume II:Imperial Russia 1689-1917**, s. 542.

zikredilen coğrafyadaki askerî yollar, Türkistan kavimlerinin iktisadi refah düzeyleri ve bölge ekonomisi²⁸⁷, Türkistan'dan Hindistan'a giden ticari ve askerî yollar²⁸⁸, Orta Asya coğrafyası hakkında Rusların yaptığı ekonomik, istatistiki, coğrafi incelemeler ve bazı mahallerin Rusların eline geçişi bahisleri yer almaktadır.²⁸⁹

Dikkat edilirse Rusya'nın batıda Almanya ve Avusturya, doğuda Orta Asya'da İngiltere ile olan çekişmesi ön plandadır. Bu mevzuyla alakalı makalelerin 1880'lerde yazıldığı göz önüne alındığında bir fikir olarak, Osmanlı karar alıcılarının gelecekte Rusya'yla olası bir harpte destek olarak batıdan Alman-Avusturya bloğu ve uzlaşırsa doğudan İngiltere ile Rusya'yı sıkıştırmak ihtimalini değerlendirdiğini düşünebiliriz. Ancak belirtmekte fayda vardır ki bunlar en nihayetinde yabancı düşünürlerin fikirleridir. Osmanlı Devleti'nin kendi çatışma teorilerini geliştiremediğini ifade etmek mümkündür.

2.7. Harp Tarihi ve Muharebe Tetkikleri

Harp Tarihi “Geçmişteki harplerin nedenleri üzerinde duran, harp içindeki savaşların tahlilini yaparak neticesi üzerine etki eden faktörleri araştıran, uygulanan planlar üzerinde durarak genel strateji prensipleri ışığında inceleyen uygulanmış prensiplerin tartışmasını yaparak dersler çıkaran bir bilim dalı” olmasının yanı sıra “*subaya stratejik ve taktik temel bilgileri verir, subaylara harp sanatının üstadlarını ve harp yönetiminin temellerini kuran komutanları tanıtır, subayın komutanlık yeteneklerini geliştiren bir eğitim alanıdır*”.²⁹⁰

II. Abdülhamid döneminde Galya Seferi, Kırım Harbi, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı ve Hochkirch muharebesi hakkında yapılan incelemeler tercüme edilmiştir.

²⁸⁷ İkinci Şube, “Asya-yı Vustada Ruslar” MFA cild 7 cüz 39, Mayıs 1301 Şaban 1302 s. 206-224; cüz 40, Haziran 1301 Ramazan 1302 s. 230-239.

²⁸⁸ İkinci Şube, “Asya-yı Vustada Ruslar ve İngilizler” MFA, cild 10 cüz 56 Teşrin-i Evvel 1302 / Safer 1304 s. 124-131.

²⁸⁹ İkinci Şube, “Asya-yı Vustada Rusya ve İngiltere”, MFA, cild 11 cüz 63 Mayıs 1303 / Ramazan 1304 s. 190-224; cüz 64 Haziran 1303 / Şevval 1304 s. 307-320; cüz 65 Temmuz 1303 / Zilkaade 1304 s. 385-400; cüz 66 Ağustos 1303 / Zilhicce 1305 s. 426-437.

²⁹⁰ Kemal Mustafa Helvacıoğlu, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1991, s.1-2

Güncel muharebe incelemelerinde ise Tonkin, Sırp-Bulgar, Boer ve Rus-Japon Savaşı hakkındaki tercümelere yer verilmiştir.

2.7.1. Galya Seferi

M.Ö. 58-50 yılları arasında Roma Valisi Jül Sezar tarafından Galyalı kabilelere karşı yürütülen harekâttir. Sezar, adını ve şöhretini Galya'nın fethiyle kazanmıştır. MFA'de Sezar'ın Galya seferi ile ilgili yapılan tetkik, Napoleon tarafından St. Helena'da sürgündeyken kaleme alınmıştır. Muhtevasında Sezar'ın Galya fethi sırasında vukû bulan Loren, Helvetin ve İryovist, Valha, Britanya ve Akitanya muharebeleri, ikinci İngiltere çıkarması, San, Şartro, Trolirj kabileleriyle yapılan savaşlar, Ren nehrinin geçilmesi, Ambiyoriks'in takibi bahisleri yer almaktadır. Bu tetkikte vurgu yapılan üç şey, milli birlik ve müstahkem ordugâh ve müstahkem mevkiilerdir.

Napoleon'un Sezar'ın Galya seferleri hakkındaki mütalaasına göre millî birlik önemlidir, bu birlik sağlanamazsa hâriçten gelen düşmana karşı durulamaz. Vercingetorix'in önderliğindeki Galyalıların Roma karşısında başarısız olmasını da Napoleon, Galyalıların kabile şeklinde yaşayıp milli duyguları olmayışları ve aralarında ittifaka yanaşmamalarına bağlamaktadır. Bundan başka bir ordunun ve komutanlarının harbin her türlü usûl ve hilesini bilmeleri pek mühimdir. Napoleon'a göre Galyalılar harp sanatına ve fennine dair hiçbir şey bilmemekteydiler. Romalıların muharebelerdeki başarısı da Napoleon'a göre mevzilerini tahkimat yapmaları ve müstahkem ordugâh kurmalarından kaynaklanmaktadır.²⁹¹

²⁹¹ Erkân-ı Harbiyye kaymakamı Bedreddin, "Sezar Muharebâtı", MFA cild 1, cüz 1, Mart 1298 / Cemaziyelevvel 1299, s. 5-17; cild 1, cüz 2, Nisan 1298 / Cemaziyelahir 1299, s. 66-73; cild 1, cüz 3, Mayıs 1298/Receb 1299, s. 130-140; cild 1, cüz 4, Haziran 1298/Şaban 1299, s.226-237; cild 1, cüz 5, Temmuz 1298/Ramazan 1299, s. 322-328.

2.7.2. Kırım Harbi

Anlaşmazlıkların kökeni Osmanlı'nın 1848 ihtilallerinde Leh ve Macar âsilerini himaye etmesine dayansa da, Kırım Savaşı'nın asıl sebebi, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmak isteyen Rusya'nın "Kutsal Yerler" meselesini bahane ederek içişlerine karışmaya çalışması olmuş ve 2 Temmuz 1853'de Eflak-Boğdan'a girmesiyle de savaş başlamıştır.²⁹² İngiltere, Fransa ve Sardunya'nın müdahalesi ise Osmanlı donanmasının Sinop'ta imha edilmesinden sonradır. Paris Barış Antlaşmasıyla neticelenen savaş sonucunda Osmanlı Devleti ilk kez mali krizden dolayı dış borç alımına gitmek zorunda kalmıştır.

Kırım Savaşı aynı zamanda ilklerin savaşlarıdır. Savaş muhabirliği ve fotoğrafçılığın ilk defa kullanılıp geliştiği²⁹³, uzak mesafeli birleşik askerî harekâtlar demiryolu, telgraf hizmetlerinin ilk kullanıldığı²⁹⁴, modern anlamda hemşirelik ve hastabakıcılığın temellerinin atıldığı²⁹⁵ bir savaştır. Bu savaşın teknolojik gelişmelerinden biri de Minié mermisinin²⁹⁶ ordularda yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıdır.

Sultan Abdülaziz döneminde Giritli Hüseyin Hüsnü tarafından H.1292/ M. 1875 tarihinde kaleme alınan *Saika-i Zafer* isimli kitaptan başka bu dönemde Kırım Harbi ile alakalı telif veya tercüme olarak Türkçe bir eser yoktur. Daha sonra 1908 yılında Leskovikli Hayreddin Nedim *1270 Kırım Muharebesinin Tarih-i Siyasîsi*'ni yazacaktır ama bu kitabında olayların daha çok siyasi tarafına ağırlık vermiştir. Kırım Savaşı ile ilgili en kapsamlı Türkçe eser ise ancak 1922 yılında işgal İstanbul'unda Ferik Ahmed Muhtar Paşa tarafından yazılan *Kırım Sefer-i Meşhuru*

²⁹² Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1950)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s. 110-114.

²⁹³ Doğu Aydın, *a.g.t.*, s. 55-123.

²⁹⁴ F. Rezzan Ünalp, "İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı (1853-1856)", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, Aralık 2013, s.2-13.

²⁹⁵ Serap Torun, *Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik*, Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Dentoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Adana, 2008, s. 59-107.

²⁹⁶ Fransız subayı Claude Minié'nin 1849'da geliştirdiği ve kendi adını alan Minié mermisi tabanında demir bir tıkaç içermekte ve namlu çapından biraz daha dar olarak dökülmekteydi. Namlu ağzına takıldığında kolayca aşağı kayan mermi, silah ateşlendiğinde barut demir tıkaç mermimin altına itip bunun genişlemesini sağlıyor ve bu sayede yapılan atışlar daha isabetli oluyordu. Gelişmiş modelinde ise mermimin şekli boş bir tabana sahipti ve demir tıkaç gerek kalmadığından barut dıştaki bir darbeli kapsül ile ateşleniyordu. Jeremy Black, *Savaş ve Dünya*, s. 297. Piyadelerin yere uzanarak ateş etmelerini kolaylaştıran Minié mermisinin menzili 300 metreydi. Williamson A. Murray "savaşın sanayileşmesi (1815-1871)", *Cambridge Savaş Tarihi*, s. 244-245.

Evâilindeki 1270 (Osmanlı-Rus) Tuna Seferi ve Bunun Nihayetindeki Silistre Müdafaa-i Kahramanîyesi isimli eserdir.

Kırım Harbiyle ilgili yapılan tetkik, Camille Rousseau(?)’nun Fransızca yayınlanmış kitabından yapılan tercümedir. On iki sayı devam etmiştir. Muhtevasında Kırım Harbinin çıkış sebepleri, siyasi gelişmeler, savaşın ilk safhaları, Oltaniçe muharebesi, Çatana muharebesi, İngiltere ve Fransa’nın savaşa dâhil olmaları süreci, Tuna muharebeleri, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ittifak anlaşmasının tam metni ve Yerköy²⁹⁷ muharebesi tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.

2.7.3. 1870-1871 Savaşı

Prusya’nın Avusturya’yı 1866 Sadova Savaşı’nda mağlup etmesi ve akabinde güney Alman devletlerini Alman birliğine dâhil etme çabası ve nihayetinde İspanya tahtına adaylık meselesinden dolayı çıkan Fransa-Prusya savaşı, Fransa’nın Alsace-Lorraine topraklarını kaybetmesi ve Prusya’nın Alman birliğini tamamlayarak Alman İmparatorluğu’nu ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.²⁹⁸ Fransız ordusunun sahip olduğu Chassepot tüfeklerinin atış gücüne rağmen 1870-71 savaşında Alman ordusunun galibiyetini sağlayan topçusu olmuştur.²⁹⁹

MFA’da 1870-71 savaşı hakkında dört tetkik vardır. Üçünün kaynakları belli değildir ancak tercüme olması çok yüksek ihtimaldir. Diğerisi ise derlemedir. İlk tetkik bir Fransız kolordusunun ricat hareketiyle ilgilidir. Kolordu komutanı eldeki imkânlarının sınırlı ve düşman kuvvetlerinden zayıf olan kolordusunu başarılı bir

²⁹⁷ Erkân-ı Harbiyye kaymakamı Bedreddin, “Kırım Seferi”, **MFA**, cild 1, cüz 6, Ağustos 1298/Şevval 1299, s. 418-434; cild 2, cüz 7, Eylül 1298, s. 2-16; cüz 8, Teşrin-i Evvel 1298/Zilhicce 1299, s. 98-112; cüz 9, Teşrin-i Sâni 1298/Zilhicce 1299, s. 194-209; cüz 10, Kanunuevvel 1298/Safer 1300, s. 290-304; cüz 12, Şubat 1298/Rebiyülahir 1300, s. 482-502; cild 3, cüz 13, Mart 1299/Cemaziyelevvel 1300, s. 2-14; cüz 13, Nisan 1299 / Cemaziyelahir 1300, s. 98-111; cüz 15, Mayıs 1299 / Receb 1300, s. 194-205; cüz 16, Haziran 1299 / Şaban 1300, s. 290-304; Temmuz 1299 / Ramazan 1300, cüz 17, 386-405; cüz 18, Ağustos 1299 /Şevval 1300, s. 472-501.

²⁹⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.467-474.

²⁹⁹ Williamson A. Murray “Savaşın Sanayileşmesi (1815-1871)”, **Cambridge Savaş Tarihi**, s.269. Savaşın gidişatı hakkında geniş bilgi için bkz. Geoffrey Wavro, **The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870-1871**, Cambridge University Press, 9Th Edition, New York, 2008, s. 85-298.

geri çekilme hareketiyle kurtarmıştır.³⁰⁰ İkinci tetkikte 17. Prusya Piyade Alayı'nın askerî harekâtı incelenmiştir³⁰¹. Yüzbaşı Hafız İsmail imzalı üçüncü tetkik, harbin çıkış sebepleri, Moltke'nin 1866'da muhtemel bir Fransa savaşına karşı hazırladığı plan ve her iki ülke ordusunun mukayesesini barındırmaktadır.³⁰² Çeşitli raporlara yer veren bu tetkikin derleme olduğunu söylemek mümkündür. Son tetkikte ise Almanya ve Fransa ordularının ordu, fırka ve rediflerinin sayıları ve kumandanları hakkında malûmat vardır.³⁰³

2.7.4. Tonkin Muharebesi

Ağustos 1884-Nisan 1885 tarihleri arasında Fransa ile Çin ve müttefikleri Vietnam Krallığı ve Hindiçinli korsanlar arasında vukû' bulmuştur. Fransa misyonunun Vietnam'daki tüccarları hakkındaki şikâyetlerin artması üzerine gönderilen keşif birliği, hem Vietnamlıları, hem de Çinlileri rahatsız etmiş ve muharebenin fitilini ateşlemiştir. Fransız ordusu ancak Kızıl Nehri gambotlarla kapatarak ilerleme kaydetmiş lâkin ağır da zayıat vermiştir. Bu savaşta Çin ordusu 19. yüzyıldaki diğer savaşlarına nazaran oldukça iyi bir performans sergilemiştir³⁰⁴. MFA'de bu muharebeyle ilgili yapılan incelemede³⁰⁵ İkinci Şube imzasını taşıdığı için kuvvetle muhtemel çeviridir. Fransız gözüyle muharebe hakkında değerlendirmeler içermektedir. Çin ordusunun eğitimi, taktik birlikleri, Çin ordusunun kayıkları ve savunma usulleri ele alınmıştır.

³⁰⁰ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Mehmed Ali Nüzhet, "1870 Senesi Eylülünün İkinci ve Üçüncü günlerinde Fransızların Vinva(?) Kolordusunun Azir'den Lon'a Ricatı", **MFA**, cild 14, cüz 79, s.19-57.

³⁰¹ Piyade Yüzbaşlarından Mehmed Said, "1870 Seferinde Almanya 17. Piyade Alayının Harekatı", **MFA**, cild 26, cüz 155, s.305-311; cüz 156, s. 339-362; cild 27, cüz 159, 1321, s. 161-172.

³⁰² Dördüncü Şubede Memur Yüzbaşı Hafız İsmail, "Almanya ve Fransa Muharebesi 1870-71", **MFA**, cild 15, cüz 87, Mayıs 1305/Ramazan 1306, s. 130-149; cüz 88, Haziran 1305/Şevval 1306, s. 194-208; cüz 89, Temmuz 1305/Zilkaade 1306, s. 258-284.

³⁰³ y.y., "Almanya ve Fransa Muharebesi", **MFA**, Teşrin-i Evvel 1305 /Rebiülevvel 1306, cild 16, cüz 92, s. 131-146; cüz 93, Teşrin-i Sani 1305/Rebiülahir 1306, s. 161-178.

³⁰⁴ Bu muharebeyle ilgili dilimizde yeterli kaynak tespit edemediğimizden ötürü İngilizce wikipedia'daki maddeye istinat ettik. (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Sino-French_War 10.03.2015.

³⁰⁵ İkinci Şube, "Tonkin Muharebesi", **MFA**, cild 9, cüz 50, Nisan 1302 / Şaban 1303 (Nisan1886), s.58-70; cild 9, cüz 51, Mayıs 1302 / Ramazan 1303 (Mayıs 1886) s. 122-132; cild 11, cüz 62, Nisan 1303 / Şaban 1304 (Nisan 1887) s.148-156.

2.7.5. Sırp-Bulgar Savaşı

14-28 Kasım 1885 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşın nedeni 1885 yılında Bulgaristan'ın Doğu Rumeli ile birleşmesinden sonra Sırbistan ile Makedonya konusunda düştüğü anlaşmazlıktır.³⁰⁶ Avusturya'nın müdahalesiyle savaş son bulmuş, statükonun devamına karar verilmiştir. Muharebeyi izleyen gözlemciler göre Sırp ordusunun tamamen mağlup olması büyük bir sürpriz olmuştur.³⁰⁷

Bu muharebeyle ilgili MFA'de yayımlanan tetkik³⁰⁸, isimleri bilinmeyen iki İsviçreli subayın yazdıkları layihadan tercüme edilerek neşredilmiştir. Sırbistan ve Bulgaristan hakkında coğrafi etütle başlayan bu incelemede, Sırp ordusunun piyade, topçu, süvari, istihkâm sınıfı, genelkurmay teşkilatı, Bulgar ordusunun askerî teşkilatı incelendikten sonra Sırp ve Bulgar ordusunun muharebeleri, Bulgar ordusunun ileri harekâtı ve Sırbistan'ın mağlubiyetinin nedenleri tetkikin muhtevasında yer almaktadır. Buna göre Sırp ordusu kendine fazla güvenerek harbe girişmiştir.

Her ne kadar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sırp-Bulgar Savaşı'nın gidişatı hakkında belgelere rastladıysak da, Osmanlı Devleti'nin yanbaşında vuku bulan bu savaş hakkında mutlaka bir Osmanlı zabiti tarafından yazılması gereken muharebe etüdünün MFA'de tercüme bir yazıdan istifade edilmesi pek anlaşılır bir durum değildir. İkinci Şube'nin kontrolünde olduğu ve çevirilere ağırlık verildiği için böylesi bir durum ortaya çıkmış olabilir.

³⁰⁶ Tafsilat için bkz. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 781. Misha Glenny, **Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 160-163; Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi, İstanbul 1996, s. 138.

³⁰⁷ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 1: 18 ve 19. Yüzyıllar**, Küre Yayınları, 2.baskı, İstanbul 2009, s. 401.

³⁰⁸ İkinci Şube, "Sırp ve Bulgaristan Dârülharekâtı", **MFA**, cild 11, cüz 63, Mayıs 1303 /Ramazan 1304, s. 162-173; cüz 64, Haziran 1303 / Şevval 1304 s. 288-294; cild 12, cüz 70, Kanûn-ı Evvel 1303, s. 273-297; cüz 71, Kanûn-ı Sâni 1303, s. 365-394; Atamyas, cild 14, cüz 82, Kanûn-ı Evvel 1304/Rebiyülahir 1306, s. 260-297.

2.7.6. Boer Savaşı

1899-1902 tarihleri arasında Güney Afrika'daki "Boer" adı verilen Avrupa kökenli çiftçilerle, İngilizler arasında vukû' bulan ikinci savaş³⁰⁹, MFA'de inceleme konusu olmuştur. Boerler hızlı ve serî bir gerilla muharebesi ve keskin nişancılıklarıyla savaşın ilk yıllarında İngiliz ordusunu durdurmayı başardılarsa da, İngilizlerin korugan/blokhavz³¹⁰ sistemine yenik düşmüşlerdir. Boer Savaşı'nın İngiliz ordusu üzerindeki en önemli etkisinin 1914'te adam adama savunmada en iyi askerleri hazırlayan piyade eğitimine ağırlık verilmesiyle sonuçlanması olduğu gibi,³¹¹ dolaylı topçu ateşinin, dumansız barutun, uzun menzilli tüfek ateşinin ve kamuflajın kullanılması cihetlerinden de Birinci Dünya Savaşı üzerinde önemli tesiri olmuştur.³¹² MFA'de Boer Savaşı üzerine yapılan tetkikler muharebenin gidişatı, kullanılan silahlar, İngiliz ve Boer ordu teşkilatları üzerinedir. Her iki ordunun kumandanları, coğrafya etüdü, Kap ve Natal bölgesindeki çarpışmalar hakkında genel inceleme³¹³, İngiliz ve Boerlerin kullandıkları silahlar³¹⁴ –Boerlerin kullandığı Mauser tüfeğinin çok tesirli olduğundan bahsedilmektedir -, her iki ordunun savaş kayıpları ve İngiliz ordusunun ikmal ve iaşesi hakkında³¹⁵ yapılan incelemelerden başka Goltz Paşa'nın yazdığı bir makalenin tercümesine de yer verilmiştir. Goltz Paşa, makalesinde Osmanlı ordusu için "ilave taburları" sistemini önermektedir. İlâve taburları, "Seferberlik nizamnamesine tevfiken, redif ve müstahfız devrelerinin

³⁰⁹ Rıza Kurtuluş, "Güney Afrika Cumhuriyeti", **D.İ.A.**, C.14, Ankara 1996, s. 300-301.; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 614-616.

³¹⁰ Koruganlar ilk başlarda taş ve betondan yapılmış, daha sonra yapımında oluklu demirler kullanılmıştır. Koruganların içinde on asker bulunmakta, birbirine uzaklığı bir kilometreyi geçmemekte ve koruganlardan bazıları da taşınabilir olsun diye öküz arabaları üzerine yapılmaktaydı. Koruganlar arası mesafe ise dikenli tellerle kapatılmaktaydı. Max Boot, **Görünmeyen Ordular Gerilla Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s.164.

³¹¹ Geoffrey Parker, **Cambridge Savaş Tarihi**, çev. Fusun&Tunç Tayanç, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2014, s. 286.

³¹² Jeremy Black, "1864-1913 Avrupa Savaşları", **Dretnot, Tank ve Uçak: Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000** (editör Jeremy Black), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.84.

³¹³ M.M. [Mahmud Muhtar], "Afrika-yı Cenubî Muharebesi", **M.F.A.**, cild 22, cüz 129, (t.y.), s. 514-549. Mahmud Muhtar Paşa Boer savaşı ile ilgili daha sonra 96 sayfalık bir kitap neşretmiştir. Mahmud Muhtar Paşa, **Afrika-yı Cenubî Muharebesi: Kism-ı Evvel**, Matbaa-i Ebüzzıya, İstanbul, 1317. Belediye Kütüphanesi'nde Bel_Osm_K.00559/04 demirbaş kaydıyla mevcuttur.

³¹⁴ Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Muhiddin, "Afrika-yı Cenubî'de İngilizlerin İsti'mal Ettikleri Esliha-i Sakîlesi", "Boerlerin Esliha-i Sakîlesi", **MFA**, cild 22, cüz 130, (t.y.), s. 618- 624.

³¹⁵ Levazımât-ı Umumiye Dairesine Memur Kaimmakam Halid, "Cenubi Afrikada Boerlere Karşı Bulan Sefer Esnasında İngiliz Ordusunun Sûret-i İaşesine Dair Malumat", **MFA**, cild 25, cüz 149, 1318, s.679-685.

bilcümle eski sınıflarında bulunan fazla ve kabil-i sevk ve istihdam efradından teşkil olunacaklardır.”³¹⁶ Goltz Paşa'nın bu sistemi önermesinin sebebi ile ilgili makalede herhangi bir ifade bulunmuyorsa da muhtevassından anlaşıldığı kadarıyla Boerlerin gerilla usulüyle harb etmesine benzer olarak, Osmanlı topraklarındaki eşkıya, isyancı ve çetelerin bertaraf edilmesinde bu sistemin faydalı olacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

2.7.7. Rus – Japon Savaşı

Mançurya ve Liao-tung yarımadası üzerindeki nüfuz çekişmesinin temelini oluşturduğu Rus-Japon Savaşı, 5 Eylül 1905'de Portsmouth Antlaşmasıyla Rusya'nın Mançurya ve Liao-tung yarımadasını Japonlara terk etmesiyle sonuçlanmıştır.³¹⁷ Her ne kadar Osmanlı basın ve matbuatında Japonya'nın zaferi takdir edilmiş olsa da, bilhassa Sultan II. Abdülhamid, bu harpte tarafsızlık politikası gütmüştür. Rusya'ya gücendirmemek için Japonya ile ilgili tarafgir haber yapan gazeteleri sansürletmesi ve Japonya'nın doğrudan bir tepkisini çekmemek için de Karadeniz'deki Rus donanmasının silahsız olarak boğazlardan geçişini sağlaması, bu politikaya örnek olarak verilebilir.³¹⁸ Rus ordusunun bu savaşı kaybetmesindeki sebeplerin en önemlisi bölgenin insan sevkıyatı yapmak için oldukça uzak olmasıdır. Asker sevkıyatı için tek hatlı Trans-Sibirya demiryolunun yetersizliği, donanma sevkıyatı için de Karadeniz'in kapalı olmasından ötürü Baltık Denizi'nden kalkan donanmanın binlerce deniz mili yol kat edecek olması Rusya için iki büyük dezavantajdı.³¹⁹

Dikenli teller, makineli tüfek kullanımı, siper savaşı, dolaylı topçu atışı, gece muharebeleri vasıtasıyla kesilmeyen çatışmalar I. Dünya Savaşı'na da

³¹⁶ Goltz Paşa, “Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin Ordu Tensikâtı ve Boerlerin Harbi”, çev. Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Sadık Sabri, **MFA**, cild 22, Cüz 130, 1316, 636-640, s. 636 ve cild 22, cüz 131 1316, s. 674-681. Goltz Paşa'nın bu makalesi 3 Şubat 1900 tarihinde *MilitärWochenblatt* gazetesinde çıkmıştır.

³¹⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.1089-1097.

³¹⁸ Selçuk Esenbel, **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 307-313. Belki bu tarafsızlık siyasetinin yanı sıra Rusların Uzakdoğuda alacakları bir yenilginin onları tekrar batıya yönelteceğini de düşünen Sultan, Kızılay (Hilal-i Ahmer) vasıtasıyla Mançurya'daki Rus askerleri için sıhhi yardım da göndermiştir. BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No 225, Gömlek No 137, 6 Rebiyülahir 1322 (20 Haziran 1904).

³¹⁹ Williamson A. Murray, “Dünya Savaşına Doğru (1871-1914)”, **Cambridge Savaş Tarihi**, s. 288.

yansıyacaktır.³²⁰ Mezkûr harp Japonya'yı malî krizin eşğine soktuğu gibi, Rusya'da da ihtilal sürecini başlatmıştır. 1905 Şubat Devrimine giden yolda ilk olarak Karadeniz filosunda yer alan Potemkin Zırhlısında isyan çıkmıştır. Devrimden sonra bile 1905-1906 arasında askeri birliklerde irili ufaklı 400 ayaklanma meydana gelmiştir.³²¹

Bu dönemde Rus-Japon savaşı ile ilgili sadece bir tetkikin yapıldığı MFA'nin aksine, tespit edebildiğimiz bazı yayınlar da mevcuttur. Pertev Paşa'nın sunduğu *Mançuri Daru'l-harbinde on bir ay zarfında tarafeyn ordularının (Japonya-Rusya) usul-i harbiyle teşkilat, techizat, sâir hususatına dâir layiha* başlıklı rapor, içlerinde en orijinal olanıdır çünkü Paşa bizzat cephedeki gözlemlerini kaleme almıştır. Bu rapordan başka, Osman Senai Bey'in 1904'de yayınladığı *Musavver 1904 – 1905 Rus-Japon Seferi*, Mehmed Arif imzasıyla 1905'de yayınlanan *Musavver Rusya ve Japonya Vekayi-i Harbiyesi*, Yusuf Ziya Bey'in mütercimi olduğu *1904 – 1905 Rus-Japon seferinden raportör* isimli kitaplarla, dört ciltlik *Rusya ve Japonya Muharebesine Aid Resim Mecmuası* çıkmıştır.

Revue Militaire'in Şubat 1908 nüshasından tercüme edilerek MFA'de yayınlanan bu tetkikte, Mukden Muharebesi hakkında Alman Genelkurmayının görüşleri yer almaktadır. Savaşın gidiş. izah edildikten sonra sonuçları üzerine durulmuştur. Bu savaşın sonunda Rusya, Lahey Silahsızlanma Konferansında artık başı çekmektedir. Milleti harbe fikrî olarak hazırlamak mühimdir çünkü Japonlar harp vukû'undan yıllar evvel başlamak suretiyle yakın bir gelecekte Ruslarla Mançurya'da harbin yakın olacağını halkına gazete ve neşriyât vasıtasıyla telkin etmiştir. Rusya ise gerekli istihbarat çalışmalarını yapmamış, 1900 yılında General Kropotkin'in sunduğu raporu dikkate almamıştır. Ordunun morali de önemlidir. Vatanperverlik duygusunun aşılandığı Japon ordusu Ruslardan daha morali yüksek olarak harb etmiş, Rus askerinde savaşmak arzusunun, vatanperverlik fikrinin zedelendiği görülmüştür. Buna rağmen Rus askeri de iyi harb etmiştir. Makineli tüfek ve sahra toplarının ateşi, süngü hücumu fikrinin tartışılmaya başlamasına sebep

³²⁰ Jeremy Black, "1864-1913 Avrupa Savaşları", **Dretnot Tank ve Uçak Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000**, s. 83

³²¹ **The Cambridge History of Russia, Volume II: Imperial Russia 1689-1917**, s. 543.

olmuştur. Haberleşme için de muhabere atlıları ya da bisikletli piyadeler yerine artık telefon ve telgrafın kullanılmaya başlaması lüzûmu doğmuştur.³²²

2.8. Harp Hukuku

Savaş hukuku, kadîm devirlerden beri varolagelmekle beraber, herhangi bir yazılı metne geçmemiştir. Ortaçağın başlarında Hristiyan din adamlarının Roma'nın savunması için "haklı savaş" kavramını ortaya atmaları, bilahare şövalyelerin örfî kuralları³²³, İslam dünyasında peygamberin hadisleri³²⁴ savaş hukukuna örnek teşkil etmektedir. Uluslararası savaş hukukunun yazılı metne geçmesi ise ancak 19.yüzyıldan sonra olmuştur. Bu meyanda 1856 Paris Deniz Hukuku Beyannamesi, 1864 Cenevre Sözleşmesi, 1868 St. Petersburg Sözleşmesi, 1899 La Haye sözleşmesini zikredebiliriz.³²⁵

MFA'da harp hukukuyla ilgili üç tetkik yapılmıştır. İlk tetkikte harp-politika ilişkisi ele alınarak parlamentonun savaş kararını vermesi ve uluslararası diplomasinin yürütülmesi incelenmiştir.³²⁶ Şube imzası taşıdığından çeviri olması kuvvetle muhtemeldir. *Revue Militaire de l'Etrangere*'den tercüme edilen ikinci tetkikte bir ordunun işgal ettiği bölgelerde riayet etmesi gereken kurallar Napoleon seferleri ve 1870 seferlerinden bazı örneklerle ele alınmıştır.³²⁷ Başında "Rus ordusuna ait *Muharebat-ı Berriye Usul ve Âdâtına Dair Rus Ordusuna Talimname*'nin çevirisidir" ibaresi yer alan üçüncü tetkikte ise harpte muharip

³²² Erkân-ı Harbiyye binbaşlarından Bedreddin, "Mukden Muharebesinden Bir Safha", MFA, cild 28, numero 165, 1324, s. 42-52; cild 166, 1324, s.115-128.

³²³ Ahmet Tetik-Mehmet Şükrü Güzel, **Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2013, s. 21-24.

³²⁴ Ahmet Yaman, "Savaş", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, Cilt 36, s.192

³²⁵ M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 79, s. 237-239.

³²⁶ Şube, "Harb ile Politikanın Yekdiğerine Revabıtı" **MFA**, cild 5, cüz 25, Mart 1300/Cemaziyelevvel 1301, s.2-16.

³²⁷ Piyade Miralay Arif, "Vakt-i Harbde Hukuk-u Düvel", **MFA**, cild 26, cüz 156, t.y., s. 322-338; cild 27, cüz 158, 1320, s. 67-75; cüz 159, 1321, s. 139-145.

sayılan unsurlar, askerlere, hastalara, yaralılara ve casuslara uygulanacak kanunlar yer almaktadır.³²⁸

2.9. Teknik Konular

MFA’de balistik, telgraf ve telefonlar hakkında çıkan yazılarda teknik bilgi ön plana çıkmaktadır. Bir bilim olarak kökenleri, 1835’te Londra’daki bir polis memurunun bir cinayet vakasında mermi çekirdeklerinin benzerliğini ortaya koyarak zanlıyı mahkûm ettirmesine kadar uzanan balistik³²⁹, muhtelif araştırma ve gelişmelerle 20. yüzyılın başlarında bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. MFA’de balistikle ilgili yayınlanan dizi makalede³³⁰ mermilerin ateşlenmeleri, hızları ve atış mesafeleriyle alakalı matematiksel ve istatistikî teknik hesaplamalara yer verilmiştir.

Her ne kadar mucidi dünyada Alexander Graham Bell olarak bilinse de, Antonio Meucci ve Johann Philipp Reis’in öncü çalışmalarıyla ortaya çıkan telefon³³¹ Osmanlı topraklarına 1881 tarihinde Posta ve Telgraf Nazırının odasıyla Telgraf Müdürlüğü arasında çekilen ilk telefon hattıyla girmiştir.³³² MFA’de Telefon hakkında sadece bir makale çıkmış, onda da telefonun özellikleri tanıtılmış, çalışma prensibi ve mikrofonu hakkında bilgi verilmiştir.³³³

³²⁸ Erkân-ı Harbiyye kolağalarından Ali İhsan “Hukûk-ı Harb”, **MFA**, cild 28, cüz 163, 1323, s. 27-32; cüz 164, 1324, s. 82-85.

³²⁹ James E. Hamby, “The History of Firearm and Toolmark Identification”, **Association of Firearm and Tool Mark Examiners Journal**, 30th Anniversary Issue, Volume 31 Number 3, Summer 1999, (Çevrimiçi)

http://www.firearmsid.com/A_historyoffirearmsID.htm Erişim: 17.08.2015.

³³⁰ (Müellif son iki sayıyı kolağası rütbesindeyken yazmıştır) Erkân-ı Harbiyye yüzbaşlarından Niyazi Rıfki, “Balistik”, **MFA**, Cilt 17, cüz 100, s. 227-250; cilt 17, cüz 101, s. 313-319; cilt 17, cüz 102, s. 322-357; cilt 18, cüz 103, s. 58-63; cilt 18, cüz 104, s. 109-116; cilt 18, cüz 105, s. 171-179; cilt 19, cüz, 109, s. 36-64; cilt 19, cüz 110, s. 107-119.

³³¹ Christopher Beauchamp, “Who Invented the Telephone?: Lawyers, Patents, and the Judgments of History”, **Technology and Culture**, Volume 51, Number 4, October 2010, Johns Hopkins University Press, s. 863-864. Rory Carroll, “Bell did not invent telephone” **The Guardian**, 17 June 2002, (Çevrimiçi)

<http://www.theguardian.com/world/2002/jun/17/humanities.internationaleducationnews> Erişim 11.07.2015. ; Silvanus P. Thompson, **Philipp Reis: Inventor of the Telephone A Biographical Sketch**, New York, 1883, s. 14-49.

³³² Necdet Aysal, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haberalma” **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Sayı 40, Kasım 2007, s. 529.

³³³ Şube “Telefon”, **MFA**, Mart 1300 /Cemaziyelevvel 1301, cilt 5, cüz 25, s. 42-48.

İlk kez 1792’de Fransız rahip Claude Chappe tarafından “Havaî Telgraf” denilen haberleşme sistemi geliştirilmiş ve 1794 yılında Paris-Lille hattında ilk denemesi yapılmıştır.³³⁴ Sultan II. Mahmud zamanında da bu telgraf denenmişse de pek kullanışlı bulunmamıştır.³³⁵ Kırım Savaşı sırasında ilk telgraf hattı İngilizler tarafından Balıkova-Varna, Fransızlarca da Varna-Bükreş arasında çekilmiş ve bilahare Osmanlı Devleti’nin de Avrupa başkentlerine bağlanma arzusuyla İstanbul-Edirne-Şumnu hattı kurularak Varna-Bükreş hattına bağlantı yapılmıştır ve bu hat ilk telgraf hattı olarak tarihe geçmiştir.³³⁶ MFA’de telgrafla ilgili seri olarak yayımlanan makalede telgrafın icadı ve kökenleri, elektrik ve galvin kuvvetlerinin ne işe yaradıkları ve tesirleri, elektrik bataryaları ve bazı pillerin kıyaslanmasıyla çeşitli telgraf makineleri ve bunların en son sistemde olan mors usulü telgraf makinesi hakkında teknik bilgiler verilmiştir.³³⁷ Herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. Bu teknolojinin tüm subayların dikkatine sunulması amacıyla Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye’de yayınlanmasının faydalı bulunduğu belirtilmiştir.

2.10. Sağlık

Osmanlı modernleşmesinde her sahada olduğu gibi Tıp/Sağlık alanında da ilk olarak 1827’de Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna tabip yetiştirmek için Mekteb-i Tıbbiyye’nin kurulmasıyla³³⁸ askeriyede gelişme başlamıştır. II. Mahmud’dan sonraki Tanzimat devrinde de sivil hastahanelerin kurulmasına rağmen, bilhassa harp çıkması muhtemel sınır bölgeleriyle, ordu merkezlerinin olduğu bölgelerde askerî hastanelerin yoğunluğu askerlere öncelik verildiğini göstermekle

³³⁴ Mustafa Kaçar, **Osmanlı Telgraf İşletmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986, s. 3-4.

³³⁵ Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Gelişi”, çev.Durdu Mehmet Burak, **OTAM**, sayı 14, 2003, s. 348.

³³⁶ Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi”, **Savaşın Barışa:150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)** 22-23 Mayıs 2006, Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Yayınları, İstanbul 2007, s. 120-130.

³³⁷ Erkân-ı Harbiyye binbaşlarından Seyfullah, “Telgraf-ı Askerî”, **MFA**, Cilt 4, cüz 12 Kânun-ı Sani 1299 / Rebiülevvel 1301 s.389-396; Cilt 4 cüz 24 Şubat 1299 / Rebiülahir 1301 s. 500-505; cilt 5, cüz 25, Mart 1300 / Cemaziyevvel 1301, s. 57-63; cilt 5, cüz 26, Nisan 1300 / Cemaziyelahir 1301, s. 112-127.

³³⁸ Nil Sarı, “Mekteb-i Tıbbiyye”, **DİA**, C. 29, İstanbul, 2004, s. 2-3.

beraber yazık ki istenilen seviyeye ulaşılamamıştır³³⁹. Muharebelerde cephedeki kayıplardan daha fazla olarak hastalıklardan kayıp olmaktadır. Kırım Savaşı'ndan örnek vermek gerekirse harp sırasında tifüsten hayatını kaybeden Osmanlı askerlerinin 35.000 olduğu tahmin edilmektedir. Fransız ordusu tifüsten 90.000 kayıp vermiş ve İngiliz-Fransız müttefik ordularının kayıplarının yüzde yetmişi muhtelif hastalıklar yüzünden olmuştur.³⁴⁰ 1899-1902 tarihleri arasındaki II. İngiliz-Boer savaşında İngiliz ordusu Boerlerin mermilerinden daha çok hastalıklardan kayıp vermiştir.³⁴¹ 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda 40.000'e yakın Osmanlı askeri tifüsten hayatını kaybetmiş³⁴², mülteci akınları salgın hastalıkları da şehirlere getirmiştir. Ayrıca Erzurum Askerî Hastanesinde görev yapan doktorların yarısı hastalıktan hayatını kaybetmiş ve her gün 300 civarında yaralı asker hastalıklar sebebiyle ölmüştür. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda ise Osmanlı kayıplarının 28.000 kadarı salgın hastalıklar sebebiyle olmuştur.³⁴³

MFA'de kolera, tifüs, tifo, dizanteri gibi salgın hastalıklarla ilgili herhangi bir makaleye ya da habere rastlamadık. Ancak "*kolera hakkında çok tetdikat yapılmasına rağmen çiçek hastalığının da önemsiz görülmemesi gerektiği*" öne sürülerek çiçek aşısı hakkında makale neşredilmiştir. Prusya'da kabul edilen ve her yıl tekrar tekrar yapılması gereken aşı sayesinde Prusya ordusu asker ve sivil kayıplarını telafi ederken, Avusturya ile kıyas edildiğinde 1870-1883 seneleri arasında tifüsten 4000 çiçekten ise 1000 askerin hayatını kaybettiği belirtilmekte ve bu rakamın azımsanmaması gerektiği beyan edilmektedir. Osmanlı'da henüz istatistiki bir çalışma olmadığı için İstanbul'da kaç kişinin çiçekten öldüğü bilinmiyorsa da bu rakamın yılda 3.000-4000 kişiden az olmadığı ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır.³⁴⁴

³³⁹ Fatih Tetik, **Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilimdalı Yakınçağ Tarihi (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 67-71.

³⁴⁰ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu, II. Baskı, Ankara, 2010, s. 50-53.

³⁴¹ Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 9.

³⁴² Oya Dağlar, **War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918)**, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Haarlem/Hollanda, 2008, s. XXXI.

³⁴³ Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 54-57.

³⁴⁴ Erkân-ı Harp Refakati Binbaşısından Ahmed Ragıb, "Mükerrer Aşı", **MFA**, Cilt 10, cüz 58, Rebiülâhîr 1304-Kânûn-ı Evvel 1302 (Kasım 1886), s. 311-312. Osmanlı topraklarında çiçek

Denizciler yahut genel olarak askerlerin bilmesi gerektiği için çevrilerek yayımlandığını tahmin ettiğimiz bir başka makale de suda boğulma meselesiyle ilgilidir. Almanya’da küçük zabıt/astsubay ve askerî mekteplerde suya düşenlerin nasıl kurtarılacağı ve sonraki süreçte neler yapılacağı hakkında 10 madde halinde sıralanan tavsiyelerin yer aldığı makalenin mülahazat kısmında müellif suya düşen bir kişinin tahliye edilmesi sırasında baş aşağıya asılmaması gerektiği, bunun ölümü hızlandırdığı için kesinlikle bundan kaçınılması gerektiğini salık vermektedir.³⁴⁵

Yaralıların zamanında tedavi edilememeleri de, hastalıklar kadar verilen kayıpları arttırmaktadır. Bu hususta 1877-78 ve 1897 harplerinde ciddî eksiklik hissedilmiştir. Muharebelerdeki kayıpların cephedeki olduğu kadar yaralanmalardan da geldiğini göz önüne alındığında MFA’de yaralılara yapılacak muameleyle ilgili makalenin³⁴⁶ de çıkış sebebi anlaşılmış olur. Rus askerî doktorlarından Dr. Valberg’in Rusça risalesinden tercüme olunan ve seri halinde yayınlanan makalede insan vücudu ve özellikleri kısaca tanıtıldıktan sonra yaralılara yapılacak ilk müdahale, suni teneffüs, zehirlenmelerde uygulanacak muamele, hastane görevlilerinin vazifeleri, ordunun yürüyüşü ve konaklamaları sırasında sağlık hizmeti, arabalarda bulunması gereken sıhhi malzemelerin neler olacağı izah edilmektedir. Makalede en çok üstünde durulan husus yaralıları yahut hastaları tekerlekli arabalara bindirip taşımının ızdırablarını hafifletmeleri için daha iyi olacağı ve bindirmenin nasıl yapılacağıdır. Tekerlekli arabadan kastedilen tekerlekli sandalye yahut tekerlekli sedye olabilir. 1897 Harbi sırasında Prusya ordusunda kullanılan yaralıların nakline mahsus araçların Almanya’dan satın alındığına dair bir belge³⁴⁷ bulabildiysek de bunların ne tür araçlar olduğu pek net olmamakla birlikte, kanaatimiz tekerlekli araba/sandalye olabileceği yönündedir.

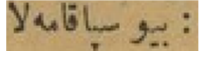
hastalığını önlemek ve kontrol altında tutmak maksadıyla 30 Mayıs 1885, 21 Temmuz 1894, 3 Mart 1904 ve 13 Ekim 1915 tarihlerinde olmak üzere dört defa aşı nizamnamesi çıkartılmıştır. Haldun Eroğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)”, **Millî Folklor**, Yıl 26, sayı 101, 2014, s. 196

³⁴⁵ Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Bedreddin, “Sudan Tahlis Edilenler Hakkında Yapılması Lazım Gelen Hususat” **MFA**, Cilt 22, cüz 130, s. 634-635.

³⁴⁶ Erkân-ı Harb Kaymakamı Salih Sabri, “Meydân-ı Muharebede Hıdemât-ı Sıhhiye”, **MFA**, Cilt 25, Cüz 146, 1318(1902), s. 490-501; Cilt 26, Cüz 151, 1319 (1903), s. 17-25; Cilt 26, Cüz 152 s. 115-116; Cilt 26, Cüz 153, 1319, s. 157-169; Cilt 26, Cüz 154, 1319, s. 242-254.

³⁴⁷ B.O.A. BEO. Dosya No 945, Gömlek No 70802, 1 Zilhicce 1314 / 3 Mayıs 1897.

2.12. Kitap Tanıtımı

Bu dönemde “Yabancı Askerî Müellifler” başlığı altında kitap tanıtımlarına yer verilmiştir. Dönemin tespit edilen ağırlıklı konularından olan topçu, piyade, istihkâm ve bunlardan başka mermi hızıyla alakalı beş kitap tanıtılmıştır. Sahra topçusunun diğer sınıflarla müşterek harekâtı üzerine yoğunlaşan yedi kısımlık bir kitabın tanıtımı, hafif piyade sınıfının keşif maksadıyla ordularda yeniden kurulmasını teklif eden bir kitap ve mermi hızıyla³⁴⁸ alakalı teorik bilgileri ihdas eden başka bir kitabın tanıtılması haricinde açık istihbarat kapsamına girecek iki kitabın tanıtılması kanaatimizce daha önemlidir. Avusturya Topçu yüzbaşlarından J. Schubert’in kaleme aldığı ve Belçika topçu yüzbaşlarından Budenhorst tarafından tercüme edilmiş olan *Avrupa Hükümetlerinin Sahra ve Cebel Topçuluğu* adlı kitap, devrin büyük ordularındaki topçuluk hizmeti ve esasları, bataryaların malzemeleri, topçuluk alanındaki gelişmeler, ihtiyat sınıflarının teşkili ve mühimmat tedariki konularını ele almaktadır. Schubert Avusturya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, İsveç, İsviçre ve Belçika ordularına yer vermiştir. Eseri Fransızcaya tercüme eden Budenhorst ise Osmanlı Devleti, Bulgaristan Emeti, Belçika, Danimarka, Flemenk (Hollanda), Karadağ, Norveç, Portekiz, Romanya ve Sırbistan ordularındaki topçuluğu da eklemiştir³⁴⁹. Diğer tanıtılan kitap ise istihkâmla ilgilidir. İstihkâm teorisinin kısaca izah edilmesini müteakip muhasara, hücum, bir istihkâmın savunması, köy ve ormanların hücum ve müdafaası hususlarının ele alındığı kitap, İtalya İstihkâm yüzbaşlarından tarafından yazılmış ve Roma Vogara Kitabhanesi tarafından 1891’de basılmıştır. Parma Nişan mektebi öğrencilerine verilen konferansın özeti olup son faslı da Plevne müdafaası üzerinedir.³⁵⁰ Topçulukla ilgili kitabın basım tarihi belirtilmemesine rağmen onun da 1888-1891 arasında basıldığını düşünmekteyiz. Zikredilen kitap topçuluk hususunda Avrupa ordularının güncel bilgilerini içermesi bakımından önemlidir. İstihkâmla ilgili kitapta

³⁴⁸ “Müellifât-ı Askeriyye-i Ecnebiyye” MFA, Cilt 18, Cüz 105, s. 183-186. Sahra Topçusunun Sunuf-ı Saire ile İttihad ve İrtibatı. Müellifi Fransa Mekteb-i Âlî-i Askerisinden Langlois, Hafif Piyade: Ezmine-i Kadime ve Müteahiredeki Vezaif ve Hıdmeti. Müellifi Belçika Grenadiyesi Kumandası Yüzbaşı Valdor dö Hoşy(?); “Müellifât-ı Askeriyye” MFA, cilt 18, cüz 107, s. 311-312. Mermiyatın Hava Derûnunda Hareketi. Müellifi Kont Spare. Paris Gotye Villar Kitabhanesi 1891.

³⁴⁹ “Müellifât-ı Askeriyye-i Ecnebiyye” MFA, Cilt 18, Cüz 105, s. 186-187.

³⁵⁰ y.y., “Müellifât-ı Askeriyye” MFA, cilt 18, cüz 107, s. 313-314.

da Plevne savunmasının yer alması, MFA müelliflerinin dikkatini çekmiş ve Osmanlı ordusunun istihkâm muharebesi hakkındaki detaylar yabancı bir subayın gözünden öğrenmek istenilmiş olabilir.

3. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MECMUA-İ FÜNÛN-I ASKERİYYE

MFA'nın Haziran 1325 (Haziran-Temmuz 1909) tarihinden itibaren yeniden numaralandırılmaya başlaması üzerine bu sayıdan itibaren II.Meşrutiyet dönemi olarak incelemeye aldık. Bu dönemde de neşredilen makalelerin içeriğinde ilk üç sırayı yine Yabancı Ordular, Eğitim, Askerî Teknoloji almaktadır. Yabancı ordular içerisinde bu kez Bulgaristan ilk sırada yer almaktadır. Bunda hiç şüphesiz, 1908'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Bulgaristan'ın İstanbul'u tehdit edebilecek bir güç olarak görülmesi etkilidir. Bu dönemde Avusturya-Macaristan ile ilgili bir tetkik veya havadis çıkmamıştır. Sadece makineli tüfeklerle ilgili bir incelemede Avusturya ordusunun sahip olduğu makineli tüfekler tanıtılmaktadır. Yabancı ordulara genel baktığımızda manevra ve talimlerinin ağırlıklı olarak takip edildiğini görmekteyiz. Eğitim konusunda ise taktik düzeydeki birlikler, sunûf-ı selâse (piyade, süvari, topçu), genel sıralaması ilk üçte değişmemiştir. Bu dönemde II. Abdülhamid devrinden farklı olarak Osmanlı ordusundaki gelişmelere de yer verilmiştir. Askerî teknolojide en çok makineli tüfeklerle ilgili yazı yayınlanmıştır. Muharebe incelemelerinde ise Rus-Japon savaşı ön plandadır.

II. Meşrutiyet döneminde resmi ve gayrı resmi askerî süreli yayınların sayısında da artış yaşanmıştır. *Zafer, Asker, Ordu ve Donanma, Musavver Seyf ve Kalem, Müdafaa-i Milliye, Haftalık Risale-i Askeriyye, Şanlı Ordu, Mâkes-i Efkâr-ı Askeriyye, Silah, Risale-i Mevkûte-i Harbiyye, Risale-i Mevkûte-i Bahriye, Mecmua-i Seneviyye-i Bahriyye, Donanma Mecmuası, Kılınç, Başçavuş* bu dönemde neşredilmiştir.

Bu süreli yayınlar için yarı resmî de denilebilir. Çünkü yazarları arasında askerler de vardır. Hatta MFA'de yazı yazan subayların bazılarının bu dergilerde de makale neşrettikleri veya tercüme yaptıkları görülmektedir. Meselâ, Yüzbaşı Ahmed Refik, Süvari Binbaşı Mehmed Sadık hem MFA'de hem *Ordu ve Donanma*'da

yazılar kaleme almıştır. Binbaşı Ebul Fuad Refik MFA ve *Musavver Seyf ve Kalem*'de yazı yazmıştır.

Zikredilen dergilerden bazıları önemlidir. *Zafer* Mart 1912'de yayım hayatına başlamış, 28 sayı çıktıktan sonra Balkan Harbi ile beraber yayımı kesilmiştir. Trablugarp Savaşı ile alakalı yazılar ve görsel malzeme bakımından kullanılabilir bir kaynaktır. *Donanma Mecmuası* ilk olarak *Donanma* ismiyle 121 sayı yayınlanmış, 122. sayıdan itibaren tekrar numaralandırılarak I. Dünya Savaşı sonlarına dek 45 sayı daha çıkmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra donanmada yapılan yatırımlar ve kamuoyu yaratma faaliyetleri açısından istifade edilebilecek bir kaynaktır. *Kılıç* mecmuası, Bağdat'daki VI. Ordu bünyesinde çıkmış ve 24 sayı yayınlanmıştır. Yazarları arasında Arap subaylar vardır. 29 sayı çıkan *Şanlı Ordu* ise 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmaya gelen Hareket Ordusu'nun yayım organıdır. Ağırlıklı olarak Hareket Ordusu propagandası ve II. Abdülhamid aleyhinde yazılara yer verilmiştir. *Mecmua-i Seneviyye-i Bahriyye* I. Dünya Savaşı boyunca yıllık olarak çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın denizlerdeki cephesi açısından -her ne kadar haberler tercüme ağırlıklı da olsa- kullanılabilir bir kaynaktır. *Başavuş* ise küçük zâbit yani astsubaylar için çıkartılmıştır. Temmuz-Eylül 1912 tarihlerinde 9 sayı halinde yayınlanan dergi kısa ömürlü olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı ordusunda yapılan düzenlemelere de kısaca temas etmek gerekir.

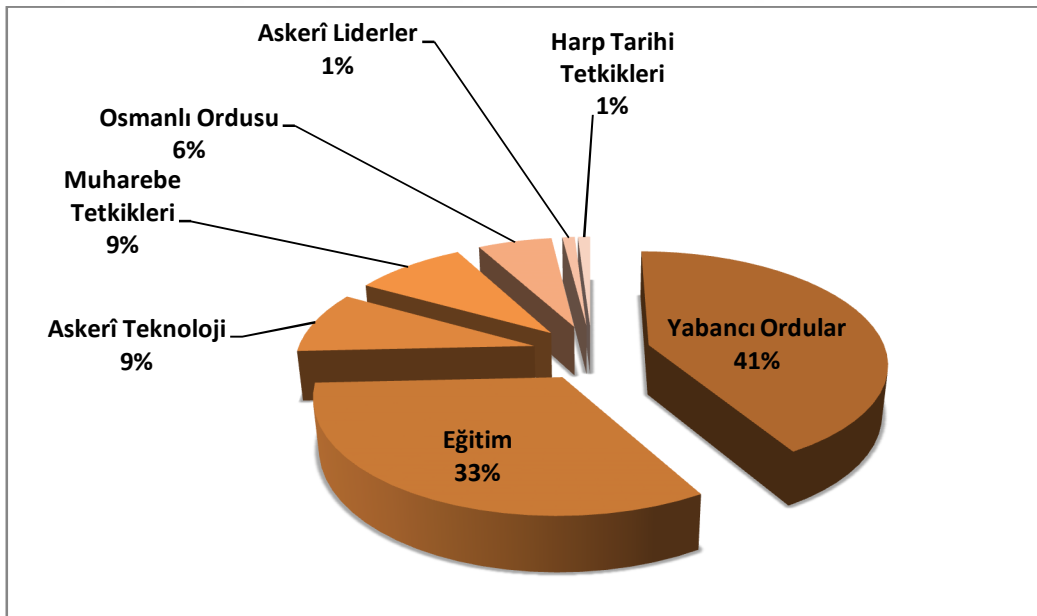
31 Mart olayından sonra asayişin sağlanmasıyla birlikte ordunun yapısı değiştirilmiş ve esaslı tedbirler alınmıştır. O zamana kadar onaltışar taburlu nizamiye tümenleri ve redif tümenlerinden teşkil edilen ordunun hazar kuruluşuna kolordu da dâhil edilmiştir. Her kolorduda üçer alaylı ve dokuzar taburlu üç tümenin bulunması ve her tûmende nişancı taburu ve her kolorduda bir nişancı alayı yer alması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan çıkarılan bir nizamname ile görev yapamayacak durumda olanlarla hizmetleri 20 yıl olanların emekliye sevki, 20 yıldan az olanların ise ihtiyat subay olarak istihdamı kararlaştırılmıştır. Tasfiye-i Rûteb-i Askeriyye Kanunu'nun çıkartılmasıyla, şehzadeler ve sözleşmeli yabancı uyruklu subayları dışarıda tutan kanunun 2. maddesi ile yaş hadleri teğmen-üsteğmen için 41, yüzbaşı

için 45, binbaşı ve yarbay için 52, albay için 58, tuğgeneral için 60, tümgeneral ve korgeneral için 65, mareşal için 68 olarak belirlenmiştir. 10 Aralık 1913 tarihinde çıkartılan Teşkilat Nizamnamesine göre kara ordusu Harbiye Nezaretine bağlı dört ordu müfettişliği halinde biri bağımsız (San'a) olmak üzere 13 kolordu, ikisi bağımsız (Hicaz ve Asir) 38 piyade tümeni, 4 süvari tümeninden teşekkül edilmiştir.³⁵¹

II. Abdülhamid devrinde kurulan Teçhizat-ı Askeriye komisyonu (1894), yazışmadan başka bir iş yapmadığı gerekçesiyle lağvedilerek Maliye Nezaretinde bir kaleme çevrilmiştir.³⁵²

II. Abdülhamid'in Seraskerlik ve ona bağlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti'nden bağımsız olarak kurduğu Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiyyesi ve Teftiş-i Askerî Komisyonu'nun lağvedilmesiyle Seraskerlik, yani Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti bu dönemde tekrar güç kazanmıştır.³⁵³

Grafik 10: II. Meşrutiyet Döneminde İşlenen Konular

³⁵¹ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", a.g.e., s. 58, 68-69.

³⁵² Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 487-488.

³⁵³ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", a.g.e., s. 50.

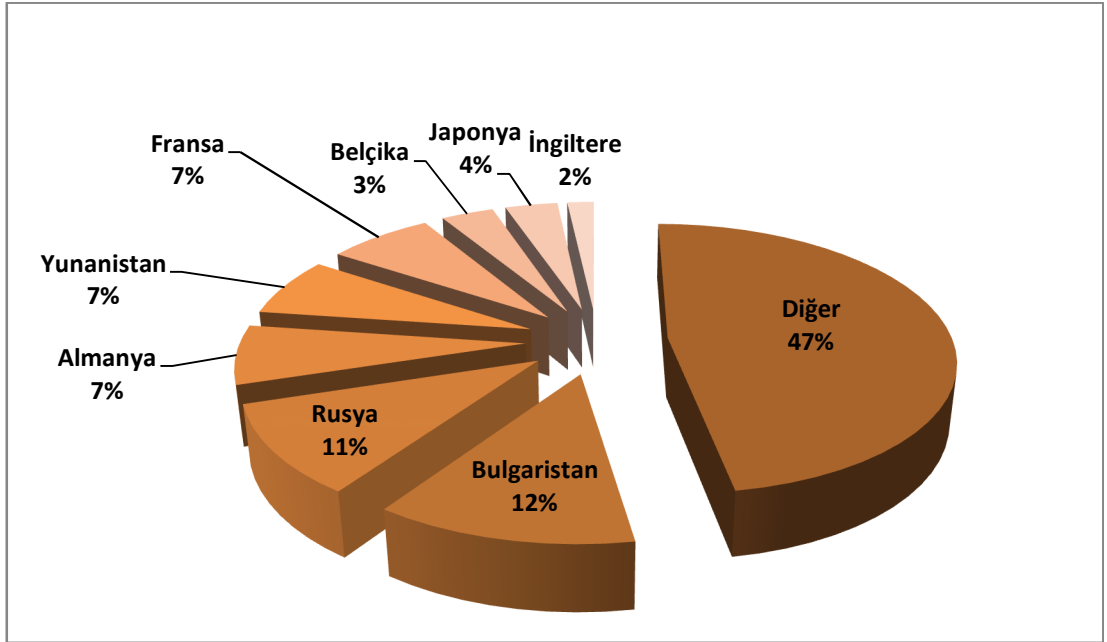
3.1. Yabancı Ordular

Bu dönemde yabancı orduların takibinde Bulgaristan'ın başı çektiğini görmekteyiz. Bulgaristan'ın adı yedi kez geçmektedir. Rusya, ikinci sırada yer almaktadır. Yunanistan ise üçüncü sıraya yükselmiştir. Bulgaristan ve Yunanistan hakkındaki yazıların artması, tehdit algısının değişmiş olmasına işarettir.

Grafik 11'de II. Meşrutiyet döneminde MFA'de zikredilen yabancı ordulara ait haber/makale sayıları yüzde ile gösterilmiştir. Diğer kategorisi içerisinde şu devletler yer almaktadır. Avusturya, Amerika, İspanya, Portekiz, İsveç, Sırbistan, Karadağ, Çin, Hollanda, Norveç, Danimarka, Brezilya, Salvator, Peru, Romanya, İran, Meksika, Arjantin, Şili, Paraguay, Avustralya, Fas, Kongo, Habeşistan, Afganistan, Nikaragua, Venezuela. Mecmuadaki tetkikler ele alınırken Belçika ve Japonya da diğer kategorisine dâhil edilmiştir.

Yabancı ordular hakkındaki yazılarda manevraların ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Manevraların askerî teknoloji ve doktrin alanındaki yeniliklerin takibi hususunda önemli bir fırsat olarak görüldüğüne kanaat getirmekteyiz.

Grafik 11. II. Meşrutiyet Döneminde Yabancı Ordular

3.1.1. Bulgaristan

Bu dönemde Bulgaristan ordusu hakkında beş tetkik yapılmıştır. İlk olarak 1908 tarihinde gerçekleştirdiği manevra incelenmiştir. Bu manevra, her fırka kendi mıntıkası dâhilinde ve tugayların karşılıklı olarak birbirini tahrikiyle yapılan talimlerden ibaret olmuştur. Okuyuculara bir fikir vermesi açısından Sofya tümeninin manevrası ele alınmıştır.³⁵⁴ Bulgaristan'da savaş vergilerini toplamakla mükellef tekâlif-i harbiye komisyonunun teşkilatı³⁵⁵; Bulgar ordusunun sınır karakollarında istihdam edilen köpeklerin yetiştirildiği sekiz talim devresinin tafsilâtı³⁵⁶; 1909 yılında Bulgaristan ordusunun askerî tensikâtı, kumanda heyeti ve askerî memurluklarda yapılan değişiklikler, dış ülkelere gönderdiği subaylar, silah talimleri, silah teçhizatı, kıyafet, trenler, telsiz telgraf hatları ve ordu bütçesi³⁵⁷ incelenmiştir. Son olarak ise Osmanlı topraklarına muhtemel bir Bulgar taarruzu fikri incelenmiştir. Şevket imzasını taşıyan bu makalede bilgi kaynakları belirtilmemiştir. Fakat Şevket Bey, baş taraftaki ifade kısmında uzun süredir uğraşarak elde ettiği tetkiki *Bulgaristan Ordusu* adıyla neşrettiğini duyurmaktadır. Bulgaristan ordusunun Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği bir harpte harekât gerçekleştirebileceği iki bölge (Üsküp-Makedonya ve Sofya istikameti) ve Bulgaristan'a karşı yapılabilecek savunma, Bulgar ordusunun seferberliği, erzak ve iaşesi, piyade alaylarının, süvari sınıfının, sahra topçusunun, istihkâm taburlarının, şimendiferlerin seferberliği ve Bulgar ordusunun tecemmu noktaları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.³⁵⁸ Aslında bu makaleden anlaşıldığına göre, Osmanlı ordusunun Bulgar saldırısı fikrine hazırlıksız olmadığı, oluşabilecek riskleri hesapladığı, aksine bunun için planlar yaptığı ortadadır. Fakat komuta kademesi ve istihbarat birimlerinin uyumlu çalışmaması, alınan istihbaratın gereğinin yerine getirilememesi yenilginin esas sebepleri olarak görülmelidir.

³⁵⁴ Kolağası Sedat, "Bulgaristan Ordusu Manevralarından", **MFA**, Kânûn-ı Evvel 1325, Numero 7, s. 399-403.

³⁵⁵ y.y., "Bulgaristan Vakt-i Hazar ve Seferde Tekalif-i Harbiyye Komisyonları" **MFA**, Haziran 1325, Numero 1, s. 63-64.

³⁵⁶ Binbaşı Mehmed Ali, "Bulgaristan'da Hudut Karakollarında Bulundurululan Köpeklerin Sureti Talim ve Terbiyeleri", **MFA**, Ağustos 1326, Numero 6, s. 315-332.

³⁵⁷ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Şubesinde Memur Erkân-ı Harb Binbaşı Yusuf Cemal, "1909 Senesinde Bulgaristan Ordusundaki Terakkiyat", **MFA**, Ağustos 1326, numero 6, s. 351-359.

³⁵⁸ Şevket, "Bulgaristan Darülharekatı", **MFA**, Mayıs 1328, s.128-186.

3.1.2. Rusya

Rusya ordusu hakkında bu dönemde MFA'de beş yazı yayınlanmıştır. Rus ordusunun 1904-5 Japonya savaşından sonra teşkilat, zâbit, talim, iaşe, elbise, teçhizat açısından yaptığı değişiklikler³⁵⁹; makineli tüfeklere komuta edecek subay yetiştirmek için Rusya'da harp okullarında makineli tüfek derslerinin konulduğuna dair bir haber³⁶⁰; Rus ordusunda piyadenin taarruz ve savunması, dağ muharebesinde ve gece muharebesinde piyadenin rolü, makineli tüfeklerin kullanımı, topçu sınıfı, topçunun vazifesi, topçunun araziden istifade etmesi ve süvari sınıfı hakkında yeni fikirler³⁶¹; piyade-süvari-topçu sınıfının ihtiyacını karşılayacak atların seçilmesi için yapılan yarış ve at sergisi³⁶² ele alınmıştır. Süvari Binbaşısı Sadık imzasıyla yayınlanan fakat herhangi bir kaynak gösterilmeyen makalede, Rusya'nın Almanya ve İsveç ile muhtemel bir harbine odaklı, piyadenin süvariye karşı manevrası, süvari kolordusunun yürüyüş kolları ve tugay manevrasının tecrübe edildiği 1910 manevraları incelenmiştir. Binbaşı Sadık Bey, başlangıç kısmında manevraya yabancı ülke ataşemiliterleri, Fransız General Forge'un başkanlığında üç subay ve Hindistan'da görev yapmış bir İngiliz binbaşının iştirak ettiğini belirtmektedir.³⁶³ Bir ihtimal olarak Sadık Bey'in manevraya dair tafsilatı Osmanlı ataşemiliterinden öğrenmiş olabileceği düşünülebilir.

3.1.3. Yunanistan

Yunanistan ordusu hakkında bu dönemde dört tetkik yayınlanmıştır. İlki ordunun hareketi sırasında emniyet görevinin yürütülmesi üzerinedir. Yunan ordusunda ileri karakolların teşkili, küçük posta ve nöbetçiler, ileri karakol süvarisi, düşman hücumunda ileri karakolların görevi, ileri karakolların yaptıkları talimler ve

³⁵⁹ Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüseyin Selahaddin, "Mançurî Harbinden Beri Rus Ordusunda Islahat", **MFA**, Şubat 1325, Numero 9, s. 513-527.

³⁶⁰ "Rusya", **MFA**, Kânûn-ı Sâni 1325, Numero 8, s. 512.

³⁶¹ Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüseyin Selahaddin, "Rusya'da Efkar-ı Tabiyeviye", **MFA**, Mart 1326, Numero 1, s. 49-64; Nisan 1326, Numero 2, s. 125-128.

³⁶² Süvari Binbaşısı Mehmed Sadık, "1910 Senesi Sonbaharında Umum Rusya Süvari Remont ve Haraları Bargir Sergisi", **MFA**, Temmuz 1326, Numero 5, s. 239-244.

³⁶³ Süvari Binbaşısı Mehmed Sadık, "Rusya Hassa Ordusunun En Son Bahar Manevraları", **MFA**, Kânun-ı Sâni 1326, Numero 11, s. 623-647.

firarilere yapılan muamele incelenmiştir.³⁶⁴ İkinci tetkikte Yunan Ordusunun 1912 yılındaki ilkbahar manevrası incelenmiştir. Müellifi belli değildir. Herhangi bir imza taşımadığı gibi herhangi bir kaynak da belirtilmemiştir. 1911 senesinde gelen Fransız askerî heyetinin planı doğrultusunda gerçekleştirilen bu manevrada hedef, seferberlik sırasında ihtiyatlarla genç neferlerin yorgunluğa tahammülü ile nakliye ve iâşe kabiliyetini ölçmektir. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23 Mayıs günlerinde yapılan manevraların tafsilatı yer almaktadır.³⁶⁵ 1912 yılında muhtemelen Balkan Harbi arefesinde iki tetkik yapılmıştır. İlki Yunan ordusunun askere alma kanunudur. Askere alınacak yaş gurupları, askerlikten men edilenler ve muaf olanlar, askere alma dönemleri hakkında bilgi verilmiştir.³⁶⁶ İkincisi ise Yunan ordusunun teşkilatına dairdir. Yunan ordusunun piyade, süvari, topçu sınıfı; kullandığı silahlar, asker ve subayların elbiseleri ve bütçesine yer verilmiştir.³⁶⁷

3.1.4. Almanya

Almanya ordusu hakkında dört inceleme mevcuttur. Manevraları ön plandadır. Alman ordusunun sahra topçusu teşkilatının yapısı³⁶⁸ erken tarihli bir tetkikte ele alınmıştır. Herhangi bir imza ve kaynak belirtilmeyen makalede 1910 yılında Berlin civarında gerçekleştirilen, Berlin istikametine gerçekleştirilecek bir düşman istilasına -Rusya- karşılık süvarilerin kabiliyetini ölçme amaçlı kolordu manevrası³⁶⁹; Kolağası Yahya Hayati'nin mütercim imzasıyla neşrettiği ama kaynak belirtmediği Metz-Diedenhofn arasındaki arazide süvarilerin ileri karakol ve keşif kabiliyetini ölçme odaklı bir tatbikat³⁷⁰; A. imzasıyla çıkan ve *Revue Militaire de l'Etrangere*'dan tercüme edilen, 1912 yılında Saksonya dâhilinde, Elbe ve Molde nehirleriyle Leipzig ve Dresden şehirleri arasındaki bölgede icra edilen batıdan gelebilecek bir tehdide

³⁶⁴ y.y., "Hareket ve İkamet Esnasında Emniyet Hıdmatı (Yunan Ordusu Hıdmat-ı Seferiye Nizamnamesinden)", **MFA**, Teşrin-i Sâni 1326, Numero 9, s. 559-581.

³⁶⁵ y.y., "Yunanistan Ordusunun 1912 Manevrası", **MFA**, Mayıs 1329, s. 71-157.

³⁶⁶ y.y., "Ahz-ı Asker Kanunu Hülasası", **MFA**, Aded 6-7, 1 Ağustos ve Eylül 1328, s. 369-375.

³⁶⁷ y.y., "Ordu Teşkilatı Hakkında Layiha", **MFA**, Aded 6-7, 1 Ağustos ve Eylül 1328, s. 375-426.

³⁶⁸ Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Süreyya, "Fransa ve Almanya'da Sahra Topçusunun Sureti-İstihdamı", **MFA**, Teşrin-i Evvel 1326, Numero 8, s. 431-449.

³⁶⁹ y.y., "Prusya Hassa Kolordusunun 1910 Kolordu Manevrası", **MFA**, Şubat 1327, Numero 12, s. 557-614.

³⁷⁰ Erkân-ı Harbiye kolağalarından Yahya Hayati (mütercim), "Arazi Üzerinde Süvari Hıdmat-ı Seferiye Tatbikatı", **MFA**, Nisan 1329, s.1-70.

karşı –Fransa- Almanya'nın seferberlik seviyesini ölçme amaçlı manevra³⁷¹ incelenmiştir.

3.1.5. Fransa

Fransız ordusu hakkında üç tetkik yapılmıştır. Bu yazılarda 1834'ten beri Fransız ordusu subayları için çıkartılan kanunlar ve bu kanunlarda yapılan değişiklikler³⁷²; Fransız topçusunun eski ve yeni atış usullerinin mukayesesi³⁷³; Fransız ordusunun sahra topçusu teşkilatının yapısı³⁷⁴ incelenmiştir.

3.1.6. İtalya

İtalya ordusu iki defa zikredilmiştir. Erkân-ı Harbiyye Kaymakamlarından Süreyya imzasıyla yayınlanan makalede, İtalyan ordusunun 24 Ağustos-3 Eylül 1909 tarihinde kuzey İtalya'da gerçekleştirdiği manevra incelenmiştir. Bu manevranın amacının Avusturya-Macaristan sınırında muhtemel bir harp durumunda İtalyan ordusunun seferberlik süratinin ölçülmesi olduğu açıklanmıştır. Manevranın icrası gün gün kaydedilmiştir. Süreyya Bey'in, manevra hakkında değerlendirme kısmındaki *“günü gününe takib edilen işbu manevraların sûret-i icrası hakkında hülâsaten ve suret-i umûmiyede kariin-i kirama bir fikir verilmiş olduğunu zannederiz”* ifadesinden manevrayı bizzat gözlemlediği anlaşılmaktadır.³⁷⁵ Bundan başka olarak 1909 senesinde İtalyan ordusundaki makineli tüfek bölükleri hakkında bir haber neşredilmiştir. İtalyan ordusunun 220 makineli tüfeği vardır ve bunlardan

³⁷¹ A., “1912’de Alman İmparator Manevraları”, **MFA**, Haziran 1329, s. 159-202.

³⁷² Binbaşı Mehmed Cemil, “Fransa Ordusunda Zabitâmın Hal ve Mevki”, **MFA**, Kânun-ı Sâni 1327, Numero 11, s. 477-556.

³⁷³ Topçu Erkân-ı Harbiyesinden Ferik Ahmed Muhtar, “Fransa’da Tanzim-i Endaht”, **MFA**, Kânûn-ı Sâni 1325, Numero 8, s. 449-464.

³⁷⁴ Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Süreyya, “Fransa ve Almanya’da Sahra Topçusunun Suret-i İstihdamı”, **MFA**, Mayıs 1326, Numero 3, s. 152-157. Eylül 1326, Numero 7, s. 422-430.

³⁷⁵ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Şubesinde Erkânı Harbiyye kaymakamlarından Süreyya, “İtalya’da 1909 Senesinde İcra Edilen Kolordular Manevraları”, **MFA**, Nisan 1326, Numero 2, s. 65-88.

110 adedi süvari alaylarına, piyade ve Alp taburlarına ikişer taburdan oluşacak şekilde dağıtıldığı bilgisi verilmiştir.³⁷⁶

3.1.7. İngiltere

İngiliz ordusu hakkında çıkan bir haberde ordunun hıdmat-ı seferiye nizamnamesi incelenmiştir. Bu yeni nizamnamede keşif ve raporlama hakkında oldukça geniş bilgi verilmiş, makineli tüfeklerin toplu ateşi sadece bir hedefe yönlendirilebileceği orta mesafede kullanılan makineli tüfeklerin, gizlenme mümkün olursa tüfek ateşi mesafesinde kullanılabileceği açıklanmıştır.³⁷⁷ Bu dönemde İngiliz ordusunun tehdit algılamasının dışında kaldığı düşünülebilir. Model ordu olmadığından sadece bir habere konu olmuştur fakat donanmada İngiliz tesirinin olduğu malumdur. Mecmua-i Fünûn-u Bahriyye'nin de bir incelemesi yapılırsa bu konu hakkında kesin bir kanaat oluşabilir.

3.1.8. Diğer

1909 yılında Belçika'da yapılan süvari talimleri ve elde edilen tecrübeler incelenmiştir. Manevranın temel gayesi Kıtaların memleket dâhilinde iâşesi ve bu iâşenin arabalarla teminidir. Manevralarda süvariler taktik ve strateji noktasından pek çok hatalar yapmıştır bunda Belçika ordusunun 1902 tarihli Milis Kanunnamesi uyarınca birliklerin eğitilmesinin zorlaşması rol oynamaktadır.³⁷⁸

Japonya hakkında yapılan tetkik, Japon ordusu piyade talimnamesi üzerinedir. Osmanlı ordusu talimnamesinin daha iyi olduğu, ancak yine Japon ordusuna ait talimnamede önemli görülen üç madde incelenmiştir.³⁷⁹ Grafik 11'de gösterilen "Diğer" kategorisindeki ülkeler, makineli tüfek teşkilat ve teçhizatları incelenmiş oldukları hasebiyle Askerî Teknoloji bahsine dâhil edilmişlerdir.

³⁷⁶ "İtalya", **MFA**, Kânûn-ı Sâni 1325, Numero 8, s. 512.

³⁷⁷ "İngiltere", **MFA**, Kânûn-ı Sâni 1325, Numero 8, s. 512.

³⁷⁸ y.y., "Belçika'da Büyük Süvari Talimleri", **MFA**, Ağustos 1325, Numero 3, s. 129-138.

³⁷⁹ y.y., "Japon Piyade Talimnamesinde Şayan-ı Dikkat Bazı Nukat", **MFA**, Ağustos 1325, Numero 3, s. 162-165.

3.2. Eğitim

Eğitim bahsinde işlenen mevzulara girmeden önce II. Meşrutiyet devrinde orduda eğitim alanında yapılan faaliyetlere kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır.

1909 yılında topçu sınıfındaki mümtaz sınıf lağvedildi. Mekteb-i Harbiyye'nin başındaki kişinin nazır unvanı kaldırılarak okulda alay teşkilatı kuruldu. Balkan savaşında ise üçüncü sınıf teğmen, ikinci sınıf ise asteğmen rütbeleriyle kıtalara gönderilmiştir³⁸⁰

Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra İstanbul dışındaki Harbiye mektepleri kapatıldı. Mekteb-i Harbiyye ise önceden kapatılan Mekâtib-i Askeriye Nezareti'nin yerine kurulan Terbiye ve Tedrisât-ı Umumiyye umum müfettişliğine bağlandı. Askerî okullarda eğitim süresi ile ilgili de bir takım düzenlemeler yapıldı. Yeni düzenlemelere göre askerî rüşdiyelerin eğitim süresi üç yıla inerken, askerî idadiler üç yıla çıkarıldı ve Mekteb-i Harbiyye'nin eğitim süresi iki yıla düşürüldü. Tabur statüsünden alay statüsüne geçildi.³⁸¹

1909'da Mekteb-i Harbiyye kumandanlığına atanan Vehip Bey (Kaçı), ilk iş olarak disiplini, görgü ve terbiyesiyle gözde olan subayları Kuleli ve Harp Okulu'na muallim olarak atadı. Bu öğretmenleri bölük ve tabur komutanı da yapan Vehip Bey askerî dersler ve taktik hocalığı vazifelerini de uhdelerine vermiştir. Disiplin işini sıkı tutan Vehip Bey, kurallara uymayan, derslere devam etmeyen, kabadayı ve laubali hareketleri olan talebeleri okuldan attırıştır. 31 Mart Vak'ası'ndan sonra Mekteb-i Harbiye'den atılan bazı öğrencileri, kendisi de İttihatçı olmasına rağmen, bu atılmalarda haksızlık yapıldığına kanaat getirdiğinden okula tekrar geri kazandırmıştır. Karavanadan yemek yeme usulünü kaldıran Vehip Bey, öğrencilerin her birine mahsus tabak, masa, bardak, çatal, kaşık, bıçak verdimiş, yemekhaneleri ve yatakhaneleri düzene koyduğu gibi havagazı ile aydınlatmayı kaldırarak elektrik tesisatı kurdurmuş, ayrıca sobaları kaldırarak kalorifer sistemini getirmiştir. Vehip Bey'den önceki dönemde Harbiye'yi bitiren subaylar, kendi masraflarını kendileri karşıladılar. Dönemin Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ile görüşen Vehip Bey,

³⁸⁰ Muzaffer Erendil, **a.g.e.**, s. 106.

³⁸¹ Abdülkadir Özcan, "Harbiye", **D.İ.A.** C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997, s. 117; İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, **a.g.e.**, s. 62-63.

vazifeye başlayan subaylara teçhizat bedeli verilmesini sağlamıştır. Vehip Bey ayrıca “Kahramanlık Günleri” adıyla seminer dersleri düzenletmiş, 1877-78 Rus Savaşı ile ilgili Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1897 Dömeke Savaşı ile alakalı olarak da Rıza Paşa’ya konferans verdirdiği gibi, 1905 Rus-Japon Savaşı komutanlarından Japon Mareşal Noji’yi davet ederek mezkûr savaşa dair bir konuşma yaptırmıştır³⁸².

Küçük zâbit/astsubay eğitimi veren bir okul, 1909’da Alman danışman Ditzfurt Paşa’nın gözetiminde İstanbul’da *Gedikli Küçük Zabıt Mektebi* adıyla açılmıştır. Şubat 1909’da *Piyade Endaht Mektebi*, Ocak 1910’da *Sahra ve Ağır Sahra Topçu Mektebi*, Ekim 1911’de *Ağır Topçu Endaht Mektebi*, *Süvari Binicilik ve Tatbikat Mektebi*, 1912’de *Levazım Mektebi* açılmış, bilahare *Projektör Mektebi*, *Nakliye Mektebi*, *Tayyare Mektebi*, *Tatbikatlı Baytar Mektebi*, *Tatbikatlı Sıhhiye Mektebi*, *Torpil Talimgâhı* gibi yeni askerî teknolojileri kullanabilecek askeri personel yetiştirmeyi hedefleyen, Harbiye ve Mühendishane mezunu mülazımların devam edeceği teknik sınıf okulları açılmışsa da, I. Dünya Harbinin çıkmasıyla birlikte muvazzaf personel ihtiyacından dolayı hepsi kapatılmıştır.³⁸³

3.2.1. Genel Askerî Eğitim

Bu dönemde genel askeri eğitim hakkında yedi tetkik mevcuttur. 1909’daki yeni piyade talimnamesinde neferlerin esas vaziyeti, yürüyüş, koşar adım, dönüş, tüfek doldurma ve ateş etme usûllerinin izahı³⁸⁴; acemi askerlerin atış talimlerindeki usûller³⁸⁵; süvarilerin keşif talimleri eğitimi, keşiflerde otomobil, gazlı velospid [motosiklet] ve basit velospidlerin rolü³⁸⁶; gece yürüyüşlerinin önemi, gece yürüyüşü talimleri, Japon piyadesinin gece eğitimi ve Rusya ile yaptığı savaşta gece

³⁸² Yüksel Nizamoğlu; **Vehip Paşa (Kaçı)’nın Hayatı ve Askerî Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 46-48. Kitap olarak da yayınlanmıştır.

³⁸³ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, **Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1789-1914**, Gültekin Yıldız (Editör), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013 s. 69-72.

³⁸⁴ Yüzbaşı Ahmed Refik, “Yeni Piyade Talimnamesine Nazaran Neferin Talim ve Terbiyesi”, **MFA**, 1Kânûn-ı Evvel 1325, Numero 7, s. 404-422.

³⁸⁵ y.y. “Aceminin Amelî Endaht Terbiyesi”, **MFA**, Temmuz 1327, Numero 5, s. 188-217.

³⁸⁶ Erkân-ı Harb Kolağası Şefik Avni, “Keşif Talimleri”, **MFA**, Haziran 1328, s. 187-258; Temmuz 1328, s. 260-368.

yürüyüşleri³⁸⁷ tetkiklerin muhtevasını oluşturmaktadır. Bunlardan başka Binbaşı Bedreddin Bey tarafından tamamen Almanya, Alman coğrafyası ve Alman bakış açısını yansıtan, Alman General von Hosle'nin makalesinden tercüme edilen yazıda 1806 ve 1866 muharebeleri başta olmak üzere başlıca 19. yüzyıl savaşlarından örneklerle başlayarak dağlık arazilerde harp etmenin usulleri ele alınmıştır. Von Hosle, Alp dağlarında yapılabilecek çarpışmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Burada İtalya, Prusya ve Avusturya-Macaristan için ortak tehdit olarak algılanmaktadır. General von Hosle'a göre dağlık bir arazide ateş geldiği zaman mevzi almak ve kendini koruyacak bir siper bulmak pek mühimdir. Ayrıca dağ muharebeleri için küçük müfrezeler oluşturulmalı ve bunların teçhizatı evvelden ayarlanmalıdır.³⁸⁸ Bedreddin Bey'in bu makaleyi tercüme etmesi, şerh yapmaması bir eksiklik olarak yorumlanabilir. Ancak 1909 Temmuzunda çıkmış olması, Osmanlı Devleti'nin gerek Balkan coğrafyasında Makedonya ve Arnavutluk'ta; Doğu Anadolu'da ve Karadeniz'de eşkıya ve âsi kovalaması ve bu çarpışmaların dağlık arazilerde geçmesi, dağlık bir arazide muharebe etme konusunun seçilmiş olmasına sebep olabilir. Bu konuda da dönemin model ordusu olan Prusya ordusunun tecrübeleri öğrenilmek ve transfer edilmek istenmiştir denilebilir.

3.2.2. Piyade, Süvari, Topçu Eğitimleri

Sunûf-ı Selâse yani üç sınıf eğitimi hakkında bu dönemde dokuz tetkik yapılmıştır. Yeni Alman piyade talimnamesine göre piyadelerin atış talimi, hedefe isabet mesafesi³⁸⁹; düzgün olarak hedefin tutturulması usûlleri³⁹⁰; süvari sınıfına yeni alınan acemi askerlerin yaya, jimnastik, nişan, avcı, ahır ve silah talimleri³⁹¹;

³⁸⁷ Maltepe Piyade Endaht Mektebi Kumandanı Refakatine Memur Mekteb Muallimlerinden Erkân-ı Harbiyye yüzbaşı Yusufpaşalı Tahsin, "Gece Yürüyüş ve Muharebeleri", **MFA**, Mart 1328, s. 1-48; Nisan 1328, s. 49-127.

³⁸⁸ Mütercim: Erkân-ı Harb Binbaşı Bedreddin, "Dağ Muharebâtı", **MFA**, 1 Temmuz 1325, Numero 2, s. 65-86.

³⁸⁹ Mümtaz Yüzbaşı Hasan Zeki, "Vakt-i Harbte Piyade Endahtının Amiken İntişarının Ehemmiyet-i Tabiye ve Maneviyesi", **MFA**, Ağustos 1326, Numero 6, s. 303-314.

³⁹⁰ Muharriri: Mirliva Şon Mütercimi: Erkan-ı Harbiye Kolağası Kerameddin, "Bir Piyade Kıtasının Harp Tertibi Endaht Talimi", **MFA**, Şubat 1326, Numero 12, 731-758.

³⁹¹ y.y. "Süvarinin Acemi Efradının Usûl-i Talim ve Terbiyesi", **MFA**, Ağustos 1327, Numero 6, s. 219-294.

süvarilerin harp meydanında yaya savaşmak durumuna mahsus olarak eğitimleri³⁹²; topçu bataryalarının Napoleon'un üç fırkalı kolordu sistemi gibi üç toplu bataryalardan oluşturulmasının lüzûmu ve bu bataryalar hakkındaki genel malûmat³⁹³ dikkatimizi çeken tetkiklerdendir.

3.2.3. Taktik ve Operatif Eğitim

Taktik birliklerin eğitimiyle ilgili sekiz inceleme bulunmaktadır. Bunlardan biri orijinal bir tetkiktir. Almanya'nın Elsbrunn ordugâhına giden müellif Kolağası Rıfat Bey, Prusya ordusunun piyade bölüğünün eğitimini 1 Mart-15 Nisan arasındaki 45 günde askerlerin gruplara ayrılışı, jimnastik-idman talimleri, bölük yayılması ve muharebe düzenindeki talimleri, sahra ocaklarında yemek pişirme usulü ile gece talimleri gibi başlıklar altında incelemiştir.³⁹⁴ Bu incelemeden başka olarak bir tümenin yürüyüş nizamı³⁹⁵, taktik problemler üzerinden yola çıkılarak muharebede bölüklerin düzeni³⁹⁶, taktik problemlere göre bölüğün tesadüfî muharebelerde alacağı pozisyon³⁹⁷, dikkatimizi çeken incelemeler arasındadır.

Operatif eğitim olarak kolorduların eğitimi üzerinde iki yazıya rastlamaktayız. Bunlardan ilki kolorduların harpte idare etmek usûllerini içeren, Napoleon, 1866 Prusya-Danimarka ve 1870-71 Prusya-Fransa Savaşından örneklere yer vermektedir.³⁹⁸ İkincisi de Napoleon'un üç tümeden oluşturduğu kolordu sistemi ve Napoleon'un bu sistemden nasıl yararlandığı hakkında detaylı bilgiye yer vermektedir.³⁹⁹

³⁹² Almanya'da Birinci Layb Hussar Alayı'nda ikmal-i ameliyâta memur Süvari Mülâzım-ı Evveli Mahmud Cemil, "Yaya Muharebe", **MFA**, Nisan 1327, Numero 2, s. 1-84.

³⁹³ Erkân-ı Harb Binbaşısı Bedreddin, "Üç Toplu Bataryalar ve Pişdar Topçusu", **MFA**, Temmuz 1325, Numero 2, s. 113-128 ; Ağustos 1325, Numero 3, 139-143.

³⁹⁴ Erkân-ı Harbiye Kolağası Asım, "Bölük Talimi ve Muayenesi", **MFA**, Eylül 1326, Numero 7, s. 385-421.

³⁹⁵ Kolağası Rıfat, "Tabiye Mesâili", 1 Kânûn-ı Sâni 1325, Numero 8, s. 490-511.

³⁹⁶ Binbaşısı Mahmud Kamil, "Bölüklerin Muharebeye İhzarı", 1 Kanûn-ı Evvel 1325, Numero 7, s. 385-398.

³⁹⁷ y.y., "Mes'elelerle Bölüğün Muharebeye İhzarı", **MFA**, Haziran 1325, Numero 1, s.56-62.

³⁹⁸ Erkân-ı Harp kolağası Hüseyin Hüsnü, "Sevkuiceş Hakkında Mütalaa", **MFA**, Mart 1326, Numero 1, s. 15-23.

³⁹⁹ Kolağası Rıfat, "Üç Fırkalı Kolordu", **MFA**, Kânûn-ı Evvel 1325, Numero 7, 447-449.

3.2.4. Fikriyat ve Maneviyat

Teorik eğitim de diyebileceğimiz maneviyat ve fikriyat başlığı altına topladığımız inceleme/makaleler, askerliğin genel tanımı ve vatan sevgisi odaklıdır. Rus General Dragomirof'un 1893'te yazdığı bir kitapçıktan tercüme edilen incelemede general, terbiye, rütbe ve itaat kavramları izah edilmiştir.⁴⁰⁰ Asker ve subayların kalbini vazife aşkıyla doldurmanın önemi, askerliğin ne demek olduğu, vatan sevgisinin tarifi, ehemmiyeti ve bir askerin ülkesine karşı vazifeleri⁴⁰¹, geçmiş yabancı ve Osmanlı muharebelerinden örneklerle askerliğin faziletleri⁴⁰² tetkik edilen konular arasındadır.

3.2.5. Subay ve Astsubay Eğitimi

Bu dönemde MFA'de subay ve astsubay eğitimiyle ilgili iki makale yayınlanmıştır. İlki küçük zâbit/astsubaylar üzerinedir. Tercüme bir yazıdır. Astsubayların orduya alındıkları günden itibaren görecekları eğitim süreçleri (dağınık nizam, avcı görevin, yatarak sürünerek ilerlemek, çeşitli pozisyonlarda ateş açmak) izah edilmiş, aynı zamanda bir küçük zâbitin/astsubayın mutlaka bilmesi lazım gelen on taktik problem açıklanmıştır.⁴⁰³ İkinci tedkik de tercümedir fakat kaynak belirtilmemiştir. İaşe subayları hakkındadır. Ordunun ikmal ve beslenme işlerini idare edecek subay olan iaşe zâbitinin yetiştirilmesine hasredilen bu incelemede, iaşe zabitanın seferî görevleri, emir-komuta zincirindeki yeri, nizamnamelere olan vukufu, iaşe vasıtalarının türleri ve bunları idare edebilmesi izah edilmiştir⁴⁰⁴.

⁴⁰⁰ Süvari Binbaşısı Ahmed Sadık, "Askerlikte Terbiye, Rütbe, İtaat", **MFA**, Nisan 1326, Numero 2, s. 115-124.

⁴⁰¹ Ahmed Refik, "Vazife-i Askeriyye", **MFA**, Eylül 1326, Numero 7, s. 367-384.

⁴⁰² Ahmed Refik, "Vezaif-i Askeriyye" **MFA**, Teşrin-i Evvel 1326, Numero 8, s. 450-464.

⁴⁰³ Yüzbaşı Ahmed Refik, "Küçük Zabıt Nasıl Yetiştirilir", **MFA**, Mart 1326, Numero 1, s. 31-48; Nisan 1326, Numero 2, s.89-114; Mayıs 1326, Numero 3, s. 144-151.

⁴⁰⁴ Mütercimi Erkan-ı Harp Kolağası Mehmed Hayri, "İaşe Zabiti", **MFA**, Haziran 1327, Numero 4, s. 142-176.

3.3. Askerî Teknoloji

3.3.1. Makineli Tüfek / Mitralyöz

Makineli tüfek 1851 yılında Belçika Ordusu yüzbaşlarından Henry-Joseph Fafchamps tarafından⁴⁰⁵ bulunmuşsa da, patenti alınan ilk makineli tüfek el çevirmeli çok namlulu Gatling silahıdır ve 1862’de Amerikan İç Savaşı’nda kullanılmıştır.⁴⁰⁶ Daha sonra 1860’lar boyunca Fransa’da geliştirilen mitralyözler, her biri 10 şarjörle beslenen, elle çevrilen, 37 namlulu ve dakikada 100-150 atış yapabilen silahlardır.⁴⁰⁷

Osmanlı ordusu içinde 1910 düzenlemesiyle planlanmış ancak silah ithalatının zamanında yapılamaması ve araya Balkan Savaşı’nın girmesiyle kurulamamış olan *Mitralyöz Bölükleri*, 1913 düzenlemesiyle kolordu kuruluşuna dâhil edilmiştir.⁴⁰⁸

Makineli tüfekler hakkında MFA’de II. Meşrutiyet döneminde müstakil olarak dört makale yayınlanmıştır. Bunlardan biri oldukça orijinaldir. Tevfik Vehbi imzasını taşıyan makale, Malisör İsyanı sırasında cephe hattında yazılmış ve önsözünü de Pertev Paşa kaleme almıştır. Makineli tüfeklerin kısaca tanım ve tarifi, bazı yabancı ülkelerde kullanımıyla ilgili yapılan tartışmalar ve Malisör İsyanı sırasında makineli tüfeklerle elde edilen tecrübeler değerlendirilmiştir. Müellife göre dağlık ve ormanlık arazilerde makineli tüfeklerle yapılan ateşlerin isabet oranı düşük olmaktadır. Bunda muvaffak olmak için düşmanın geldiği istikamette ona kayıp verdirebilecek bir nokta seçilmeli ve atış oradan yapılmalıdır. Dağlık arazide piyade makineli tüfek bölüklerinden ziyade, dağ makineli tüfek bölüklerini kullanmak gerekir, çünkü eğitimlerini dağda yaptıkları için başarılı olma ihtimalleri fazladır. Makineli tüfek bölükleri efradını uzun boylu adamlardan ziyade, keskin görüşü olan, okur yazar efrad arasından seçmek gerekir. Kısa boylu, çelimsiz, zayıf kişiler, elde edilen tecrübelere nazaran makineli tüfek bölüklerinde istihdam edilmemelidir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Paul Wahl, Donald R. Toppel, **The Gatling Gun**, Arco Publishing Company, New York, 1965, s. 43.

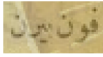
⁴⁰⁶ Jeremy Black, **Savaş ve Dünya**, s. 301.

⁴⁰⁷ Jeremy Black, “1864-1913 Avrupa Savaşları”, **Dretnot, Tank ve Uçak Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000**, s. 65.

⁴⁰⁸ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁰⁹ Tevfik Vehbi, “Makineli Tüfek”, **MFA**, Teşrin-i Evvel 1327, Numero 8 , s. 323-366.

Maksim ve Hoçkis makineli tüfeklerinin balistik, atış hızlı, hedefe tesir ve taşınabilirlik açısından mukayeseleri⁴¹⁰; mitralyözlerin genel özelliği, kullanımı ve mitralyözçülerin talim ve terbiyesi⁴¹¹ konulu incelemelerden başka, makineli tüfek teknolojisinde yaşanan gelişmeler, dünya üzerindeki hemen hemen bütün ülkelerde kullanılan makineli tüfekler, donanmada kullanılan makineli tüfekler, makineli tüfeklerin takip, ricat, orman, dağ, gece muharebelerinde kullanım usulleri de MFA okurlarının dikkatine sunulmuştur.⁴¹²

Bunların haricinde yabancı ülke ordularının makineli tüfek teçhizat ve teşkilatlarına hasredilmiş bir makale mevcuttur. Erkân-ı Harp Yüzbaşı Yusufpaşalı Tahsin imzasıyla neşredilmiştir. Müellif, Makineli Tüfek Endaht Mektebi talebelerini not tutmak zahmetinden kurtarmak için bir kitap kaleme aldığını belirtmektedir. Yani makale olarak neşredilen yazı aslında bir kitaptır. Fakat şimdilik MFA'den bağımsız olarak yayınlanıp yayınlanmadığına dair bir veriye ulaşılamamıştır. Yabancı ordulara dair bilgileri hangi kaynaklardan aldığı meçhuldür, fakat makalenin başında müellif, Osmanlı ordusu makineli tüfek bölükleri tarafından da kullanılan Prusya endaht mektebi makineli tüfek bölükleri talimnamesinin ve kendi komutanı olan von Miren(?)'in yaptığı değişikliklerin kitabını yazarken faydasını gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla müellifin Prusya ordusu makineli tüfek talimnamelerini okuduğu, yabancı ordularla ilgili bilgileri de Almanca kaynaklardan tedarik etmiş olabileceği düşünülebilir.

En başta yabancı ülkeler hakkında bilgi verilmiştir. Avusturya, 1895 senesinde “Skoda” mitralyözü de denen 93 Mitralyözü silahını benimsemiştir. 1909 senesinde her bir piyade ve Tirol avcı alayı iki adet Şvarsloz (Schwarzlose) makineli tüfeğiyle teçhiz edilmiştir. 1909 senesi sonunda kadar Avusturya ordusunda 368 makineli

⁴¹⁰ Edirne Nizamiye Hafif Süvari İkinci Alayının İkinci Bölüğü Kumandanı Erkân-ı Harp Yüzbaşı Kerami, “Maksim ve Hoçkis Makineli Tüfeklerinin Yekdiğeriyle Mukayesesi”, MFA, 1 Teşrin-i Evvel 1325, Numero 5, s. 273-287.

⁴¹¹ Medine-i Münevvere Maksim Mitralyöz Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Halid, “Mitralyözler ve Taarruzda Piyade ile İstimalleri”, MFA, Teşrin-i Sâni 1326, Numero 9, s. 552-558; Kanûn-ı Evvel 1326, Numero 10, s. 582-591.

⁴¹² Maltepe Piyade Endaht Mektebi Kumandanı Refakatine Memur ve Mekteb-i Mezkur Heyet-i Talimiyesinden Erkân-ı Harb Yüzbaşı Yusufpaşalı Tahsin, “Hâl-i Hazır Muharebâtında Makineli Tüfeklerin Suret-i İstimalleri, Hükümât-ı Ecnebiye-i Muhtelifede Kabul Edilen Makineli Tüfekler ile Teşkilatları” MFA, Kânûn-ı Evvel 1327, Numero 10, s. 403-474

tüfek mevcuttur. Amerika, bir kıtayı Maksim makineli tüfeğiyle techiz etmiştir. Bu kıta 500 kişilik dört bölükten ibarettir. Süvarilerin bile taşıyabileceği hafif bir makineli tüfek üzerine çalışan Amerika, Hotchkiss sistemini de incelemektedir. İspanya, altı makineli tüfek müfrezesi teşkil etmiştir. Makineli tüfek müfrezeleri için yayımlanacak bir nizamname mevcuttur. Portekiz’de altı avcı taburunun her birinde ikişer makineli tüfek müfrezesi kurulmuştur. İsveç’te süvariler çoktan makineli tüfek müfrezelerine sahiptir ve 28 piyade alayının her birine makineli tüfek müfrezesi verilecektir. Sırbistan, daha evvel sipariş etmiş olduğu 50 adet makineli tüfeği Nisan 1909’da teslim almış ve akabinde 150 tane daha sipariş vermek düşüncesindedir. Her birinde 6 tüfek olan 30 makineli tüfek müfrezesi teşkil edecektir. Karadağ, 12 adet makineli tüfeğe sahiptir. Çin’de Nisan 1909’dan beri 16 makineli tüfek bölüğü mevcuttur. Belçika’da Antwerp’in savunması için 40 makineli tüfek mevcuttur. Hollanda ise tecrübe etmek için bir makineli tüfek müfrezesi teşkil etmiştir. Norveç’te her livaya dört makineli tüfekten ibaret bir müfreze verilmiştir. Her piyade alayına bir müfreze verilmesi ise bütçede tasarruf fikri olduğundan kabul ettirilememiştir. Danimarka’da her süvari bölümünde 4 Rekser makineli tüfeği vardır. Piyade alayları ve velospid bölüklerine iki müfreze verilecektir. Brezilya’da Maksim, Madisen ve Tordenflied sistemlerinde makineli tüfek kullanılmaktadır. Salvator’da ise Poltikin Mektebi, Küçük Zabit Mektebi ve her piyade alayına birer piyade müfrezesi verilmiştir. Peru’da sekiz piyade taburuna Maksim sisteminde bir adet makineli tüfek müfrezesi verilmiştir. Romanya, yakın bir zamanda Schwarzlose sistemini kabul edecekse de şimdilik Maksim sisteminde makineli tüfeği benimsemiştir. Kabul edeceği makineli tüfeklerde kalkan da olacaktır. İran (Acemistan) kara ordusunda kullanılmak üzere Maksim sistemini; Meksika, kara ordusu için Hoçkis sistemini; Arjantin-Şili-Paraguay hükümetlerinin kara ve deniz ordularında Maksim sistemi; Avsutralya’da kara ordusunda Maksim ve diğer sistemler; Fas, kara ordusu ve istihkâmları için Maksim; Kongo, kara ve deniz ordusu için Maksim; Habeşistan, kara ordusunda Maksim; Afganistan, kara ordusu için eski sistem Maksim; Nikaragua, kara ordusunda Maksim; Venezuela da deniz ordusu için Maksim makineli tüfek sistemini benimsemiştir.

Bunlardan başka donanmada kullanılan makineli tüfekler, makineli tüfeklerin genel kuralları, dağlık arazide, kaçan düşmanı takip ederken, ikmal ve lojistik sırasında kullanımları alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Makalenin sonunda 1911 senesi itibariyle makineli tüfekler hakkında yayınlanmış ve en faydalı bulunan makale ve kitapların listesi yer almaktadır.⁴¹³ Müellif, kumandalarına makineli tüfek bölükleri verilen komutanların MFA’de makale halinde neşredilen kitabını okumalarının oldukça faydalı olacağını da ifade etmektedir.

3.3.2. Projektör

O zamanlar için henüz yeni bir alet sayılan projektör hakkında dergide yayınlanmış tek bir inceleme mevcuttur. Bir Rus askerî müellifinden tercüme olan bu incelemede projektörlerin harp açısından önemi, projektörlerin cinsleri, projektör kullanımı ve istasyon kumandanının görevi, projektörlerle yapılan ateş, hava durumu ve projektör aydınlatması arasındaki münasebet, arızalar, hücumda projektörlerin kullanılması, gece projektör ışığıyla yapılan keşif, projektör ışığından saklanmak, projektörler arasında haberleşme, projektörlerin mermiden korunması ve düşman projektörüne karşı yapılacak hareket izah edilmektedir. Mütalaa kısmında yer alan ifadeye göre, “*mesafenin tahmin edilmesi, göz kamaştırıcı ışıktan dolayı mermiyi tutturmak güçlüğü hasebiyle projektörlere karşı piyade ateşi zordur. Bununla beraber mesafe bilinirse mümkün olabilir. Yine de projektörlere karşı en etkili hücum topçu ateşidir.*”⁴¹⁴

⁴¹³ Erkan-ı Harp Yüzbaşı Yusufpaşalı Tahsin, “Hâl-i Hazır Muharebatında Makineli Tüfeklerin Suret-i İsti’malleri, Hükûmât-ı Ecnebiyye-i Muhtelifede Kabul Edilen Makineli Tüfekler ile Teşkilatları” MFA, Kânûn-ı Evvel 1327, Numero 10, s. 419, 428-434.

⁴¹⁴ Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye İkinci Şubesi Refakatinde Mülâzım-ı Evvel Cemal, “Sahra Muharebatında Projektörler”, MFA, Şubat 1326, Numero 12, s. 705-730. *Bu makale Ruski Invalid gazetesinde yazan Rus yazarı Beknef’in seri halde neşrettiği yazıların toparlanmış halidir. Tercümedir.*

3.4. Muharebe Tetkikleri

3.4.1. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı

Rus-Japon Savaşı, II. Meşrutiyet devrinde de incelenen bir konudur. Bu dönemde Rus-Japon Savaşı literatürüne ait matbu neşriyat da yayınlanmıştır. Osman Nuri'nin Fouquet isimli bir müelliften tercüme edip R.1324/1908'de basılan *Piyade Tabyası ve Rus-Japon Seferinden Alınan Dersler*, Turgut Reis zırlıslı mühendislerinden M. Nahid'in H. Fozi'den tercüme ettiği ve R.1328/1912'de basılan *Çuşima Muharebe-i Bahriyesi*, Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Vladimir Semenof'dan tercüme ettiği ve R.1328/1912'de basılan *Çuşima Muharebesi*, Pertev Paşa'nın kaleme aldığı ve R.1328/1913'te yayınlanan *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddî ve Manevî Dersler ve Japonların Esbâb-ı Muzafferiyetleri*, Süvari Binbaşısı M. Sadık tarafından Rusçadan tercüme edilen ve R.1330/1914'de basılan *Rus-Japon Muharebesi Tecrübelerinden* adlı kitaplar tesbit ettiğimize nazaran bu dönemde yayınlanmışlardır.

II. Meşrutiyet döneminde bu harple ilgili yedi makale neşredilmiştir. Genel olarak Rus-Japon savaşının gidişi ve harpten çıkartılması gereken dersler⁴¹⁵, Japon ordusunun gece baskını operasyonlarının harp fenni açısından incelenmesi⁴¹⁶, el bombalarının kullanılması ve Krupp firmasının ürettiği bomba topunun bu savaşta kullanılışı⁴¹⁷, Rus ordusunun harbi kaybedişinin sebepleri –ki müellifi General Kropotkin'e göre en başta moral eksikliği⁴¹⁸, Trans-Sibirya demiryolu, Rus ordusunun ikmali ve bu hattı korumak için aldığı tedbirler⁴¹⁹, mezkûr harpte elde edilen tecrübelere istinaden piyade-süvari-topçu sınıfının birlikte çalışmasının ehemmiyeti⁴²⁰ ve topçu sınıfının bir muharebedeki rolü⁴²¹ inceleme konusu olmuştur.

⁴¹⁵ Yüzbaşı Refik "Aksa-yı Şark Harbi ve Netayici", **MFA**, Ağustos 1325, Numero 3, s. 166-174.

⁴¹⁶ y.y. "Japonların Mançurî'de İcra Ettiği Gece Muharebelerinden Ne Gibi Netayic İstihsal Edilebilir?", **MFA**, Haziran 1325, Numero 1, s.27-55; Şubat 1325, s. 571-576

⁴¹⁷ Süvari Binbaşısı Mehmed Sadık, "Rus Japon Muharebesi Tecrübelerinden", **MFA** Temmuz 1326, Numero 5, s. 292-302; Ağustos 1326, Numero 6, s.360-366.

⁴¹⁸ Erkân-ı Harp Binbaşısı Mehmed Ali, "Rus Japon Seferi Hakkında Krupotkinin Layihaları", **MFA**, Haziran 1326, Numero 4, s. 177-208.

⁴¹⁹ Erkân-ı Harp Binbaşılardan Bedreddin, "Rus Japon Seferinden: Sibirya Şimendiferinin Sureti Muhfazası", **MFA**, Ağustos 1325, Numero 3, s.144-161.

⁴²⁰ y.y. "Rus Japon Seferi Tedrisatı", **MFA**, Teşrin-i Evvel 1325, Numero 5, s. 306-308.

3.4.2. Melila Savaşı

1898 yılında Amerika ile harbinden sonra kaybettiği prestijini Afrika'da kazanmak isteyen İspanya için bir fırsat olarak, daha evvelden yerleştiği Rif bölgesinde Fas Kralı'nın ve çoğu yerel kabile reisinin isteği hilafına, mahalli bir kabile reisiyle yaptığı maden işletmesi anlaşmasının diğer kabileleri rahatsız etmesi ve madendeki İspanyol işçilere saldırımları sonucu patlak veren ve 1909-1910 boyunca süren savaştır. Yerel kabileler İspanyol ordusunu iki kez mağlup etmelerine rağmen, topçu destekli 35.000 askerle takviye edilen İspanyol ordusu, kabileleri ancak yenebilmiştir⁴²²

Melila Savaşı hakkında bir inceleme dört parça halinde neşredilmiştir. Yüzbaşı Hasan Zeki imzasını taşıyan makalenin tercüme mi telif mi olduğu pek anlaşılır değildir çünkü Hasan Zeki, herhangi bir kaynak göstermemiştir. Bununla beraber çeviri olma ihtimali ağır basmaktadır. Rif bölgesi coğrafyası, halkın etnik yapısı, ekonomi, İspanyol ordusunun teşkilatı, silahları, İspanyol ordusunun aldığı tedbir, sefer planı ve taarruz, gün gün muharebenin gelişimi, ateşkes ve barış antlaşması süreci ve bu muharebeden ne gibi dersler alınması gerektiği izah edilmektedir⁴²³. Müellife göre alınması gereken dersler, bir muharebenin haklılığının kamuoyuna aşılması, her an ordunun bir savaş çıkacakmış gibi hazırlıklı olması –İspanyol ordusu bu duruma hazırlıksız yakalanmış sayılır–, piyade süvari ve topçu sınıfının birlikte hareket etmesi, ileri karakol hatlarının mutlaka kurulması şeklinde sıralanmaktadır.

⁴²¹ Mümtaz Yüzbaşı Hasan Zeki, "Sahra Topçusunun İstimali Hakkında 1904-1905 Rus Japon Seferinden Ne gibi Dersler Alındı?", **MFA**, Ağustos 1326, Numero 6, s. 333-350.

⁴²² "Second Melillan Campaign", (Çevrimiçi)

https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Melillan_campaign, Erişim Tarihi 11. 10. 2015.; Wayne H. Bowen, José E. Alvarez, **A Military History of Modern Spain From the Napoleonic Era to the International War on Terror**, Praeger Security International, Westport, 2007, s. 38-40.

⁴²³ Yüzbaşı Hasan Zeki, "1909 Senesinde Melila Havalisindeki Harekât-ı Askeriye", **MFA**, Teşrin-i Evvel 1326, Numero 8, s.465-484; Teşrin-i Sâni 1326, Numero 9, s. 495-526; Kânûn-ı Evvel 1326, Numero 10, s. 610-622; Kânûn-ı Sâni 1326, Numero 11, s. 661-677.

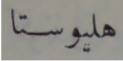
3.4.3. 1909 Arnavutluk İsyanı

II. Meşrutiyet ve akabinde 31 Mart hadisesinden sonra Arnavut beyleri yeni rejimden pek memnun kalmamışlardır. İpek'te eşkıyaların yaraladığı bir Osmanlı zâbitinin olayını takip eden müfreze komutanının civar köyleri top ateşine tutturması ilk fitil olmuş, bilahare yeni konan vergilere karşı da İsa Bolatin'in teşvik etmesiyle isyan Firzovik'te başlamıştır. Cavit Paşa'nın bölgeye gönderilmesi ve alınan sert tedbirler isyanı batırmış ancak 1910'da başka bir ayaklanma ve nihayetinde çıkan Malisör isyanı ile Arnavutluk'un istiklâline giden süreç başlamıştır.⁴²⁴

Mecmuada bu isyanla ilgili yayınlanan ve müellifin imzasının bulunmadığı tetkikte Arnavutluk'un coğrafi incelemesi ve kısaca bir tarihi, isyanın çıkmasının muhtemel sebepleri ele alındıktan sonra harekât planı ve Osmanlı ordusunun isyanı bastırma operasyonu incelenmiş ve harekâttan çıkartılan derslere yer verilmiştir. Yazarı belli olmamasına rağmen bu tetkikin orijinal olması kuvvetle muhtemeldir. Dağlık arazide yapılan çarpışmalardan elde edilen dersler şu şekilde sıralanmıştır:

“Sevk edilecek kuvvet az, fakat bu muntıkada veyahut dağlık arazide harekete alışkın kıtaatdan teşkil etmelidir. Tayin olunacak kumandanlar da neferât gibi her türlü mahrumiyete, meşakkate, tehlikeye katlanmak metanetine malik bulunmalıdır. Efrad, kaputu ve 120 fişeğiyle üç günlük peksimet ve mataradan başka bir şey taşımamalıdır. Ayağında tolak ve Arnavut çarığından bulunması en münasiptir. Ağırıklar mekkâre ile naklolunmalıdır. Bu hususda her yerde kabiliyet hareket ve tahammül cihetiyle mühim vazife görülür. Ağırıkların mümkün mertebe tenkisine çalışılmalıdır. Nizamnameden fazla eşya sevk etmek hususunda bulunan zabıtana nizamnameden daha azına müsaade etmelidir. Mekkâreler için de araziye nazar-ı dikkate alarak çok sıklet yükletmemeli ve bu noktayı iyi hesap ederek taburlara noksan mekkâre verilmemelidir. Muhabere müstesna ahvalde istimal olunmak üzere pek az süvari kıtaatı istihdam edilir. Yerli hayvanat dağlık arazide sairlerine nisbeten daha iyi hareket

⁴²⁴ Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, Büke Yayınları, İstanbul, 2004, s. 356-358.

ederler. Bütün mekkâreler gibi süvari hayvanatı da alaturka nallanmalıdır. Cebel topçusu ve mitralyöze ziyade lüzum görüliyor denilebilir ki muharebeyi bu sınıf icra eder, piyade hazırlanmış olan netice-i kat'iyeyi istihsal eder. Vesait-i muhabereye ihtiyaç fazla olduğundan telgraf, müfrezeleri, flamalar ziyadece bulunmalıdır. Sıhhiye, istihkâm, nakliye de şayân-ı ehemmiyettir. Sıhhiye yaralıları taşımak için arabaya değil bu hizmete mahsus semerlerle mücehhez esterlere malik olmalıdır. Dağ muharebelerinde yaralıların toplanamamak ihtimali vardır. bunun için her nefer üzerinde suret-i istimalini öğrenmiş sargu paketleri bulunması bir çok feci hallerin önünü alabilir. Hareket etmek için kılavuz olarak yerli jandarmalar kullanılabilir. İstikşaf vazifesini de bunlar pek iyi görürler. Kendilerine emniyet edebilmek için sıkı bir tehdid altında bulundurulmalıdırlar. Emniyet tertibatı olarak hem pişdar hem demdar tayin edildiği gibi kapalı arazide her iki cenaha cânibdar da ayırmalıdır. Kademelerin arasındaki mesafe az olmalı ve mümkün olduğu kadar hatt-ı bâlâları takib etmeye çalışmalıdır. Bir mevziye daima ihata suretiyle ve müteaddid kollarla ile taarruz etmeli, metin ve sarp mevaziye yalnız cepheden hücum ve taarruz etmekten katiyen ictinab eylemelidir.”⁴²⁵

Makaleye göre bu harekâtta çıkartılması gereken önemli tecrübelerin ilki bir kumandanın kâğıt üzerinde yazılan harp fennine bağlı kalmaktan çok şartların gerektirdiği duruma göre komutayı idare etmesidir. Kâğıt üzerinde öğrenilen bilgiler tatbikatta görülmediği veya sahaya çıkılmadığı zaman sadece kâğıtta kalacaktır. Üçüncü ders ise bir ordunun her şeyden evvel kuvve-i maneviyyesinin yani moral gücünün üstün olmak zorunda olduğudur. Bu olmazsa sayısının çokluğu ve silahlarının mükemmelliği hiçbir işe yaramayacaktır.⁴²⁶

⁴²⁵ y.y. “1326 Senesinde Şimali Arnavutluk’da İcra Edilen Harekât-ı Askeriyye”, MFA, Mayıs 1327, Numero 3, s. 85-141; s. 138-139

⁴²⁶ Aynı makale, s. 140-141.

3.5. Osmanlı Ordusu Talim ve Manevraları

II. Abdülhamid devrinin aksine bu dönemde Osmanlı ordusu hakkında incelemelere de rastlamaktayız. Bu eğilimi Goltz Paşa'nın ikinci gelişine rastlayan dönemde Osmanlı ordusunu iyileştirme çabaları kapsamına dâhil edebiliriz. Osmanlı ordusu hakkında yedi makale neşredilmiştir. Bu makaleler Osmanlı ordusu manevraları, tatbikat, demiryolu ve subaylarla ilgilidir.

Goltz Paşa'nın ikinci gelişi sırasında –II. Meşrutiyetin ilanını müteakip- Osmanlı ordusunda kolordu ve ordu seviyesinde manevralar gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 1908 kışında Trakya'da, Goltz Paşa'nın iştirakiyle Edirne'de, 1909 sonunda 1. ve 3. Kolorduların katılımıyla sonbahar-kış manevraları düzenlenmiştir. 1910'da ise 1. ve 2. Ordular arasında gerçekleştirilen, 6 tümen ve 70.000 personelin katıldığı büyük sonbahar manevrası yapılmıştır.⁴²⁷

R.1325(1908) tarihinde İstanbul'da Goltz Paşa tarafından komuta edilen, subay ve erlerin katıldığı manevranın tafsilatı ele alınmıştır.⁴²⁸ Aynı yıl Edirne'de II. Ordu'da yapılan tatbikatın talimleri hakkında da dergide gözlemlere yer verilmiştir.⁴²⁹ 1909 tarihinde Edirne'de gerçekleştirilen manevralar hakkında Goltz Paşa'nın hatıratı ve bu manevralardan öğrenilen tecrübeler neşredilmiştir. Goltz Paşa'nın Almanca neşredilen hatıratından tercüme edilmiştir. Goltz Paşa'ya göre mutavassıt (orta rütbeli subaylar yüzbaşı, binbaşı, kolağası) zâbitanın hareketlerinde noksanlık tesbit edilmiştir. Zeminden istifade ederek düşman mevziini işgal hususunda fazla, ama askeri düşman ateşine sevk noktasında daha az maharet gösterilmiştir. İaşe hususunda genel olarak herhangi bir problem çıkmamakla beraber manevranın ikinci günü bir topçu taburu kendi hatasından dolayı yiyeceksiz kalmıştır. Manevralarda nakliye görevi nispeten başarılı görünse de genel bir

⁴²⁷ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", **a.g.e.**, s. 57-58.

⁴²⁸ "Kadro Manevrasıyla Ameliyatı", **MFA**, 1 Teşrin-i Sâni 1325, Numero 6, s. 366-384.

⁴²⁹ Kolağası Rıfat, "1325 senesinde İkinci Orduda Yapılan Tatbikat Talimlerinden", **MFA**, 1 Kânun-ı Evvel 1325, Numero 7, s. 423-446.

teşkilata muhtaçtır. Mekteb-i Harbiyye'nin süvari sınıfından 80 talebe, İstanbul'dan Edirne'ye olan 250 kilometrelik yolu beş günde kat etmiştir. Bu iyi bir başarıdır. ⁴³⁰

Arada şunu da not etmekte fayda vardır ki, Goltz Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki ikinci hizmet döneminde -1909-1915- yaptırdığı talim, manevralar ve üç alaylı tümen (üç fırkalı kolordu) uygulaması, Balkan Harbi istisna tutulursa, Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbini dört yıl devam ettirebilmesinde etkili rol oynamıştır. ⁴³¹

Orijinal bir inceleme olan ve Mülâzım-ı Evvel Eşref tarafından kaleme alınan makalede, Osmanlı milletinin geçmişte nasıl üstün bir askerlik vasfına sahip olduğu, bunun nasıl zamanla kaybedildiği ve tekrar millete askerliği ve askeri meziyetleri nasıl aşılabilceği ⁴³² ele alınmaktadır. Bu makaleyi ise bu dönemde Osmanlı askerî düşünce yapısındaki militarizmin yükselişini göz önüne alarak değerlendirmek icab eder.

Almanya'da demiryolları istasyonları arasında kurulan iâşe istasyonları müşahide göre oldukça faydalıdır ve bir an evvel Osmanlı devletinde de bu teşkilat örnek alınmalıdır ⁴³³.

Osmanlı demiryollarını yabancı ordularınkiyle kıyas eden iki makale de MFA'de yer bulmuştur. Osmanlı ve Yunanistan demiryollarının mukayesesi hakkında çıkan yazı, Osmanlı Devleti ve Yunanistan'daki askerî demiryollarının durumları, kullanılabilirlikleri ve bakımları hakkındadır. ⁴³⁴ Keza Osmanlı ve Bulgar ordusunda istihdam edilen subayların vasıfları, maaşlar, evlilik ve emeklilik süreçleri mukayese edilmiştir. ⁴³⁵

⁴³⁰ Von der Goltz Mütercim: Mirliva Mehmed Rüşdü, "Osmanlı Ordusunun 1909 Sonbahar Manevrası", **MFA**, Mart 1327, Numero 1 s. 751-774.

⁴³¹ Fehmi Ardali, **Colmar Freiherr von der Goltz and the German influence on the Ottoman army**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2013, s. 137-152.

⁴³² Mülâzım-ı evvel Eşref, "Osmanlı Ordusunun İhtiyac-ı Ameliyesi", **MFA**, Haziran 1326, Numero 4, s. 219-238.

⁴³³ İstihkamat ve Vesait-i Muvasala ve Muhabere Muallimi Kaymakam M.V.T., "Vesait-i Muvasala ve Muhabere Meselesiyle Muallim Tarafından Suret-i Halli", **MFA**, Eylül 1327, Numero 7, s. 295-330.

⁴³⁴ Erkân-ı Harb Binbaşısı Ebul Fuad Refik, "Osmanlı Yunan Şimendiferleri İltısakı Hakkında", **MFA**, 1 Teşrin-i Evvel 1325, Numero 5, s. 288-301.

⁴³⁵ M.A., "Osmanlı-Bulgar Orduları Zabitan Maaş ve Mahsusatı", **MFA**, 1 Haziran 1329, s. 203-226.

SONUÇ

Askerî süreli yayınlar, teknik bilginin subay kadrolarına dağılması amacıyla ortaya çıkmıştır. Almanya'da *Militär Wochenblatt*, Fransa'da *Revue Militaire de l'Etrangere*, Rusya'da *Russki Invalid*, İtalya'da *Rivista Militare*'nin yaptığı işlevi Osmanlı Devleti'nde *Mecua-i Fünûn-ı Askeriyye* yapmıştır. Bununla birlikte askerî süreli yayınlar açık istihbarat kaynağı olma özelliği de taşımaktadırlar.

Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'deki makaleler ağırlıklı olarak çevirilerden oluşmaktadır ki bu husus da doktrin ithali demektir. II. Abdülhamid devrindeki 374 makalenin 121'inin kesin, 79'unun kuvvetle muhtemel; II. Meşrutiyet döneminde 87 makaleden 19'unun kesin 55'inin ise kuvvetle muhtemel çeviri olduğu göz önüne alınırsa II. Şubenin tamamen dış kaynaklara odaklandığını görmekteyiz. Her ne kadar II. Meşrutiyet döneminde, dergiyi yayınlayan kurumun değiştiği, telif makalelerin sayısında bir artış olduğu gözükmekteyse de durum değişmemektedir. Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye'deki atıflarda Fransa ve Almanya kaynaklı yayınlar ön plandadır. Bu durum Osmanlı ordusunun 19.yüzyılda model aldığı iki ülke olan Fransa ve Almanya'ya olan doktrin bağımlılığının ifadesi olarak yorumlanabilir.

Dergide en çok takip edilen konu kategorileri olan yabancı ordular, eğitim ve askerî teknoloji, her iki dönemde de –oran olarak değişiklik gösterse de– ilk üç sırayı almışlardır. II. Abdülhamid döneminde yabancı ordularda en çok takip edilen devlet birincil tehdit olarak Rusya'dır. Almanya ise dünya çapında model olmaya başladığı 1871'den itibaren Osmanlı ordusunun da teçhizat, teşkilat ve doktrin noktasından sıralamada ikinci olarak takip ettiği ülkedir. Meşrutiyet döneminde Bulgaristan, 1908'de bağımsızlığını kazanmasının ardından tehdit olarak Rusya'nın önüne geçecektir. Askerî teknoloji bahsinde II. Abdülhamid döneminde istihkâm ön plana çıkarken, II. Meşrutiyet döneminde makineli tüfek ağırlık kazanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde eğitim bahsinde askerlerin mutlaka bilmesi gereken genel düzeyde eğitim ön planda olup, II. Meşrutiyet döneminde ibre taktik eğitime kaymıştır. II. Meşrutiyet döneminde, II. Abdülhamid devrinde hiç

değinilmemiş olan Osmanlı ordusundaki gelişmelere de yer verilmesi, subaylar arasında kendini yeniden keşfetmek olarak yorumlanabilir.

Nihai olarak tercüme faaliyetlerinin Osmanlı ordusu için doktrin geliştirme noktasında herhangi bir katkısının olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum erken Cumhuriyet döneminde –Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve İstiklâl Savaşı'nın tecrübeleri henüz tazeyken– kısmî bir düşüş gösterse de, Nato sürecinden itibaren artarak devam etmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-1 Âli Evrak Odası Dosya no: 284, Gömlek no: 21244, 18 Rebiyülevvel 1311

Bâb-1 Âli Evrak Odası Dosya no: 3618, Gömlek no: 271313, 1 Receb 1319

Bâb-1 Âli Evrak Odası Dosya no: 945, Gömlek no: 70802, 1 Zilhicce 1314

İrade Hariciye Dosya no: 340, Gömlek no: 27, 29 Cemaziyelevvel 1310

İrade Hariciye Dosya no: 346, Gömlek no: 63, 29 Şaban 1312

İrade Dâhiliye Dosya no: 1121, Gömlek no: 87640, 5 Cemaziyelahir 1306

Yıldız Perakende Askeriye Dosya no: 225, Gömlek no: 137, 6 Rebiyülahir 1322

Yıldız Perakende Askeriye Dosya no: 26, Gömlek no: 60, 27 Receb 1302

Hariciye Tercüme Odası Dosya no: 287, Gömlek no: 64, 26...1875

II. KAMU ERİŞİMİNE AÇIK KATALOGLAR

British Library

Bayerische Staatsbibliothek

Bielefeld Universität

Biblioteca Nacional de España

Metelwin Digital Library

Rossiskaya Nasyonalnaya Biblioteka

encyclopedia.mil.ru

gallica.org

archive.org

III. SÜRELİ YAYINLAR

Ceride-i Askeriyye, 10 Safer 1305 /15 Teşrin-i Evvel 1303, cüz 122.

Hariciye Nezaret-i Celilesi Salnamesi, H.1306/1889

Salnâme-i Nezaret-i Umûr-ı Hariciye, H.1318

IV. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- AKAR, Atilla; **Casuslar: Derin Savaşın Sıradışı Neferleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir ; **19.Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yayınevi, 6.baskı, Nisan 2010.
- AS, Efdal; “Türkiye`de Askeri Tarih Çalışmalarında Kullanılabilecek Süreli Askeri Yayınlar”, **II. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu**, Trabzon, 2012.
- ASLAN, M. Yasin; “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl 2008, Sayı 79.
- AYDIN, Mahir ; **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi, İstanbul 1996.
- AYSAL, Necdet ; “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma” **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Sayı 40, Kasım 2007.

- BEAUCHAMP, Christopher ; "Who Invented the Telephone?: Lawyers, Patents, and the Judgments of History" , **Technology and Culture**, Volume 51, Number 4, Johns Hopkins University Press, October 2010.
- BEŞİRLİ, Mehmet ; "II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, Kayseri 2004/1.
- BEYDİLLİ, Kemal; "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn", **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006.
- BLACK, Jeremy (Editör); **Dretnot Tank ve Uçak: Modern Çağda Savaş Sanatı 1815-2000**, Kitap Yayınevi, 1.baskı, İstanbul, 2003.
- BLACK, JEREMY (Editör); **Efsane Komutanlar ve Zaferleri**, Çevirmen: Özgür Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- BLACK, Jeremy (Editör); **Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı (1453-1815)**, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2003.
- BLACK, Jeremy; **Savaş ve Dünya Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000**, Dost Kitabevi, Ankara, 2009.
- BOOT, Max; **Görünmeyen Ordular Gerilla Tarihi**, çev.Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.
- BOWEN, Wayne H.& ALVAREZ, José E.; **A Military History of Modern Spain From the Napoleonic Era to the International War on Terror**, Praeger Security International, Westport, 2007.
- BROMLEY, Jonathan; **Russia 1848-1917**, Heineman Educational Publishing, Oxford, 2002.
- BRÖCKLİNG, Ulrich; **Disilpin Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, çeviren: Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2001.
- ÇAM, Yusuf; **Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar: Rüштиye, İdadî, Harbiye, 1892-1902**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.
- ÇELİK, Bilgin; **İttihatçılar ve Arnavutlar II.Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, Buke Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÇETİN, Halil; "1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz

- Rekabeti”, **Bilig**, sayı 15, Güz 2000.
- ÇOBANOĞLU, Himmet; **Harbin Stratejik, Operatif ve Taktik Seviyeleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.
- DAĞLAR, Oya; **War, Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918)**, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Haarlem/Hollanda, 2008.
- DAVISON, Roderic H.; “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Gelişi”, çev.Durdu Mehmet Burak, **OTAM**, sayı 14, 2003.
- DOUGHTY, Robert A.; “French Strategy in 1914: Joffre’s Own”, **The Journal of Military History**, Cilt 67, Sayı 2 (Nisan 2003).
- DUMAN, Hasan; **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Kataloğu**, Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı, Cilt 1-2, Ankara, 2000.
- EARLE, Edward Mead (Editör); **Modern Stratejinin Yaratıcıları**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.
- ERENDİL, Muzaffer; **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- EROĞLU, Haldun ; “Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)”, **Milli Folklor**, Yıl 26, sayı 101, 2014.
- ESENBEL, Selçuk; **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- GENCER, Ali İhsan-ÖRENÇ Ali Fuat, ÜNVER, Metin; **Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.
- GOLTZ, Colmar Freiherr von der; **Jena to Eylau The Disgrace and the Redemption of Old-Prussian Army**, Translated to English C. F. Atkinson, E.P.Dutton and Company, New York, 1913.
- GÖK, Hayrullah; **Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

- GÖK, Hayrullah-
UYAR, Mesut; “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi”, **Toplumsal Tarih**, Kasım 1999.
- GÜLSOY, Ufuk; **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, Simurg, İstanbul, 2010.
- HACISALİHOĞLU,
Neriman Ersoy; “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi”, **Savaşın Barışa: 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)** 22-23 Mayıs 2006, Bildiriler, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 2007.
- HELVACIOĞLU,
Kemal Mustafa;
HOSKING, Geoffery; **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1991.
Rusya ve Ruslar, çev.Kezban Acar, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2011.
- İHSANOĞLU,
Ekmeleddin (Editör) ; **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi**, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Cilt 1-2, İstanbul, 2004.
- JELAVICH, Barbara; **Balkan Tarihi 1: 18 ve 19. Yüzyıllar**, Küre Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2009.
- KARABEKİR, Kâzım; **Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar**, (Yayına Hazırlayanlar: Orhan Hülagu, Ömer Hakan Özalp) Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- KAUFMANN, J.E.-
KAUFMANN, H.W.; **The Forts & Fortifications of Europe 1815-1945 The Central States (Germany, Austria-Hungary and Czechoslovakia)**, Pen&Sword Books, South Yorkshire, 2014.
- KURTCEPHE, İsrail-
BALCIOĞLU,
Mustafa;
KURTULUŞ, Rıza; **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991.
“Güney Afrika Cumhuriyeti”, **D.İ.A.**, C.14, Ankara, 1996.
- KÜÇÜKUĞURLU,
Murat; **Erzurum Tabyaları ve Kışlaları**, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2.Basım, Erzurum, Ekim 2014.
- LIEVEN, Dominic
(Editör); **The Cambridge History of Russia, Volume II:Imperial Russia 1689-1917**, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- LYNN, John A.; “The Evolution of Army Style in the Modern West, 800-

- 2000”, **The International History Review**, C. 18, No. 3, Ağustos 1996.
- MENNING, Bruce W.; “Train Hard, Fight Easy: The Legacy of A.V.Suvorov and His Art of Victory”, **Air University Review**, November-December (Kasım-Aralık) 1986.
- NORTON, R.A.; “Guide to Open Source Intelligence”, **Journal of U.S. Intelligence Studies**, Cilt 18, Sayı 2, Kış/Bahar 2011.
- **Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim**, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 2000.
- ÖCAL, Orhan; “Dergimizin Tarihçesi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Mart 1967, Sayı 221.
- ÖZCAN, Abdülkadir ; “Lağımçı Ocağı”, **DİA**, C. 27, Ankara, 2003.
- ÖZCAN, Abdülkadir; “Harbiye”, **DİA** C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı , Ankara, 1997.
- ÖZDAĞ, Ümit; **İstihbarat Teorisi**, Kripto Kitaplar, 2. Baskı, Ankara, 2008.
- ÖZDEMİR, Hikmet ; **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu, II. Baskı, Ankara, 2010.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz; “Yüzbaşı Helmut von Moltke’den Müşir Liman von Sanders’e Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri”, **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sayı 4, Ankara, 1993.
- PARKER,
GEOFFREY (Editör); **Cambridge Savaş Tarihi** ,Çev. Füsun-Tunç Tayanç, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.
- PEHLİVANLI, Hamit; “Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreli Yayınların Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Sayı 61, Mart 2005.
- SARAY, Mehmet ; “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı 34, Mart 1983-84.
- SARI, Nil ; “Mekteb-i Tıbbiyye”, **DİA**, C. 29, İstanbul, 2004.
- STONE, David R.; **A Military History of Russia From Ivan the Terrible**

- to the War of Chechnya**, Praeger Security International, Westport, 2007.
- STONE, Norman; **Birinci Dünya Savaşı**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- TETİK, Ahmet-GÜZEL, Mehmet Şükrü; **Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2013.
- THOMPSON, Silvanus P.; **Philipp Reis: Inventor of the Telephone A Biographical Sketch**, New York, 1883.
- TUCKER, Spencer C.; **Instruments of Wars Weapons and Technologies That Have Changed History**, ABC-Clio LLC, California, 2015.
- TÜRKMEN, Zekeriya; “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- UYAR, Mesut- GÖK, Hayrullah; “Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askerî Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması (1640-1871)”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, cilt 13, sayı 1, 2003.
- ÜÇÖK, Coşkun; **Siyasal Tarih (1789-1950)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1967,
- ÜNALP, F. Rezzan; “İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı (1853-1856)”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 11, Sayı 22, Aralık, 2013.
- WAHL, Paul& TOPPEL, Donald R.; **The Gatling Gun**, Arco Publishing Company, New York, 1965.
- WAVRO, Geoffrey; **The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870-1871**, Cambridge University Press, 9th Edition, New York, 2008.
- WHITMAN, J.E.A.; **Tarih Boyu Strateji ve Taktik**, Q Matris Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.
- YAMAN, Ahmet ; “Savaş”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 36, İstanbul, 2013.

- YAVUZ, Fikrettin; “New York Times Gazetesinin Gözüyle Balkan Savaşları” **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6, sayı XVI, Aralık 2013.
- YILDIZ, Gültekin (Editör); **Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1789-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- YILMAZATA, Mehmet; **Savaşa Giden Yol 1908 Bosna Hersek’in İlhakı**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013.
- ZUBER, Terence Zuber; **The Real German War Plan 1904-1914**, The History Press, Gloucestershire, 2014.

V. BAŞVURU ESERLERİ

- Ana Britannica, Cilt 7, İstanbul, 1989.
- Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, Cilt 2.
- Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1318.

VI. İNTERNET SAYFALARI

- CARROL, Rory ; “Bell did not invent telephone” **The Guardian**, 17 June 2002, (Çevrimiçi)
<http://www.theguardian.com/world/2002/jun/17/humanities.internationaleducationnews> Erişim 11.07.2015.
- D’ANDURAIN, Julie; “La Revue d'artillerie (1872-1939)”, (Çevrimiçi)
<http://maisondesidees.blogspot.com.tr/2013/12/la-revue-dartillerie-par-julie-dandurain.html> Erişim 09.12.2014.
- D’ANDURAIN, Julie; “La Revue de cavalerie (1885-1939)”, (Çevrimiçi)
<http://maisondesidees.blogspot.com.tr/2013/12/la-revue-de-cavalerie-1885-1939-par.html> Erişim 09.12.2014.
- “Deutschers Allgemeine Zeitung”, (Çevrimiçi)
http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Deutsche_Allgemeine_Zeitung&redirect=no Erişim 17.1.2014.

“Golos”, (Çevrimiçi) [http://en.wikipedia.org/wiki/Golos \(newspaper\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Golos_(newspaper)) Erişim 17.12.2014.

HAMBY, James E. ; “The History of Firearm and Toolmark Identification”, **Association of Firearm and Tool Mark Examiners Journal**, 30th Anniversary Issue, Volume 31 Number 3, Summer 1999, (Çevrimiçi) http://www.firearmsid.com/A_historyoffirearmsID.htm Erişim: 17.08.2015.

“İllustrirte Zeitung “, [http://de.wikipedia.org/wiki/Illustrirte Zeitung](http://de.wikipedia.org/wiki/Illustrirte_Zeitung) Erişim 10.12.2014.

LOUCOPOULOS, Laure; “Revue Militaire de l’Etranger 1872-1914: acteur majeur de la formation des officiers au début de la III.République”, (Çevrimiçi) <http://en.calameo.com/read/001126275fd4a3a198598> Erişim, 4.01.2015

“Magdeburgische Zeitung”, (Çevrimiçi) [http://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburgische Zeitung](http://de.wikipedia.org/wiki/Magdeburgische_Zeitung) Erişim 02.01.2015.

“Militär Wochenblatt”, (Çevrimiçi) <http://de.wikipedia.org/wiki/Militär-Wochenblatt> Erişim 17.11.2014.

“Pester Lloyd”, (Çevrimiçi) [http://en.wikipedia.org/wiki/Pester Lloyd](http://en.wikipedia.org/wiki/Pester_Lloyd), Erişim 04.03.2015.

“Revue Du Cercle Militaire ”, (Çevrimiçi) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb328590336/date.r=Revue+du+cercle+militaire.langEN> Erişim 11.01.2015

“Russki Invalid”, (Çevrimiçi) <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Russkii+Invalid> Erişim 14.12.2014.

“Second Melillan Campaign”, (Çevrimiçi) [https://en.wikipedia.org/wiki/Second Melillan campaign](https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Melillan_campaign), Erişim 11. 10. 2015.

“Sino-French War”, (Çevrimiçi) [https://en.wikipedia.org/wiki/Sino-French War](https://en.wikipedia.org/wiki/Sino-French_War) Erişim 10.03.2015.